

ارشاد ڈیروی

(شخصیت تے فن)

ڈاکٹر محمد ایوب

ارشاد ڈیروی (فن تے شخصیت)

تحقیق و تدوین
ڈاکٹر محمد ایوب

ڈاکٹر محمد ایوب

(استاد پنجابی زبان و ادب)

سارہ پبلی کیشنز مکان نمبر ۸۵ گلی نمبر ۹، قاسم آباد جھنگ روڈ، فیصل آباد

موبائل نمبر: 0333-6566519

Irhad Dervi

(Fun te Shakhsiat)

By

Dr. Muhammad Ayyub

June, 2022

ARI ID: [1688708562111](#)

جملہ حقوق بحق شاعر محفوظ ہیں

کتاب: ارشاد ڈیروی (فن تے شخصیت)

تحقیق و تدوین: ڈاکٹر محمد ایوب

کمپوزنگ: منان لطیف، محمد نعیم چپہ

سرورق: عارف حسین عارف

اشاعت اول: جون ۲۰۲۲ء

اہتمام: حسن ادب، فیصل آباد

قیمت: 300 روپے

انتساب

نبی آخر الزماں ﷺ

تے

کربلا دے شہیداں دے ناں

شاعر دی سُنجان

اصل نام	ارشاد حسین
قلمی نام	ارشاد ڈیروی
ولدیت	حاجی محمد سونہارا
تاریخ پیدائش	1967ء ڈیرہ غازی خان
قومیت	ارائیں ملک
پیشہ	محنت مزدوری
ابتدا شاعری	1985ء
ادبی اُستاد	جناب محترم واحد علوی
شادی	1986ء اچ اپنی سکی مسات زہرا نسیرین نال تھی
اولاد	ڈوپتر، ذوالقرنین حیدر، ثقلین حیدر، پک دھی دُعا بتول خان
بہن، بھائی	چار بھائی، ترائے بہنیں
ادبی خدمات	(۱۱) سرانیک کی کتاباں تے اُنھیں دے ناں ریت سفر، تہی ریت، خواب، روگ، نین سوالی، جُمار خُم دے، پیام قلندر، چودھا کر بلا ہے، رت ریت ردا، ڈاج لٹی ہوئی شام، مقصود کر بلا ہے۔
اُن چھپیاں کتاباں:	نوک نیزے تے حسین، ہنخ دا موسم، ہر لفظ کر بلا ہے، نیوایا کر بلا، خنجر پٹھ نماز۔

لکھاری دیاں کتاباں

- 2012ء خواجہ علی بہادر دی کلیات ”دکھاں دے پنڈھ“ دا اک فکری ویرواتے لکھاریاں دی پذیرائی
- 2018ء شریف فیاض وزیر آبادی (فن اور شخصیت)
- 2018ء سوہنے ماہی دے دیس ول (سفر نامہ)
- 2018ء گوجری زبان و ادب (کھوج)
- 2019ء تنقیدی ویروے (پرکھ)
- 2019ء ورثے دی چھاں (کھوج، لوک ادب)
- 2020ء ورثے دی چھاں (کھوج، لوک ادب) (دو جاحصہ)
- 2020ء طب نبوی تے پنجابی ادب (سیرت رسول اللہ)
- 2020ء سوچھ سار (کھوج تے پرکھ)
- 2020ء شہباز دانش (شخصیت تے فن) (پرکھ)
- 2021ء گل زیب عباسی (شخصیت تے فن) (پرکھ)
- 2021ء باتاں دادی دیاں (بال ادب، لوک کہانیاں)
- 2021ء ورثے دی چھاں (کھوج، لوک ادب) (تیا حصہ)
- 2021ء جیون جاپج سوہنے نبی دی سیرت پاک راہیں (سیرت رسول)
- 2022ء گوجری زبان و ادب (دو جاحصہ) (کھوج)
- 2022ء باتاں دادی دیاں (دو جاحصہ) (بال ادب، لوک کہانیاں)
- 2022ء سوچھ سار (دو جاحصہ) (کھوج تے پرکھ)
- 2022ء ارشاد ڈیروی (شخصیت تے فن) (پرکھ)
- 2022ء سلطان کھاروی بطور شاعر (پرکھ)

لکھاری دے ادبی اعزاز

- لچپال ایوارڈ خدمت ”نعت ادب“ انجمن قذیل مصطفیٰ گوجرخان راولپنڈی 2009ء
- یادگاری شیلڈ ”بزم مولا شاہ“ چوہان روڈ لاہور 2012ء
- یادگاری شیلڈ ”وارث شاہ کانفرنس“ زرعی یونیورسٹی فیصل آباد 2017ء
- یادگاری شیلڈ ”رسالہ القمر“ گورنمنٹ پوسٹ گریجویٹ کالج سمن آباد فیصل آباد 2017ء
- مہکاں ادبی ایوارڈ ”سوہنے ماہی دے دیس ول“ مہکاں ادبی بورڈ ساہیوال 2018ء
- مہکاں ادبی ایوارڈ ”گوجری زبان وادب“ مہکاں ادبی بورڈ ساہیوال 2018ء
- نقیبی ادبی ایوارڈ ”گوجری زبان وادب“ نقیبی کاروان ادب فیصل آباد 2018ء
- سائیں حیات پسروری ایوارڈ ”گوجری زبان وادب“ بزم حیات پنجابی پسرورسیا لکوٹ 2018ء
- دل دریا ادبی ایوارڈ ”گوجری زبان وادب“ بزم دل دریا پاکستان گجرات 2018ء
- دل دریا ادبی ایوارڈ ”سوہنے ماہی دے دیس ول“ بزم دل دریا پاکستان گجرات 2018ء
- حسن کارکردگی ایوارڈ ”گوجری زبان وادب“ انصاری فاؤنڈیشن پاکستان فیض پور شیخوپورہ 2018ء
- مولا شاہ ایوارڈ ”گوجری زبان وادب“ بزم مولا شاہ چوہان روڈ لاہور 2018ء
- تنظیم کار خیر پاکستان ایوارڈ ”گوجری زبان وادب“ تنظیم کار خیر پاکستان گوجرانوالہ 2018ء
- مولا شاہ ایوارڈ ”سوہنے ماہی دے دیس ول“ بزم مولا شاہ چوہان روڈ لاہور 2018ء
- الفانوس ایوارڈ ”گوجری زبان وادب“ الفانوس پاکستان گوجرانوالہ 2018ء
- الفانوس ایوارڈ ”سوہنے ماہی دے دیس ول“ الفانوس پاکستان گوجرانوالہ 2018ء
- یادگاری شیلڈ پہلی بین الاقوامی پنجابی کانفرنس لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور 2018ء
- مسعود کھدر پوش ایوارڈ ”سوہنے ماہی دے دیس ول“ مسعود کھدر پوش ٹرسٹ لاہور 2018ء
- نقیبی ادبی ایوارڈ ”سوہنے ماہی دے دیس ول“ نقیبی کاروان ادب فیصل آباد 2018ء
- نقیبی ادبی ایوارڈ ”شریف فیاض وزیر آبادی: فن تے شخصیت“ نقیبی کاروان ادب فیصل آباد 2018ء
- کار خیر ایوارڈ ”شریف فیاض وزیر آبادی: فن تے شخصیت“ کار خیر فاؤنڈیشن گجرات گوجرانوالہ 2018ء
- اُستاد عشق لہر ایوارڈ ”گوجری زبان وادب“ اُستاد عشق لہر اکیڈمی لاہور 2018ء
- غلام رسول آزاد ایوارڈ ”گوجری زبان وادب“ بزم پاکستان گوجری ایبٹ آباد 2018ء

- یادگاری شیلڈ پہلی بین الاقوامی پنجابی کانفرنس لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور 2018ء
- حضرت امیر مجید سرکار ایوارڈ ”برائے علم و ادب“ امیر ادب سوسائٹی نارووال 2019ء
- خوشبوئے نعت ایوارڈ، عبدالحق نعت فاؤنڈیشن سرگودھا 2019ء
- یادگاری شیلڈ دوجی بین الاقوامی پنجابی کانفرنس لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور 2019ء
- کانگال ادبی ایوارڈ، ورثے دی چھاں جگت پنجابی سبھا، گجرات 2019ء
- ورثے دی چھاں، بورڈ آف انٹرمیڈیٹ اینڈ سیکنڈری ایجوکیشن، فیصل آباد 2019ء
- دل دریا ادبی ایوارڈ، ورثے دی چھاں، دل دریا پاکستان، گجرات 2019ء
- مہکاں ادبی ایوارڈ، ورثے دی چھاں، مہکاں ادبی بورڈ، ساہیوال 2019ء
- سردار ادبی ایوارڈ، ورثے دی چھاں، سردار ادبی تنظیم، جاکے چیمہ، سیالکوٹ 2019ء
- دل دریا ادبی ایوارڈ، تنقیدی ویرے، دل دریا پاکستان، گجرات 2019ء
- مہکاں ادبی ایوارڈ، تنقیدی ویرے، مہکاں ادبی بورڈ، ساہیوال 2019ء
- یادگاری شیلڈ تہجی بین الاقوامی پنجابی کانفرنس لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور 2020ء
- یادگاری شیلڈ بابا فرید تے گورونانک بین الاقوامی پنجابی کانفرنس پنجاب یونیورسٹی لاہور 2020ء
- مہکاں ادبی ایوارڈ، طب نبویؐ تے پنجابی لوک ادب، مہکاں ادبی بورڈ، ساہیوال 2020ء
- مولانا شاہ ایوارڈ، طب نبویؐ تے پنجابی لوک ادب، بزم مولانا شاہ چوہان روڈ لاہور 2020ء
- بھیل انٹرنیشنل ادبی ایوارڈ، طب نبویؐ تے پنجابی لوک ادب، بھیل ادبی سنگت ننکانہ صاحب 2020ء
- بھیل انٹرنیشنل ادبی ایوارڈ، سو جھسار، بھیل ادبی سنگت ننکانہ صاحب 2020ء
- مہکاں ادبی ایوارڈ، سو جھسار، مہکاں ادبی بورڈ، ساہیوال 2020ء
- مولانا شاہ ایوارڈ، سو جھسار، بزم مولانا شاہ چوہان روڈ لاہور 2020ء
- الفانوس ایوارڈ، ورثے دی چھاں، الفانوس پاکستان گوجرانوالہ 2020ء
- الفانوس ایوارڈ، طب نبویؐ تے پنجابی لوک ادب، الفانوس پاکستان گوجرانوالہ 2020ء
- علی ارشد میر ایوارڈ، جیون جاتج سوہنے نبی دی سیرت پاک راہیں، پروفیسر علی ارشد میر فاؤنڈیشن لاہور 2020ء
- ڈاکٹر ریاض مجید ایوارڈ، ورثے دی چھاں (تیجا حصہ)، عالمی سخن ور فاؤنڈیشن، فیصل آباد، 2020ء
- دینی ادب ایوارڈ، جیون جاتج سوہنے نبی دی سیرت پاک راہیں، انٹرنیشنل رائٹرز فورم، راول پنڈی 2020ء
- عالمی ماں بولی دیہاڑا اعزازی شیلڈ، ایگری ٹورازم، فیصل آباد 2021ء
- ایوارڈ برائے حسن کارکردگی، رائٹرز فورم پاکستان، راولپنڈی 2021ء

- کے ایم ایس ایوارڈ، سوجھ سار، کوٹلی محمد صدیق فاؤنڈیشن گجرانوالہ 2021ء
- کے ایم ایس ایوارڈ، شہباز دانش شخصیت تے فن، کوٹلی محمد صدیق فاؤنڈیشن گجرانوالہ 2021ء
- کے ایم ایس ایوارڈ، طب نبوی تے پنجابی لوک ادب، کوٹلی محمد صدیق فاؤنڈیشن گجرانوالہ 2021ء
- عالمی ماں بولی دیہاڑ، اعزازی شیلڈ، ایگری ٹورزم، فیصل آباد 2021ء
- ایوارڈ برائے حسن کارکردگی، انٹرنیشنل رائٹرز فورم، پاکستان، راول پنڈی، 2021ء
- یادگاری شیلڈ، چوتھی بین الاقوامی پنجابی کانفرنس، لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی، لاہور، 2021ء
- یادگاری شیلڈ، چوتھی بین الاقوامی پنجابی کانفرنس، لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی، لاہور، 2021ء
- حضرت امیر مجید سرکار ایوارڈ برائے خدمت ادب، امیر ادب سوسائٹی، نارووال، 2021ء
- شیر ربانی ایوارڈ، باتاں دادی دیاں، شیر ربانی فاؤنڈیشن، مانگلا نوالا، ضلع ننکانہ صاحب، 2021ء
- کھل ادبی ایوارڈ، ورثے دی چھاں، تیجا حصہ، کھل ادبی سنگت، بچکی، ضلع ننکانہ صاحب، 2021ء
- ایف۔ جے ایوارڈ، جیون جاج سوہنے نبی دی سیرت پاک راہیں، جے ایف رائٹرز، لاہور 2021ء
- گولڈ میڈل، جیون جاج سوہنے نبی دی سیرت پاک راہیں، ہیر انٹرنیشنل ادبی سنگت، ننکانہ صاحب، 2021ء
- سردار ادبی ایوارڈ، باتاں دادی دیاں، بزم ذوق ادب، جاکے چیمہ، ضلع سیالکوٹ، 2021ء
- گڈ وشرز ایوارڈ، جیون جاج سوہنے نبی پاک دی سیرت راہیں، گڈ وشرز پاکستان، چونیاں، ضلع قصور 2021ء
- مہکاں ادبی ایوارڈ، جیون جاج سوہنے نبی دی سیرت پاک راہیں، مہکاں ادبی بورڈ ساہیوال 2021ء
- مہکاں ادبی ایوارڈ، باتاں دادی دیاں، مہکاں ادبی بورڈ ساہیوال 2021ء
- کے ایم۔ ایس ایوارڈ، جیون جاج سوہنے نبی دی سیرت پاک راہیں، کوٹلی محمد صدیق فاؤنڈیشن، گوجرانوالا، 2021ء
- الفانوس ایوارڈ، باتاں دادی دیاں، الفانوس پاکستان، گوجرانوالا 2021ء
- الفانوس ایوارڈ، ورثے دی چھاں، تیجا حصہ، الفانوس پاکستان، گوجرانوالا 2021ء
- مولا شاہ ایوارڈ، باتاں دادی دیاں، بزم مولا شاہ، لاہور 2021ء
- کانگاں ادبی ایوارڈ، باتاں دادی دیاں، جگت پنجابی سبھا، گجرات، 2021ء
- ادبی سیوک ایوارڈ، بزم حیات پسرور، ضلع سیالکوٹ 2022ء
- ایکسی لینس ایوارڈ، کاروان حوا، لٹریچر فورم، پشاور 2022ء
- بھیلی، پنجابی سیوک ایوارڈ، بھیلی سیالکوٹ، پاکستان 2022ء

ترتیب

- ❖ 10 ڈاکٹر محمد ایوب ڈھلی گل
- ❖ 11 شاعر دامہاندرہ پروفیسر مرید عارف
- ❖ 13 ارشاد ڈیروی کا تخلیقی سفر پروفیسر عاصم بخاری
- ❖ 17 ارشاد ڈیروی تے عصری شعور
- ❖ 21 ارشاد ڈیروی دی شاعری وچ سراپا نگاری
- ❖ 25 ارشاد ڈیروی تے اصنافِ سخن
- ❖ 39 ارشاد ڈیروی دی شاعری دے سرنا نویں
- ❖ 45 ارشاد ڈیروی دی نظم گوئی
- ❖ 51 عقیدتِ محبت دی شاعری
- ❖ 57 ارشاد ڈیروی دی منقبت نگاری
- ❖ 77 ارشاد ڈیروی دی منقبت نگاری دیاں فکری و فنی خوبیاں
- ❖ 85 ”مقصود کر بلا ہے“ دی شاعری
- ❖ 89 ارشاد ڈیروی اہل علم دی نظروچ

مڈھلی گل

کامرس دا طالب علم ہوون دے باوجود ساہت، قدرتی منظر تے سہین وچ میری دل چسپی
 بال پن توں ای سی۔ ایہو کارن اے کہ میں باقاعدہ لکھنے توں پہلے سارا پاکستان خاص کر شمالی علاقہ
 جات دی یا تراتن سوتوں وی ودھ وار کیتی۔ بہت سارے لکھاری تے کویاں نال سنگت وی رہی تے
 جدوں پہلا لیکھ اخبار وچ چھپیا تاں متراں ولوں ملی ہلا شیریں کان ساہت وچ دلچسپی ڈونکھی ہوندی
 گئی۔ پنجابی ساہت دیاں لکھتاں پڑھ تے اوہناں دے لکھاریاں نوں مل کے خوشی محسوس کردا
 ساں۔ ارشاد ڈیروی نال وی میرا سمبھندھ ساہت پاروں ہويا۔ پہلی ملاقات دا قائم ہويا تاثر اچ
 تائیں برقرار اے۔ اوہ اک درویش صفت منکھ نیں۔ سب نال پیار کرن والے تے یاراں دے
 یار، اُچ کوٹی کوی، پارکھ تے کھوج کار نیں۔ اوہناں دے سریر وچ اک بھڑکاؤ روح دا واس ہے جو
 اوہناں نوں ٹک کے بہن نہیں دیندی۔ ہر ویلے کسے نہ کسے کم وچ رجھے رہندے نیں۔

میں اپنے کول موجود آپ دیاں لکھتاں نوں گوہ نال پڑھیاتے پڑھن توں بعد اوہناں دی
 شخصیت تے فن دی جو مورت من اندرا بھری میں انتہائی ایمان داری نال اکھراں دی لڑیاں وچ پرو
 کے تہاڈے ساہمنے رکھ دتا اے۔ میں کتھوں تائیں اپنے سرنا نویں نال انصاف کر سکیاں ہاں، ایہہ
 گل تساں مینوں دسنی اے۔ تہاڈے وچاراں دا اڈیکن ہار۔

ڈاکٹر محمد ایوب
 فیصل آباد

شاعر دامہاندرہ

ارشاد ڈیروی سرائیکی دامہاندرہ شاعر تے نثر نگار اے، اوندی شاعری دا کھلا رہوں وسیع اے، زود نویس شاعر ہن، کوئی موضوع اتیجھا کائی جیندے اے اتے انہاں قلم نہ چاتا ہووے، فقیر منش انسان اے، انسان دوست اے، عجز وانکساری دا کامل نمونہ اے، او شاعری تے شخصیت بارے ڈاکٹر محمد ایوب دی لکھت، ارشاد ڈیروی فن تے شخصیت، بہوں پرتاں کھولیدی اے۔

ایں کتاب دا پہلا مضمون ”ارشاد تے عصری شعور“ اے ایندے وچ ڈاکٹر ایوب نے انہاں دی شاعری وچ عصری شعور لبھن دی شاندار کوشش کیتی اے، ارشاد ڈیروی دی شاعری وچ عصری شعور دے بہترین نمونے ڈے کے ڈاکٹر صاحب نے اپنی گالھ کوں قاری دے سامنے کھول ڈتے، انہاں دا آکھن اے۔

ارشاد ڈیروی دا عصری شعور بہوں ڈونگھا ہے، اوساج وچ رونما ہوون والے واقعات نوں ڈونگھی نگاہ نال ویکھد اپر کھدا اے تے شعراں راہیں بیان کردا اے“

ڈوجھا مضمون، ”ارشاد ڈیروی دی شاعری وچ سراپا نگاری“ اے ایندے وچ ڈاکٹر صاحب محبوب دے سراپے وچ ورچن والے یکیاں اعضاواں بارے شعراں کو تے انہاں دی ارشاد ڈیروی دی سراپا نگاری تے بھرواں مضمون لکھیے، اگلا مضمون، ارشاد ڈیروی تے اصناف سخن“ دے نال نال اے، ایندے وچ ارشاد ڈیروی جتناں اصناف سخن کوں اپنی شاعری وچ ورتیے انہاں دا جائزہ گھدا گئے، انہاں اصناف وچ لغت، میلاد، منقبت، مدح، قطعہ، ڈوہڑے تے گیت شامل ہن ڈاکٹر صاحب نے پہلے ہر صنف سخن دا تعارف تے معنی ڈیسیے ول اوندے وچ ارشاد ڈیروی دی شاعری دا مختصر جائزہ گھدے بیا مضمون ارشاد ڈیروی دی شاعری دے سرنا نویں، اے ایندے وچ ارشاد ڈیروی دی شاعری دا موضوع اتے قلم چاتے ڈاکٹر محمد ایوب انہاں دی شاعری دے یکے موضوعات کوں ایں مضمون وچ پدھرا کیستے، ول ہر موضوع کوں ارشاد ڈیروی دی شاعری وچ

مثالاں ڈے تے او موضوع نال انصاف کیتے، ارشاد ڈیروی دی نظم گوئی، ایس کتاب دا ہک بیان مضمون اے، ایندے وچ ارشاد ڈیروی دی نظم نگاری تے گالھ مہاڑ کیتی گئی، ارشاد ڈیروی دی شاعری دی ہک خوبی اے ہے، جو جیڑھی صنف کوں پڑھو ایویں محسوس تھیندے جو ارشاد ایس صنف دا شاعر اے، ول ہی صنف پڑھوں تاں لگدے پہلی صنف دانیں بلکہ ارشاد ڈیروی تاں ایس صنف دا شاعر اے، کیوں جو انہاں جیڑھی صنف وی لکھی اے، اوندے نال انصاف کیتے، اتھ گالھوں بندہ بھولاندے وچ آویندے، آپ دی نظم گوئی بارے ڈاکٹر ایوب نے شاندار آکھیے۔

ارشاد ڈیروی ہوراں دا شمار اچی پدھر دے نظم لکھن والے شاعراں وچ ہوندا ہے، آپ دیاں نظماں دا تعلق حیاتی تے سماج دے وکھ وکھ پکھاں نال اے۔“ ایس کتاب دا چھیکڑی مضمون ”ارشاد ڈیروی اہل قلم دی نظر وچ“ اے ایندے وچ ارشاد ڈیروی بارے عاصم بخاری، ہاشم شیر خان، دلبر حسین مولائی، پروفیسر عمران میر امجد بلوچ، جسارت خیالی، فضل عباس ظفر، پروفیسر مرید عارف، ڈاکٹر حمید الفت ملغانی، سید فرحت عباس نقوی، فخر عباس فخر، بشیر غم خوار، ڈاکٹر سید مشتاق مہدی، زاہد اقبال بھیل تے سلیم نصرت دے خیالات شامل ہن۔ ڈاکٹر محمد ایوب دی اے لکھت بہوں ساریاں خوبیاں دی حامل ہے، ہک تاں موجودہ عہد دے تحقیقی اصولاں مطابق لکھی اے، جیندے وچ مکمل حوالہ جات نال گالھ کیتی گئی۔ ایس کتاب وچ بغیر تحقیقی حوالے دے کوئی گالھ نہیں کیتی گئی، ہیا انہاں اتجھے شاعر دا انتخاب کیتے جیکوں ادبی حلقیں مکمل انور کیتا ہو یا ہی، انہاں دی ایس کتاب نال ارشاد ڈیروی دی شاعری دیاں پرتاں گھلسن اتے ادبی حلقیں وچ انہاں دا مقام متعین تھیسے، ڈاکٹر محمد ایوب دی اے کتاب فقیر منش ارشاد ڈیروی دا سوہنا تعارف اے۔

پروفیسر مرید عارف

شعبہ سرائیکی

گورنمنٹ ایسوسی ایٹ کالج فاضل پور

ارشاد ڈیروی کا تخلیقی سفر

ارشاد ڈیروی کے فن و شخصیت کا اگر تحقیقی جائزہ لیا جائے، تو اسی کی دہائی میں ”نین سوالی“ لے کر 1995ء میں ادبی منظر نامے پر نمودار ہوتا ہے، جس میں ان کے ڈوہڑے، قطعے، گیت اور ابتدائی دور کی غزلیں شامل ہیں، مگر یہ ابتدائی چیزیں اس بات کی غماز ہیں کہ:

”دل طائر میں اڑنے کا ابھی امکان باقی ہے“

”نین سوالی“ کا چاہئے ڈوہڑا ہو یا گیت، قطعہ ہو یا غزل امکانات سے بھرپور ہے، ارشاد ڈیروی ایک با اعتماد شاعر ہیں انھیں اپنے کام اور کلام پر مکمل یقین ہے، کلام شاعر یزبان شاعر مشاعرے اور سٹیج پہ سننے کا انھیں ایک اپنا لطف ہے۔

ارشاد ڈیروی کے مجموعہ ہائے کلام کے ناموں پر اگر غور کیا جائے تو ان کے تلازمے اور علامتیں انھوں نے شعوری اور غیر شعوری طور پر استعمال کیے ہیں ان کے پیچھے ایک ایک داستان مل سکتی ہے، شاعر کا الفاظ کا استعمال اگرچہ بظاہر غیر محسوس انداز ہی ہوتا ہے، مگر

تیرگی میں دیکھنے کو چشمِ بینا چاہیے

ہر لفظ کی تہہ میں ایک بات ہوتی ہے، اور درحقیقت بات وہی ہوتی ہے ارشاد ڈیروی کی خصوصیت اور انفرادیت یہ ہے، کہ وہ صرف شاعر ہی نہیں یعنی خوابوں اور خیالوں کی دنیا میں رہنے والا ہی نہیں بلکہ ایک محنت کش بھی ہے، اور مزدور بھی جن کے بارے میں ملتا ہے، اکاسب حبیب اللہ یعنی محنتی اللہ کا دوست ہے۔ ان کے ”نین سوالی“ لب و رخسار کا نہیں پوچھتے، بلکہ دل دہلا دینے والے حسرت زدہ سوالی نین ہیں، یہ وہی سوال ہیں جن کے بارے میں فیض احمد فیض نے کہا تھا!

مجھ سے پہلی سی محبت مرے محبوب نہ مانگ

یا جیسے اسی شاعر ایک اور مقام پر کہا تھا

اور بھی غم ہیں زمانے میں محبت کے سوا
 ارشاد ڈیروی کی شاعری میں بھی وسیب کے مسائل موجود ہیں، میں اس شاعر کی ہمت کو داد
 دینے بغیر نہیں رہ سکتا کہ نین سوالی لے کر ریت سفر کر کے بھی یہ ”خواب“ دیکھتا ہے، اور وہ خواب
 بھی ن م راشد کی طرح کے خواب۔۔۔ اس کے خواب سوتے جاگتے کے خواب ہیں، اچھے دنوں کی
 اُمید رکھتا ہے، اور اپنے غم زدہ وسیب کو حوصلہ دیتا ہے، آس دلاتا ہے، بقول ناصر کاظمی!

وقت اچھا بھی آئے گا ناصر
 غم نہ کر زندگی پڑی ہے ابھی

ان خوابوں کو وہ اپنی سرائیکی غزلوں، نظموں اور قطعوں کی پُر اثر زبان عطا کرتا ہے، بعد
 ازاں، خواب دیکھنے والا یہ شاعر عذاب دید بھی رکھتا ہے، دُکھتی آنکھوں کے نصیب ہی روگ
 ہوتے ہیں، اور 1994ء میں ارشاد ڈیروی ”روگ“ منظر عام پر لاتا دکھائی دیتا ہے، ”نین سوالی
 “ کے بعد ارشاد ڈیروی کا دوسرا شعری پڑاؤ ”ریت سفر“ ہے، ارشاد ڈیروی لالہ صحرائی ہے، جس کی
 وضاحت خود اس شعر کے روپ میں کرتے دکھائی دیتے ہی۔

اساں تاں ہیں ریت سفر دے پیرو رائے راہی

ساڈے چھالے رت نیں ڈیندے بھاہ نہ بال ہنالہ

زندگی کے سفر کو ارشاد ڈیروی صاحب نے ریت سفر، سے تعبیر کیا ہے، کہ ہمارے طبقہ کی
 زندگی کا سفر ایسے ہے، جیسے کوئی ریت میں سفر کرے، ریت سفر کا اندازہ صرف وہی کر سکتا ہے، جس
 نے یہ علی تجربہ کیا ہو، اس کی رفتار اور کے لیے کس قدر توانائی اور ہمت درکار ہے، اس پر تبصرہ کے
 لیے میں تو بس اتنا ہی کہوں گا، کہ ارشاد ڈیروی صاحب نے عارفانہ رنگ میں قلم توڑ دیا ہے، اور یہ
 نام ریت سفر ہی کافی ہے، اس کے اندر اتنی ریت سفر کی گہرائی اور گیرائی موجود ہے، اس میں شامل
 ایک ایک غزل اور ایک ایک نظم پڑھنے سے تعلق رکھتی ہے۔

نیں سوالی عنوان پر تجسس ہے، قاری سوچتا ہوگا، کہ ان کے نینوں میں بھلا وہ کون سے سوال ہیں، ان کتاب کا مطالع بتاتا ہے، کہ ان کے سوال محبت کے بارے ہیں نہیں بلکہ بقول شاعر!

تیری آنکھیں سوال کرتی ہیں
میری ہمت جواب دیتی ہے

ان کے سوال ان کے سماج کے ہیں ان کے سوال ڈوہڑوں نظموں، گیتوں، غزلوں کے رنگ میں صاحبان

اقتدار و اختیار سے بڑے معصومانہ اور حسرت بھرے انداز میں اسی دھرتی کے مایہ ناز فرزند محسن نقوی نے کہا تھا!

اس شب کے مقدر میں سحر ہی نہیں محسن
دیکھا ہے کئی بار چراغوں کو بجھا کر

ارشاد ڈیروی کو عوام کی بھوک ننگ غربت محرومیوں اور مجبور یوں کے روگ، گھائل

کر چکے ہیں، یہی وجہ ہے، کہ ایک بار بھر سے 1994ء میں اس کو کچھی کر ہر دل عزیز صنف

ڈوہڑے کا سہارا لینا پڑ جا رہے اور ارشاد ڈیروی اے وہڑے 1994ء کی صورت اپنے اس کرب

اور درد کا گھل کے اظہار کرتا ہے، جس کے اس کے دل کی بھڑاس نکالتا ہے، اور خوب نکالتا

ہے۔ ارشاد ڈیروی کے اگر فن کی بات کی جائے تو ارشاد ڈیروی کا کلام!

از دل خیزد ہر دل ریزد

یعنی ہر دل عزیز ہے، ارشاد ڈیروی عوام کا نبض شناس شاعر ہے، یہ ریت سفر لکھتا نہیں بلکہ

ریت سفر کرتا ہے۔ لہذا اس کا مشاہدہ بھی ہے، اور تجربہ بھی کنہ مشق ہے، طبع موزوں رکھتا ہے، شاعری

کے جملہ رموز سے بخوبی آگاہ ہے، یہی وجہ ہے، کہ اس کی شاعری میں دریائے سندھ کی سی روانی اور

طغیانی ہائی جاتی ہے، اس کی شاعری عصری حسینیت سے مالا مال ہے، اس نے صرف محبوب اور محبوبیت کو

موضوع نہیں بنایا بلکہ انسانی زندگی کے ہر پہلو کو سمونے کی بھرپور کوشش کی ہے، ارشاد ڈیروی کی شاعری

سہی ممتنع کا بہترین نمونہ ہے، ارشاد ڈیروی کے ہاں مشکل اور طویل حروں کے کامیاب تجربے بھی ملتے

ہی، وسیع المطالعہ شخص ہے، جس کی باعث خیال کو باندھنے میں اسے ذخیرہ الفاظ کی مشکل پیش نہیں آتی، اس کی شاعری فکری و فنی پردوں لحاظ سے لایق داد و تحسین ہے۔ یہاں پر میں ضروری سمجھتا ہوں کہ پروفیسر ڈاکٹر محمد ایوب صاحب آف فیصل آباد کا ذکر کرنا بھی از حد ضروری سمجھتا ہوں جن کا اصل میدان تو اگرچہ پنجاب زبان و ادب ہے مگر انہوں نے ارشاد ڈیروی صاحب کے سرائیکی زبان میں کی جانے والے اس کام کو موضوع تحقیق بنا کر علم دوستی اور ادب نوازی کا عملی ثبوت پیش کر دیا ہے کہ:

عاصم محبتوں کے قبیلے کا ہے اصول
ہوتی نہیں ہے کوئی ذات چاند کی

ڈاکٹر ایوب صاحب کا یہ موضوع تحقیق میں حدوں اور سرحدوں کی نفی کی دلیل ہے۔ ان کا دنیائے ادب میں یقین ہے کہ میرا پیغام محبت ہے جہاں تک پہنچے خالق لوح و قلم ڈاکٹر ایوب صاحب کے اس جذبہ تحقیق و خدمتِ ادب یوں ہی قائم دائم رکھے اور ارشاد ڈیروی صاحب کے لیے دُعا ہے، اللہ کرے زورِ رقم اور زیادہ ہو۔۔

پروفیسر عاصم بخاری میانوالی

0301-6765514

ارشاد ڈیروی تے عصری شعور

اجو کے سمے دیاں دیاں مشہور اصناف سخن وچوں غزل اک اجیہی صنف سخن اے، جس دے وچ سب توں ودھ طبع آزمائی ہو رہی اے۔ ایس صنف وچ نویں نویں تجربے ہو رہے نیں تے نویں سرنا نویاں نوں ایس صنف راہیں بیان کیتا جا رہا اے۔ غزل دا ہر شعر اپنی تھاں اک مکمل اکائی ہوندا اے۔۔ اوہدے وچ شاعر اپنی فکر تخیل یاں جذبہ مکمل طور تے بیان کریندا اے۔ ایس پاروں کچھ نقاداں نے ایس نوں ”منتشر الخیال“ صنف آکھیا اے۔ (۱) کیوں جے ایہدے وچ نظم ونگوں خیالاں دا ربط تے تسلسل نہیں ہوندا۔ ایس دے باوجود غزل دے سارے شعر قافیہ تے ردیف دے داخلی دھاگے نال اک دو جے نال جڑے ہوندے نیں۔ ڈاکٹر وزیر آغا دا خیال اے:

”غزل کا ہر شعر ایک ایسا جزو ہے جو غزل کا حصہ ہونے کے باوجود

اس سے جدا بھی ہے۔ ہر شعر ایک الگ حیثیت کا حامل ہے لیکن اس

کے باوجود وصف غزل کے دھاگے سے منسلک بھی ہیں۔“ (۲)

غزل واسطے سرنا نویاں دی کوئی پابندی نہیں ہوندی۔ ایس لئی ایہدے وچ حسن تے عشق، جوانی تے بڑھاپا، زمین تے آسمان، سماج تے معاشرہ، ریاست تے سیاست، علم تے فن یعنی ہر قسم دے خیالات وکھو وکھو شعراں وچ بیان کیتے جاسکدے نیں۔ پراوہناں ساریاں نوں ایک دو جے نال جوڑ کے رکھن لئی اک مخصوص داخلی رنگ، مخصوص جذبے تے احساس دی لوڑ اے۔ انج تدا ای ہوسکدا اے جدوں شاعر حیاتی دے سبھے خارجی منظران نوں اپنی ذات تے فکر دا حصہ بنا لوے۔ اوہناں نوں شعراں دے روپ وچ ڈھال دیاں ہویاں اوہ اپنی ذات توں دکھریاں نہ کرے۔ سگوں اپنی ہڈ وورتی بنا کے پیش کرے۔ شاعر غزل دے اک شعر وچ وڈے توں وڈا تے وسیع توں وسیع خیال پیش کردا اے۔ یعنی دریانوں کجے وچ ڈک دا اے۔ ایس لئی شیداں دی چون وچ احتیاط ورتدا اے۔ جیہدے نال لفظاں دی قدر و قیمت ظاہر ہوندی اے تے نالے غزل وچ ایجاز تے اختصار پیدا ہوندا اے۔

غزل وچ بیان ہو رہے سرنا نویاں نوں وچوں سب توں ودھ اج جس سرنا نوں تے لکھیا جا رہیا اے۔ اوہ عصری شعور اے۔ شاعر سماج دا سب توں ودھ حساس بندہ ہوندا اے۔ اوہ سماج اندر رونما

ہوں والے واقعات نوں ڈونگھی نگاہ نال ویکھ داے، پرکھ داے، مرثعراں راہیں ایس ڈھنگ وچ بیان کرداے کہ پڑھن والے نوں اپنے من دی واج جا پدی اے۔ جدوں اج دے سماج تے گل کرے تے تاں ساہنوں ان گنت سماجی تے سیاسی مسئلے دکھالی دیندے نیں۔ لوکائی کتے مہنگائی دارو ناروندی اے کتے نا انصافی دا، کتے سفارش، رشوت، ملاوٹ، اقربا پروری، فراڈ، دھوکہ دہی، بد امنی ورگے روگ سماج نوں گھن وانگ چمڑے ہوئے نیں تے کتے اج دا انسان جھوٹ، غرور، تکبر، نفسا نفسی، لٹ مار تے حق تلفی ورگیاں برائیاں وچ پیا دکھالی دیندا اے۔ لوکائی کدے سیاست دانوں دے بھیسڑے و طیرے دا شکوہ کردے دکھالی دیندے نیں تے کتے ایہناں دے کالے کرتوتاں نوں بے نقاب کردے نیں۔ جدوں ارشاد ڈیروی دی شاعری دا جائزہ لے تے تاں ایہناں ساریاں برائیاں دا بیان ساہنوں اوہناں دی شاعری وچ ہو یا ملدا اے۔ آکھدے نیں کہ سیال رت دی انتاں دی ٹھنڈو ڈے جگرے نال برداشت کیتا۔ چیترو وی وڈی اوکھت نال گزاریا۔ فصل وی بہوں ہوئی پر بھکھ دا کال نہ مکیا۔

قہر سیالہ کٹ گئے سرتوں چیترو وی چپ وچ گزرے
فصل لہہ پئے کیوں ارشاد تھی پئے کال ہنالہ
چاروں پاسے بھکھ دا راج ہے۔ ایہہ منظر ویکھ کے کئی لوکاں دی اکھیں ہنجواں نال بھر
جاندا یاں ہن۔ غریب اپنے بالوں کوں ٹافیاں دے کے ڈڈ بھرن دا جتن کردا اے۔
روٹی عوض ٹافیاں ڈے کے ہال ٹھگا لے کے توڑیں
اج دا انسان اپنی ذات دے خول وچ بندھی گیا ہے۔ نفسا نفسی دی زندگی گزار دے ہوئے
اوس دی روح زخمی تھی گئی ہے۔ اوہ اکلا پے دا شکار ہو گیا اے۔ اوس سے اندراک جنگ چھڑ چکی
اے اے جو اوس نوں اندروں اندر کھا رہی ہے۔

روح تار تار زخمی سرتے حشر دا جھیرا
ہر کہیں کوں کھادی ویندے اندری اندر جھیرا
اکلا پے نے پورے سماج نوں اپنے اکلاوے وچ لیا ہو یا اے۔ کول کول وسدے وی اک
دو بے لئی اجنبی نیں۔ ایس لئی آکھدے نیں کہ اے انسان خوشی توں خوشی دے خواب ویکھنے چھوڑ
دے، کیوں جے کسرل کے نہ بیٹھنا ایں تے نہ من نوں خوشی ملنی ایں۔

اجنبی بن کے اتھاں ارشاد وسدے پین لوک
اپنے دل دی ہر خوشی دے خواب ڈیکھن چھوڑ ڈے

جدوں سماج اندر آپادھانی پئی ہووے اوہدوں اخلاقی قدراں مک جاندیاں نیں۔ رشتے ذاتی مفادوں
مکھ رکھ کے بنائے جاندے نیں تے لالچ وچ لکھے ہو کے انسان نوں قتل کرن توں وی دریغ نہیں کیتا جاندا۔
موت تاں برحق ہے تاں جو موت اپنی مرونجوں
موت کیوں انسان کو انسان ڈیون لگ پیا
میںوں تے ایہہ انساناں دے کرماں دا پھل لگدا اے۔ کیوں جے ہن انساناں تے حیواناں
وچ فرق گھٹ رہ گیا اے۔

انسان دے اعمال دی شامت قیامت بن گئی
انسان دے اقلیس کیوں حیوان ڈیون لگ پیا
معاشی و تھ نے وی انسان دی سوچ تے عقل نوں بہوں ڈاھالائی ہے۔ اج امیر بندہ غریب
نوں خوش نہیں ویکھ سکدا۔ جیوں ای غریب نوں خوشی ملدی ہے تاں اوہ کھوہن دا جتن کردا ہے۔
خدا جیکر غریب کوں ڈیوے چا چیتر دا موسم
خزاں بن کے شریفیں دی خوشی زردار لٹ گھندن
مادہ پرستی سماج دے اندر اپنی کو آگئی ہے کہ محبت جرم لگن لگ پئی ہے۔ کیوں جے محبت نوں
کچھ دیہاڑے ای گزر دے نیں کہ محبوب ولوں فرمائشاں شروع ہو جاندیاں نیں۔ انج جایداے
جیویں محبت وی مالی حالت ویکھ کے مکتی جاندی اے۔

محبت جرم ہے اج کل محبت دا زمانہ نہیں
مسیں ڈو ڈیہہ گزر دے ہن کچھے جنجال ٹریوندے
دیس اندر امن و امان دی صورت حال یہوں ابتر ہے۔ لیڈر جہناں قوم دی اگوائی کرنی ہائی
اوہ قوم نوں لٹ رہے نیں۔ اوہناں دا کردار انج دا ہو گیا اے کہ لوکائی اوس اتے انگلیاں چکدی ہے۔
لٹ گھدا ہے قافلہ کوں رہیریں دی رہرنی
حرف کیوں سوہناں تیڈے کردار تے آون لگے
ایہناں لیڈراں نے اچن چیت دیس داسارا نظام تباہ کر کے رکھ دتا اے۔ ہن ہر پاسے لہو
دیاں نہراں وگدیاں وکھالی دیندیاں نیں۔

اچن چیتی چٹے ڈیہہ کوں کتھاو تیریں دی بارش تھئی

لہوا دا بن سمندر گئے بدن دی پاک دھرتی تیں
ہن صورت حال انج دی ہوگئی اے کہ چاروں پاسے غم ای غم دکھالی دیندا اے۔ حیاتی وچ
اوکڑاں یا اروں انسان ہسنا بھل گیا اے تے سوہنے چہریاں اتے پیلاہٹ کھل گئی اے
ہر پاسوں ڈکھ دی واچھڑ سرتے ہاڑ ڈوپہر
اپنے غم دی چھاں تے بہہ کے منگدوں ٹیک سہارے
اساں راہی بے منزل نہیں ساڈے چہرے تھل ان
ساڈیاں پیلیاں دھوڑ و دھوڑن کھا گئے ڈھیر جگارے
انج ایہہ گل پورے یقین نال آکھی جاسکدی ہے۔ کہ ارشاد ڈیروی داعصری شعور بہوں ڈونگھا
ہے۔ اوہ سماج وچ رونما ہون والے واقعات نوں ڈونگھی نگاہ نال دیکھدا، پرکھدا اے تے شعراں
راہیں بیان کرداں اے۔ اوس دا بیان ڈھنگ ایناں کومن کجھواں ہے کہ پڑھن والے نوں انج جا پدا
اے کہ اوس دے جذبات دی ترجمانی کیتی گئی ہے۔ یقیناً ایہہ گل اوہو بندہ کرسکدا ہے جو کسے گلوں
میلا نہ ہووے۔ اوہناں ولوں کیتی گئی واقعات دی عکاسی نال لوکاں دی سوچ وچ تبدیلی آوے گی۔

حوالہ جات

- (۱) پنجابی ادبی صنفاں، اختر جعفری سید، ڈاکٹر، پبلشرز المپیو ریم، 22 اردو بازار لاہور، 2003، ص 196
- (۲) اردو شاعری کا مزاج، وزیر آغا، ڈاکٹر، لاہور: 1980، ص 203
- (۳) ریت سفر، ارشاد ڈیروی، ڈیرہ غازی خان: جوئیہ پریس، 1989، ص 14
- (۴) روگ، ارشاد ڈیروی، ڈیرہ غازی، حماد پرنٹنگ اینڈ پبلسٹی بلاک 46، 1994، ص 31
- (۵) اوہو، ص 23 (۶) اوہو، ص 47 (۷) ریت سفر، ارشاد ڈیروی، ص 18
- (۸) اوہو، ص 18 (۹) روگ، ارشاد ڈیروی، ص 63
- (۱۰) نین سوالی، ارشاد ڈیروی، ملتان: ایف رمضان پوسٹر، 1985، ص 32
- (۱۱) روگ، ارشاد ڈیروی، ص 8 (۱۲) ریت سفر، ارشاد ڈیروی، ص 31 (۱۳) اوہو، ص 30

ارشاد ڈیروی دی شاعری وچ سراپا نگاری

رومانوی شاعری دی اہمیت اوس وچ ہوئی سراپا نگاری اتے منحصر ہوندی اے۔ عمدہ سراپا نگاری پڑھن والے دے ذہن اتے انج سوار ہو جا ندی اے جیویں کوئی زندہ آدمی اکھاں سامنے ہووے۔ عام طور تے شاعری دیاں بہت ساریاں گلاں پڑھن والا بھلا دیندا اے پر سراپا نگاری راہیں کوی لوک جو کسے دی مورت تراش دے نیں اوہ ہمیشہ یاد رہندی اے۔ ڈاکٹر احسن فاروقی ایس بارے لکدے نیں:

”کردار کو زندگی بخشنے کے سلسلے میں یہ ضروری ہے کہ شاعر سراپا نگاری کا سہارا لیتے ہوئے کردار کی تخلیق کرے۔ کسی مورخ کی طرح اسے کردار کی بابت ضروری حالات کا بیان کر دینا ہی کافی نہیں ہے بلکہ اسے ان سب حالات کو جمع کر کے اپنی قوت تخیل کے ذریعے ان میں ایک نئی روح پھونک دینا ہے۔“ (۱)

کردار دو طرح دے ہوندے نیں۔ پہلا سادہ کردار تے دو جا مکمل کردار۔ سادہ کردار اوہ ہوندے نیں۔ جہناں نوں عام نمونے یا خاکے وی آکھیا جاندا اے۔ ایس قسم دے کردار اک خاص خیال دے تحت لکھے جاندے نیں یعنی انساناں والیاں صفتاں وچوں اک صفت ایہناں وچ پائی جاندی اے۔ مکمل کردار اوہ کردار ہوندے نیں جنہاں وچ انساناں والیاں بہت صفتاں پائیاں جاندیاں ہوں۔ ایس دے نال نال انفرادی صفتاں وی موجود ہوندیاں نیں۔ جدوں ایہہ گل ارشاد ڈیروی دی شاعری اتے لاگو کردے آں تاں ساہنوں اوہناں دی فنی تے فکری عظمت دا قائل ہونا پیندا اے کیوں جے اوہناں نے اپنے محبوب دی سراپا نگاری انج کیتی اے کہ پڑھن والا نہ صرف محبوب دے حسن و جمال وچ گواچ جاندا اے۔ سگوں اوس نوں ارشاد ہواراں دے روپ وچ اپنا محبوب دکھالی دیندا اے۔ اوہناں نے اپنے محبوب دا سراپا بیان کر کے اوہنوں امر کر دتا اے۔ آپ دی سراپا نگاری پاروں محبوب جگ وچ نویکلا دکھالی دیندا اے۔ اوہ سہل، ملوک تے حدوں ودھ کے

سوہنا اے۔ لازوال حسن دامالک محبوب رانجھے وانگوں حسن بے مثال تے لازوال اے۔ انج اسیں
ویکھدے آں کہ ارشاد ہوراں دامحبوب اک جیوندہ جاگدا، ساہ لیند اتے ٹردا پھر دا کردار اے
آکھدے نیں کہ اے میرے محبوب تینوں رب نیں رج کے حسن دی دات بخششی ہے اسیں حسن دی
خیرات لین لئی تیرے دراتے آئے ہاں سانوں جھڑکاں نہ ڈے۔

تیکوں رب حسن بخشتا ہے سنہپ داتوں خزانہ ہئیں

اساں در آئے سواالی ہیں نہ جھڑکاں ڈیو فقیریں کوں (۲)
تیرا حسن چن وانگوں روشن اے۔ میں وی چکوراںگ قربان ہوون لئی تیرے کول آ گیا ہاں
توں سیفل ملوک رات دی رانی ایں۔

چن کوں دیکھ چکور الر دے چرک سوہل نی ڈھسدا

بی ہک رات دی رانی وی ہے پھنڈ دیں انگ نہ ماوے (۳)
میری روح وچ میرے محبوب دی خوشبو رچی ہوئی اے ایس دے ہوندیاں ہویاں کسے
گلاب دی کہیں لوڑ نہیں۔ میرے محبوب دے رخسار بہوں سرخ ہن۔ ایس لئی کسے سرخ گلاب دی
کوئی لوڑ نہیں۔

ساڈے روح وچ تیڈی خشبو ہے کہیں پھل نسرین دی لوڑ نہیں

تیڈا رخ رخسار جو زگس ہے کہیں سرخ گلاب کوں کیا جانوں (۴)
محبوب دا چہرہ پھل گلاب تے رخسار رسیلے پھل وانگ نیں۔

تیڈا چہرہ پھل گلاب دا ہے

رخسار رسیلے پھل گلاب وانگوں (۵)

نورانی چہرے والے دے سراتے چنی بہوں سچ دی ہے۔ اوس دیاں زلفاں دھرتی اتے
چھاں کریندیاں ہن

تیڈا چہرہ نورانی ہے تیڈے سرتے چنی سچ دی

تیڈیاں زلفاں وی چھا ویندن ایں چن دی پاک دھرتی تیں (۶)
جدوں میرے محبوب نوں کسے پاندھی دی گزرن دی سوہ ملدی ہے تے تاں اوہ اپنیاں زلفاں کھلار

کے تے اکھیں کجلی پاء کے راہ وچ بہندا ہے تے پاندھی نوں اکھیں نال قتل کر کے لٹ لیندا ہے۔

خبر پووے کہیں راہی دی جو ایں جاتوں گزر دا ہے

ٹھہرا زلفاں پا اکھیں وچ کجلی دی دھار لٹ گھندن (۷)

اے میرے محبوب تیرے نین شراب دے کٹورے ہن۔ میں مدت توں پیاسہ ہاں مینوں

وی بھر کے پیالہ پلا۔

نین ہن مئے دے کٹورے توں مکمل ہئیں شراب

میں وی ہاں پیاسہ مدت دا ساقیا بھر کے پلا (۸)

تیرے نین مستی دے پیالے ہن تے تیری جوانی مکمل شراب۔ میں شراب دا پیالہ نہیں منگدا

مینوں صرف ذائقہ چکھا۔

تیڈے نین مستی دے ساغر سڈیندن جوانی تیڈی ہک مکمل شراب اے

نہیں منگدا ساغر نہ ساغر دی لوڑھ فقط ذائقے جوگی چکھا آپ جانی (۹)

محبوب دے نیناں دے سامنے میرے نین کجھ وی نہیں۔ اوہدے نیناں دی خوبصورتی یارو

ساغر سڈیندن ہن۔

ڈو نیناں دی جنگ تھی پئی ہے نین بٹے مقتل ہن

اوندے نین سڈیندن ساغر ساڈے نین جنازے (۱۰)

جدوں محبوب زلفاں کھول دا اے تاں فضا وچ خوشبورل جاندی اے۔

خوشبو وت مہکاندی پئی اے

زلف اوندی دے دل کوں گولوں (۱۱)

میرے محبوب دا چہرہ چن وانگ اے جے اوس نوں چو دھویں دا چن کہہ لیا جاوے تاں کجھ

غلط نہ ہووے گا۔

ہے چندر اوندا چہرہ تے او چوڈی دا چندر اے

ارشاد میڈی زندگی دا ارمان نظر دے (۱۲)

اے میرے محبوب تیرے ابرو تیرے رخسار خنجر وانگ ہن۔ زلفاں زنجیر تے اکھیں قید خانہ

ہن۔ تیری ہر ادا قاتل اے تے تیرا خرا تلوار وانگ اے۔

ہن تیر تیڈے ابرو رخسار تیڈے خنجر
 زنجیر تیڈیاں زلفاں زندان تیڈیاں اکھیں
 قاتل ہے ادا تیڈی تلوار تیڈا نخر
 مستگ ہے تیڈی مقتل گستان تیڈیاں اکھیں (۱۳)

مک دی گل ایہہ کہ ارشاد ڈیروی نے سراپا نگاری کردے ویلے اوکھے شبدان دی ورتوں
 بالکل نہیں کیتی۔ اوہناں نے سراپا بیان کرن ویلے اجیہے شبدان دی ورتوں جس نال کسے وی پاتر دی
 ظاہری خوبصورتی دے نال باطنی حسن وی سامنے آجاندا اے۔ ایہہ بہوں وڈی خوبی اے۔

حوالہ جات

- (۱) احسن قاروی، ڈاکٹر، ناول کیا ہے؟ کراچی: الکتساب باغ روڈ 1965، ص 27
 (۲) ریت سفر، ارشاد ڈیروی، ڈیرہ غازی خان: جوئیہ پریس، 1989، ص 13
 (۳) اوہو، ص 17
 (۴) روگ، ارشاد ڈیروی، ڈیرہ غازی خان، حماد پرنٹنگ پریس بلاک نمبر 46، 1994، ص 122
 (۵) ریت سفر، ص 23 (۶) اوہو، ص 31 (۷) روگ، ارشاد ڈیروی، ص 63
 (۸) ریت سفر، ارشاد ڈیروی، ص 35 (۹) اوہو، ص 27
 (۱۰) خواب، ارشاد ڈیروی، ڈیرہ غازی خان، حماد پرنٹنگ پریس بلاک 46، 1992، ص 30
 (۱۱) ریت سفر، ارشاد ڈیروی، ص 26 (۱۲) اوہو، ص 28 (۱۳) اوہو، ص 22

ارشاد ڈیروی تے اصناف سخن

پنجاب دی دھرتی اوہ بھاگاں والی دھرتی ہے جتھیں ساہت رچنا سب توں ودھ ہوئی اے۔ ایس دھرتی دا کوئی حصہ اجیہا نہیں جتھے کسے فنکار دا جنم نہ ہو یا ہووے۔ رب نیں ایہناں فنکاراں نوں اوہ صلاحیت عطا کیتی اے جو اوہ اپنے خاص بندیاں نوں ای عطا کردا اے۔ ڈیرہ غازی خاں اوہ مردم خیز دھرتی اے جتھے زمانہ قدیم توں ای ساہت دی رچنا ہو رہی اے۔ ان گنت فنکاراں ایس دھرتی اتے جنم لیا۔ ادب دی امیری وچ اپنا حصہ پایا تے مڑ ساہنوں سدا دا وچھوڑا دے کے اپنے اصلی گھر ٹر گئے۔ جدوں اجو کے ادب دی رچنا تے نظر ماریے تاں سمکالی فنکاراں وچ اک ناں ارشاد ڈیروی داوی اے۔ ایہہ اوہ فنکار اے جس نے رج کے ادب دی سیوہ کیتی اے تے کروی ریہا اے۔ ایہہ قادر الکلام شاعر ہے تے شاعری دی ہر صنف وچ طبع آزمائی کردا ہے۔ دکھو وکھ مجموعہ کلام وچ ایس مہان فنکار نے جو لکھیا اے اوس دا اوہیوانج اے۔

نعت

نعت عربی زبان دا لفظ اے۔ ایسے دے لغوی معنی تعریف یا وصف بیان کرن دے نیں پر ادبی اصطلاح وچ لفظ نعت رسول ﷺ دی مدح تے تعریف واسطے ہی ورتیا جاندا اے کیوں جے نعت دا محور آپ ﷺ دی پاک ذات ہوندی اے ایس لئی آپ ﷺ دی ذات توں لے کے صفات تیک، آپ ﷺ دے افکار توں لے کے اعمال تیک حیاتی دا کوئی اجیہا پکھ نہیں جھڑا نعت دا موضوع نہ بن سکدا ہووے۔ اخلاق، سیرت، معجزات، غزوات، خطبات، عبادات، عادات تے تعلیمات سبھی کجھ نعت دے گھیرے وچ آجاندا اے۔ صحابہ اکرام نوں نعت لکھن دا بہت شوق سی ایس لئی اوہناں رسول پاک دی پاک حیاتی دے اک اک پل نوں شعر تے ادب وچ محفوظ کر لیا اے۔ ایہوں اوہناں دا ورثہ سی تے ایہو ساڈا ورثہ اے۔ (۱)

ارشاد ڈیروی نے آپ ﷺ دے اخلاق، حیات تعلیم، اصولاں تے دین دی تعریف و توصیف دے بیان نوں نعت دا موضوع بنایا اے۔ اوہناں نوں ایس پوتر ذات دے نال انتہا دا عشق اے۔ جذبیاں وچ عشق رسول ﷺ سما یا ہو یا اے من کھبویں تے من کھبویں موزوں تے مناسب شبدیں دی ورتوں نال اپنے عشق نوں شعراں دے سچے وچ ڈھال دے دکھالی دیندے ہن۔ آکھدے نیں کہ میرے محبوب تیرا چہرہ مبارک بہوں شان والا ہے۔ تیرا لہجہ قرآن دی تفسیر

ہئے۔ توں توحید دے پرچم نوں اچا کیتا اے تے اسلام دا نگران ایں۔ معراج تیری منزل اے۔

محبوب ﷺ تیڈا چہرا ذیشان تیڈیاں اکھیں
تفسیر تیرا لہجہ قرآن تیڈیاں اکھیں
توحید دے پرچم کوں تیں آن بلند کیتا
اسلام دی عظمت دیاں نگران تیڈیاں اکھیں
سدری تے تیڈے پیرے معراج تیڈی منزل
ہر دل دے دوارے وچ بھگوان تیڈیاں اکھیں (۲)

میلا د

میلا دا جیہی شعری روپ ہے جس وچ شاعر حضور نال اپنی عقیدت دا اظہار کر دے نیں۔
حضور پاک دی پیدائش اتے خوشی دا اظہار تے اپنی عقیدت دے بیان لئی پنجابی شعر و ادب وچ
میلا د نامے لکھے ملدے نیں۔ (۳)

ارشاد ڈیروی نے اپنی سرائیکی زبان وچ میلا دکھیا اے کہ عرش تے فرش تے آپ ﷺ دا
میلا د منایا جاندا اے۔ کافر آپ ﷺ دے اعلیٰ کردار نوں مندے ہن۔ مومن دا عقیدہ ہے کہ قبر وچ
وی آپ دا دیدار ہووے گا۔

عرشی پئے بچدن دربار مصطفیٰ ﷺ دا
میلا د پیا منیدے سرکار مصطفیٰ ﷺ دا
انجھاں امین جگ تے تاریخ نہیں ڈسنیدی
کافر وی من گئے ہن کردار مصطفیٰ ﷺ دا
مومن دا ہے عقیدہ جیئں ڈینہہ وصال تھیسے
تھیسے قبر دے اندر دیدار مصطفیٰ ﷺ دا (۴)

منقبت

پنجابی شعری روپاں وچوں منقبت اجیہی شعری صنف اے جو اپنے موضوع نال پچھانی
جاندی اے۔ منقبت دے لغوی معنی تے عالماں دیاں کیتیاں تعریفاں انج نیں۔

وڈی پنجابی لغت وچ لکھیا اے۔

ا۔ اوہ شے جیہدے تے فخر کیتا جاسکے

۲۔ صفت، تعریف، مدح

۳۔ کسے بزرگ دی مدح وچ لکھے گئے شعر یا نثر (۵)

عبدالغفور قریشی منقبت دی تعریف انج کردے نیں۔

”ایس طرز دی نظم وچ صحابہ کرام یا اولیائے اکرام دی وڈیائی ہو

ندی اے۔“ (۶)

منقبت دے لغوی معنی تے تعریف، مدح تے وڈیائی بیان کرن دے نیں۔ ادبی اصطلاح وچ منقبت توں مراد داوہ شعری صنف لئی جاندی اے جس وچ صحابہ کرام، امام پاکاں، اولیاء کرام تے ہور بزرگاں دی تعریف کیتی جاندی اے۔ ایہناں ہستیاں نال اپنی عقیدت دا اظہار کیتا جائے۔ ارشاد ڈیروی نے منقبت دا عنوان ”حضرت بابا فرید شکر گنج سیئیں دے ناں“ رکھیا اے آکھدے نیں آپ نے اکائی اندر محبتاں ونڈیاں۔ پاکپتن ڈیرے لائے تے لوکائی دی اخلاقی تربیت دے نال ساہتہ رچنا داکم وی کیتا اے۔

حقیقتیں دا نظام ڈے گئے	اونطق ڈے گئے کلام ڈے گئے
فرید مسعود گنج شکر سیئیں	محبیتیں دا پیغام ڈے گئے
ایں پاک پتن تے لاکے ڈیرے	سلامتی دا سلام ڈے گئے
کراں میں ارشاد وصف کیا کیا	ادب دا شارع عام ڈے گئے (۷)

مدح

مدح دے لفظی معنی وی تعریف، صفت، ثناء یاں کسے دی اچھائی دا بیان اے۔ ایس لفظ دی لکھاریاں وکھو وکھ تعریفیاں کیتیاں ہن۔ جہناں وچوں کجھ انج نیں۔
مولوی نور الحسن میر ایس لفظ دی تعریف انج کردے نیں:

”تعریف، توصیف، ثناء، ستائش

شاعر کی وہ نظم جس میں کسی تعریف کی گئی ہو۔ (۸)

ارشاد احمد پنجابی ولون مرتب کیتی گئی لغت جس نوں پنجابی لہرنے چھاپیا اے۔ ایہہ تعریف لکھی گئی اے۔

”صفت، سلاہ، گن، تعریف

مدح پیردی حب دے نال کیجیے“ (۹)

ارشاد ڈیروی دی لکھی مدح وچوں ایہہ نمونہ حاضر اے۔

اے خالق کر منظور دعا ہر کہیں دی رائن سلامت رہ
میڈی پاک زبان تے محشر تائیں شالا ورد حسین سلامت رہ
پنچپاک دا سایہ قائم رکھیں پنجنن دی دائن سلامت رہ
اصغر معصوم دے صدقے وچ میڈا ذوالقرنین سلامت رہ (۱۰)

قطعہ

قطعہ دے لغوی معنی ٹوٹے دے نیں پر شاعری دی اصطلاح وچ شعراں دے اوس مجموعے
نوں قطعہ آکھیا جاندا اے جیہدے وچ اک شعر دا مفہوم تے مطلب دو بے شعر نال جڑیا ہوندا
اے۔ جدوں تیک دو جاشعر نہ پڑھیا جاوے پہلے شعر دا مطلب واضح نہیں ہوندا۔ (۱۱)
قطعہ وچ گھٹوگھٹ دو شعر تے بوہتے ڈیڑھ سو شعر لکھے جاندے نیں۔ پر سبھے شعراں وچ اکو
مضمون بیان کیتا جاندا اے۔ ایس لئی ہر شعر دا دو بے شعر نام گوہر اسمبندھ ہوندا اے۔
ارشاد ڈیروی نے بہوں سوہنے قطعے لکھے ہن۔ ابتداء آپ دے ایس قطعے توں کردے ہاں جس
وچ رب دی تعریف بیان کیتی گئی اے آکھدے نیں کہ میں شاعری دا آغاز اوس دے نال کردا ہاں۔

بسم اللہ عنوان لکھینداں دل دے سب ارمان لکھینداں
قلم کوں دھوکے نال ہنجوں دے تیڈے نال دیوان لکھینداں (۷)
گرمی پاروں جدوں دھرتی دا سینہ سڑ جاندا اے تاں اوس دیاں نظراں اتانہہ اسمان ول
جاندیاں ہن۔ ساون رت وچ آس ہوندی اے کہ مینہ وسن نال دھرتی دا سینہ ٹھر جاوے گا۔ پر
سیانے لوک آکھدے ہن کہ ساون دا کوئی اعتبار نہیں کہ اوہ وسداوی اے کہ نہیں۔

پیا سے نین سگدے ہن کروں دیدار ساون دا
ایں رخ دھرتی تے بن موسم وسے آثار ساون دا
اساں سغرندا توں پہلے گریڑا آس دا لپوں
سیانے لوک آہدے ہن نہیں اعتبار ساون دا (۱۳)

ارشاد ڈیروی نے قطعات وچ رومانوی رنگ وی لکھیا اے۔ آکھدے نیں کہ میں جناں
اپنے محبوب نوں بھلن دا جتن کردا ہاں اوہ اوناں ای یاد آوندا اے۔ اوہ ایناں سوہناں ایں کہ جدوں
میں اوس نوں تکدا ہاں تاں رب یاد آ جاندا اے۔

ایہیوں تاں سوچینداں جو کیا یاد آندے
میں جتنا بھلینداں ولا یاد آندے

حقیقت دا رنگ اے یا ہے معجزہ گئی
 تیڈا چہرہ ڈھیداں خدا یاد آندے (۱۴)
 میں جدوں کوئی سانولی صورت دیکھدا ہاں تاں مینوں تیرے مکھڑے دا تل یاد آجاندا اے۔
 مینوں اوہ منظر یاد آجاندا اے جدوں توں ہس کے مینوں لٹیا سی۔

جڈاں گئی سانولی صورت اکھیں دے سامنٹریں آوے
 قسم میکوں نماشاں دی تیڈا تل یاد آویندے
 پچھیں اکھ وچ اُبھر دے ہن اوہ منظر پچن دے
 کیوں کھل کے لٹیا ہاوی میڈا دل یاد آویندے (۱۵)
 اے میرے محبوب توں میرے ساہواں دی روانی دا کارن ایں۔ میری سدھر کہ میرے
 سراتے تیرا ہتھ ہووے تے تیرے ہتھ وچ پائی مندری میں ہوواں۔

میڈے ساہ دی سنگت توں ہونویں
 تیڈی سنگت گندری میں ہونواں
 میڈے سر تے تیڈا ہتھ ہووے
 تیڈے ہتھ دی مُندری میں ہونواں (۱۶)
 لوک خوش ہو کے اک دو جے نوں عید والے دن ملدے ہن، میں اپنے چن دی دید نہیں
 کیتی ایس لئی میں عید کیوں مناواں۔

لوک خوش تھی کے ہک بے کوں ملدے ودن کھل دیں لوکیں دو میں دید کیوں کراں
 اپنڑی قسمت کو رو رو کے آیداں دل چندر ڈٹھا نمہیں عید کیوں کراں
 (۱۷)

ارشاد ڈیروی بہوں وڈے نفسیات دان ہن۔ اوہ لوکائی دی سوچ توں چنگی طرح جانوں
 نہیں آکھدے نیں کہ جے کر دھن پلے نہ ہووے تاں عشق بے کار ہو جاندا اے تے کدے کدے
 لوکائی دے وطرے نوں ویکھ کے زندگی وی بے کار لگن لگ پینڈی اے۔

ڈیکھ میڈی مفلسی میڈا عجب تکرار ہے
 خود میڈا احساس میڈے راہ دی دیوار ہے
 ہن سمجھ آئی ہم جیکر پیسہ نہ ہوے جیب وچ
 عاشقی بے سود ہے تے زندگی بیکار ہے (۱۸)

آکھدے نیں جتھے نزدوش لوکائی اتے تظلم ہووے او تھے کدے وی امن قائم نہیں ہو سکدا۔
اج کشمیر وچ کر بلا والے حالات پیدا ہو گئے ہن۔

بے جرم گسن انسان جتھاں اُتھ ظلم دیاں بارشاں ہوندن پیاں
جتھے آئے مہمان تے شک ہووے اُتھ جیب تلاشیاں ہوندن پیاں
جیہڑا کل کہرام ہا کر بل وچ اج پہنچ گئے کشمیر تائیں

ہر دور وچ غیرت مندیں دیاں بے اوچھن لاشاں ہوندن پیاں (۱۹)
مکدی گل ایہہ کہ ارشاد ڈیروی دے قطعات دا موضوعاتی اعتبار نال کھلا وسیع تے دامن موکلا
اے۔ ایہدی وگن وچ مضموناں دے ون سونے تے رنگارنگ پھل کھڑ دے نیں۔ اوہناں دے
قطعات وچ لفظی بندش دے نال نال مضمون آفرینی وی ہوندی اے۔ جدائی حالت، حمد باری تعالیٰ
، دیس بھگتی، دنیا دی بے ثباتی، اخلاقیات، سماج سدھار، مزاج، طنز، زندگی، موت، جبر، تکبر، غرور، محبت
تے غم ورگے ان گنت موضوعات نوں اوہناں نے سچے ڈھنگ نال قطعات وچ بیان کیتا اے۔

ڈوہڑے

پنجابی شعری بھنڈار وچوں سب توں پرانا کلاسیکل روپ شعر دا ”دوہڑا“ اے۔ ہندی وچ
ایس نوں ”دوہا“ کیہا جاندا اے۔ اتے سرائیکی زبان وچ ڈوہڑا، ڈوہڑے بارے عالماں نے
اپنے اپنے انداز مطابق وچارد سے گئے۔ مولا بخش کشتہ دا وچارا اے:

”دوہڑا چار مصرعے دا شعر“ (۲۰)

حمید اللہ شاہ ہاشمی دے خیال موجب:

”اک چو مصرع ہوندا اے جس وچ غیر فانی خیالات پائے

جاندے نیں“ (۲۱)

دوہڑے بارے عبدالغفور قریشی لکھدے نیں:

”ایہہ ہندی سنسکرت دا بحر اے۔ ایس وچ دو یاں چار مصرعے

ہوندے نیں۔ دوہے دے پہلے مصرعے دا خیال دوہجی سطر وچ

سمویا ہوندا اے۔ ایس طراں مضمون نوں دوہرا کے مصیقل کیتا گیا

ہوندا اے۔ دوہے دیاں بے شمار بحرں نیں جینہاں وچوں

23 ودھیرے مشہور نیں۔“ (۲۲)

اک ہور تھاں لکھدے نیں:

”لوک گیتاں دی ایہہ صنف تقریباً سارے پنجاب تے پنجابوں
 باہروی ملدی اے۔ ایہہ اک بے حد پرانی صنف اے۔ ایس وچ
 مضمون نوں دو بیتاں وچ صیقل کر کے دہرایا جاندا اے۔ عام طور
 تے دواى مصرعے ہوندے نیں۔ سرائیکی وچ دوہرے نوں بولی
 آکھیا گیا اے۔“ (۲۳)

دوہڑیاں وچ عشق پاروں جمن والی پیڑ تے دکھ دا بھرواں بیان ہوندا اے۔ ہجر عاشق نوں مارمکاندا
 اے۔ تن وی طاقت نہ ہوون پاروں عشق دا ڈونگھا دریا پار کرنا اوکھا ہوندا اے۔ ایہہ بھارونڈا ون والا کوئی نہیں
 بے بسی دی حالت وچ ہمیشہ سخن دی تا نگھر ہندی اے۔ جے کراوہدا وصل ہو جاوے تاں حیاتی کامیاب
 ہو سکدی اے اے سارے مضمون ارشاد ڈیروی دے دوہڑیاں دے وچ ملدے نیں۔ آکھدے نیں
 جگ تے عاشق آکھوانا بہوں اوکھی گال ہے۔ ایہدے کان سر محبوب دے قد میں سٹ کے اوہدے ناں
 دی مالا پھیرنی پیندی اے۔ اے انسان توں رواجی عبادت چھوڑ کے محبوب دے ناں دی نماز نیت لے۔

دل عاشق بناں سوکھا نہیں نہ نت پرواز دا عادی بن
 چکھیں پیار دی ڈات نصیب تھیسے پہلے عجز و نیاز دا عادی بن
 سر سٹ کے یار قد میں وچ ارشاد ایں راز دا عادی بن
 پنج وقت نمازاں ٹھیک نہیں یک لخت نماز دا عادی بن (۲۴)

جدوں بندہ عشق وچ گرفتار ہوندا ہے تاں لوک ہسن لگ پیندے نیں بھانویں جناں وی
 خوبصورت کیوں نہ ہووے مست دیوانے ہو کے اپنی منزل توں دور ہوندے جاندے نیں تے
 جدوں دل دا جانی رس جاوے تاں جان اتے بن جاندی اے۔

اے ہے دستور محبت دا لگے عشق دی بھاہ ہاں ہس ویندن
 جیہڑے پھسدن عشق دے جال دے وچ تھی مست دیوانے مس ویندن
 کئی عاشق عشق دی منزل تے تقصیر نہ ہووے کس ویندن
 سجھ سانگ برابر آویندے ارشاد جڈاں چن رس ویندن (۲۵)

محبوب دے وچھڑن پچھوں میرے نصیب دا عروج ختم تھی گیا ہے۔ غم دی اندھاری رات
 چھا گئی ہے۔ رتاں دی سختی کھا گئی ہے۔ ہجر اں دی بدلی نے غماں دی چھاں کردتی ہے۔
 میڈے بخت والے ڈینیہہ ڈھل گئے ہن ہن رات اندھیری آگئی ہے
 ہک پوہ دا پالا سر میڈے پیا ہجر دی گرمی کھا گئی ہے

نہیں چن دا سو جھلا ڈسدا اج تہوں اکھ میڈی شرما گئی ہے
 ارشاد بجر پئے وسدے ہن کوئی آجھی بدلی چھا گئی ہے (۲۶)
 مدتاں توں خواہش ہئی کہ محبوب نال ملاقات تھئی ونجے، دل دی تانگھ دل وچ ای رہ گئی تے
 اخیر وقت آ گیا ہے پر میرے سردا خان پنل نہیں آیا۔

گئیں پار پروکا ڈھول مٹھا مد گزری ہے نہیں ول آیا
 دل تانگھاں تانگھ تھکل تھئی ہے نہیں اج آیا نہیں کل آیا
 رہی سال دی گال تاں سال تاں نہیں لحظہ گھڑی پل آیا
 ارشاد دے وقت اخیر وقت وچ نہیں سرتے خان پنل آیا (۲۷)

ارشاد ڈیروی سماج اندر پیدا ہوون والیاں بیماریاں توں چنگی طرح جانوائیں۔ اوہ ایہناں دا
 ذکر اپنی شاعری وچ کردے نیں۔ آکھدے نیں کہ معاشرتی قدریں انج بدل گئیاں ہن کہ اج کوئی
 غم خار وکھالی نہیں دیندا۔

اڈو تھل صحرا اڈو میں تنہا ودا گولاں یار نظر دا نہیں
 چودھار غماں دیاں جھڑ گاجاں سکھ دا کوئی وار نظر دا نہیں
 جئیں ڈینہہ دا لنگھ او پار گئے ولدا اروار نظر دا نہیں
 ارشاد اتھاں ہے خود غرضی کوئی صحیح غم خوار نظر دا نہیں (۲۸)

ارشاد ڈیروی نے پنجاب دیاں مشہور پریم کہانیاں نوں بہت سوہنے انداز وچ دوہڑیاں
 راہیں بیان کیتاں۔ ایہناں دوہڑیاں وچ بجر دارنگ نمایاں نظر آندے ہئے۔ سوہنی مہینوال دی پریت
 کتھا دا ذکر انج کردے نیں۔

جڈاں پیار اتے الزام لگن اساں رت دے نیرنگال رنے
 اتھ جھوک تے جھیں روپیاں ہن اتھ بیٹ دیوچ دھنوال رنے
 رنی سوہنی سک دے دریا وچ اوندی یاد دیوچ مہینوال رنے
 ارشاد کول روند ڈیکھ کرائیں چن عید شوال دا نال رنے (۲۹)

ارشاد ڈیروی ہوناں وڈی خوبصورتی نال اٹل سچائیاں نوں دوہڑیاں وچ بیان کیتا
 ہے۔ آکھدے نیں جیڑے بندے تھک کے بٹھیدے نہیں اوہ منزل اتے ضرور اپڑدے نیں۔

میڈی آس دا بھل نمراش نہ تھی انویں تڑے جھولے آویندن
 آویندن وقت مصیبت دے جڈاں سیت ہووے مکل ویندن
 جیہڑے ڈکھ سکھ دے بھیوال ہوون اوہے سنگتی راہ بدلا اویندن
 ارشاد جیہڑے نہیں تھک بہیندے او آخر منزل پا ویندن (۳۰)
 سرائیکی شاعری وچ تصوف نوں بہوں بیان کیتا گیا ہے۔ آپ نے ایس موضوع تے
 اپنے وچارانج ساخجے کیتے ہن۔

ہر صورت وچ تیڈی صورت ہے تیڈی سدھ قرآن دا مقصد ہے
 تیڈی بیٹھک مسجد اقصیٰ ہے سنگ سنگت آن دا مقصد ہے
 تیڈی دید ملیے تاں دین ملیے تیڈی دید ایمان دا مقصد ہے
 ارشاد نماز ہے دید تیڈی تیڈی دید اذان دا مقصد ہے (۳۱)
 ارشاد ڈیروی ہووے دوہڑیاں وچ بے شمار خوبیاں موجود نیں۔ جنہاں وچوں کجھ دا ذکر کیتا
 جاندا ہے۔ آپ کول لفظاں داوڈا ذخیرہ موجود ہے، آپ اپنی فرضی موجب موقع دے مطابق لفظاں نوں
 شعراں وچ ورتدے نیں اکولفظ نوں کئی وارا کوڈوہڑے وچ ورت کے سنگیت پیدا کرن دا جتن کیتا ہے۔

میڈی جھوک رُلی میڈا مال رُلیے میں آپ رُلی رُل وعدے گئے
 رب جانے کوئی مجبوری ہس یا جان کرائیں بھل وعدے گئے
 کیوں آیا نہیں ورا لائیں تے لائیں لاہندی دے کل وعدے گئے
 ارشاد میڈی سک سجھ دے پھل تھی گئے بے مل مل وعدے گئے (۳۲)

تشبیہ دی ایہہ شال پڑھو:

جڈاں رخ تے نیم نقاب ڈینڈی چو پھیر حجاب دے پھل کھلدن
 زندگی تے اعتبار ویندے جڈاں قرب جناب دے پھل کھلدن
 تیڈی کھل دے معجزے ڈیکھ کرائیں میڈے پاپ ثواب دے پھل کھلدن
 ارشاد توں ایویں کھلدا نہیں جیویں لال گلاب دے پھل کھلدن (۳۳)
 ایس مضمون نوں اوہناں دی لکھی ایس دعائے ختم کرداں ہاں جس وچ اوہناں رب دی
 ذات اتے کامل یقین دادسیا ہے تے اوس ذات کولوں صرف اپنا محبوب منگیا ہے۔

جیندی جنس صراف نہ پرکھ سکے میں او ہیرا انمول منگیے
 کہیں تخت منگیے کہیں تاج منگیے میں راج فقر کشلول منگیے

کہیں سک فردوس دی طلب رکھی میں سینے دا بہلول منگیے
ارشاد میں رب دی ذات کنوں ہر موڑ تے بس ہک ڈھول منگیے (۳۴)

گیت

گیت ہندی زبان دالفظاے جیہدے معنے راگ، موسیقی، سرور، بھجن وغیرہ دے نیں (۳۵)
ایس لئی گیت تے سنگیت دا آپوں وچ چولی دامن دا ساتھ اے جتھے گیت او تھے
موسیقی۔ جتھے موسیقی او تھے گیت ضرور اے۔ گیت دراصل من دیاں ڈوہنگیاں وچ جنم لین والے
جذبیوں تے احساسات دے بے ساختہ اظہار داناں اے۔ جیہدے وچ سادگی، روانی تے
سلاست مکمل درجے تیک موجود ہوندی اے۔ ایسے پاروں آکھیا جاندا اے پئی گیت اک اجیہی شعر
ی صنف اے جیہڑی از دل خیز و بردل ریز اے۔ یعنی اے دلاں دیاں اتھاہ ڈوہنگیاں وچ پیدا
ہوندی اے تے دلاں دیاں اتھاہ ڈوہنگیاں تیک اثر کردی اے۔

گیت دی سب توں وڈی خوبی بے ساختگی اے۔ جیہڑی اوہدے وچ اوتا شیر پیدا کرداے
من دیاں ڈوہنگیاں وچ جنم لین والے جذبے جدوں پک جانداے نیں تے فیر آپ مہارے
لفظاں داروپ دارکے سامنے آجانداے نیں تے گیت بن جانداے نیں۔

گیت دی دوجی خوبی سادگی ہوندی اے جس طرح جذبے جنم لینداے نیں، احساس پیدا
ہونداے نیں، اوہناں نوں بلا کسی نوک پلک سنواریاں او سے طرح بیان کردتا جاندا اے۔ ایس دا
تعلق سنگیت نال گوہڑا ہوندا اے۔ گیت گایا جاندا اے۔ ایس لئی گیت دی تیجی خوبی سلاست تے
روانی اے۔ اک گیت وچ جنی روانی ہووے گی اوہ او نا ہی مقبول ہووے گا۔ جنی کسے گیت وچ
روانی تے سلاست ہووے گی، او نا ای اوس نوں گانا یا اوس دا سنگیت بنانا آسان ہووے گا۔ ایس
توں اڈ گیت وچ آہنگ تے گھلاوٹ دا ہونا ضروری اے۔ لوچ تے لچک وی گیت دے اہم عنصر نیں۔

گیت صرف جذبیوں تک ای محدود نہیں، سگوں ایہدے موضوعات وچ بڑی وسعت اے،
ون سونا پن تے رنگارنگی اے۔ نظم وانگوں گیت نوں وی خاص موضوع تیک محدود نہیں رکھیا گیا سگوں
جذبہ تے احساس دیاں مہین کیفیتاں گیت دا موضوع بن سکدیاں نیں۔ ایس لئی عشق، محبت، ہجر و
وصال، جذبہ تے خیال، حسن تے جمال، جذبہ حریت، رزم تے بزم، عشق بے مثال تے ہر او شے
جیہڑی انسانی احساس دا حصہ اے گیت دا موضوع بن سکدی اے۔

ارشاد ڈیروی دے گیتاں وچ لفظاں دی کوتاہی دے نال وچھوڑے دے کر لاپ، دکھاں
دے جھڑناٹ، لمیاں اڈریکاں، درداں دیاں چیرکاں تے جذبیوں دا نگہ پوری سچائی نال متحرک دکھالی

دیندا اے۔ آکھدے نیں کہ اے میرے محبوب تیرے باجھ حیاتی دے سارے رستے ویران نظر آندے نیں۔ تیری یاد ہر ویلے تنگ کردی ہے میں گل وچ بانہاں پا کے روند اوں۔

ہن اے موبجھاں نگاہیں ہن اے موبجھاں نگاہیں
تیڈے تاں باجھوں ڈسڈن سُجڑیاں اے جاہیں
ول ول کے یاد اوندے تیڈا پچھانواں
تیڈا پچھانواں بن گئے گل دا گلانواں

گل وچ پا کے رو واں اپنیاں اے باہیں (۳۶)

تیرے باجھ حویلی سخی پئی اے۔ میرا دل نہیں لگدا۔ پرانے قصے یاد آوندے پئے نیں مینوں تیرے غماں دی سوغات ملی ہے۔ رورو کے اکھی دا پانی ختم تھی گیا ہے۔

تیں بن سخ حویلی ڈسے تیں باجھوں اے دل نہ وسے
آون یاد پرانے قصے آ گئے ڈکھ سارے حصے
پھیح اجاں بے کر اے تھولن

میکوں جو سوغات ملی ہے غم تیڈے دی ڈات ملی ہے
گھپ انداھاری رات ملی ہے ہر بازی دی مات ملی ہے
شاہیں کون کم ظرف دھندولن

خالی تھی گئیاں اکھ دیاں جھیلاں دھوڑو دھوڑن نین سفیلاں
گھل پیاں ہن نفرت دیاں ہیلاں رل گئیاں ہن ارشاد دا اپیلاں
بے سینکاں ہاں جتھاں رولن (۳۷)

میرے سینے وچ ہجر داسوز ہے۔ ایس سوز پاروں میرا جسم سڑ گیا ہے تے اخیری وقت آ گیا ہے۔

سینے سوز ہجر دا غم اے وی تیڈا خاص کرم
سیت سڑی دا چین ختم بس ارشاد اخیری دم
پھیرا پا وچ بھول بھلاویں (۳۸)

میرا محبوب اپنے وصل دا جام نہیں پیا نڈا تے نہ ای ساڈے ویہڑے وڑدا اے۔ میں اوس دا

راہ تک تک تھک گئی آں:

ساقی جام پیندا کائینی بھیک حُسن دی ڈیندا کائینی
ویہڑا آن وسیندا کائینی نال ارشاد آلویندا کائینی

راہ دو تک تک تھئی ہاں زاری (۳۹)
میں تیری یاد وچ دن رات روندی ہاں۔ جے کر میں تینوں بھلاں شالا زندہ نہ رہواں، توں
میرے نال کیتے سارے وعدے وسار دتے نیں۔

تیڈے باجھ سانول ڈیہاں رات رواں
جے تیکوں بھلانوں شالا میں نہ ہونواں
اے توں ہیں جو کیتے ہوئے وعدے بھلائے نی (۴۰)
اے میرے محبوب تیرے پیار وچ رلدا ویکھ لوک طعنے مریندے ہن۔ توں مرٹلن دا بہانہ کر
کے گئیوں پرول پرت کے نہیں آیا۔ تیری یاد بہوں تڑفیندی ہے۔

رندا ڈیکھ کے میں اچوی کوں لوک مریندن طعنے
مہنڑیں وات ڈیوا اگنیں میکوں کر کے جان بہانے
ول نہ آیوں وچن دے بعد جگر چریندی ہے تیڈی یاد (۴۱)
تیرے پیار وچ میرے سہاگ دے پھل کلا گئے نیں۔ میں ہتھاں اتے مہندی لاونا بھل
گئی آں۔ جدوں تیری یاد آوندی ہے اوہدوں مینوں کسے پل چین نہیں آندا۔

رل گئی مہندی لانویں لوئی سچھ دے پھل کلا گئے
بھل گئے کجل ساگ ڈکھی کوں ساہ نکلن تے آ گئے
پل وچ تھئے ہن سکھ برباد جگر چریندی ہے تیڈی یاد (۴۲)
تیرے ہجروچ میریاں اکھیں ساون ہاروسدیاں ہن

تیڈے خواب میکوں جڈاں سکھ ڈکھیندن
مٹھے نین رح رح کے ساون وسیندن
ستے ہوئے ساون دے موسم جگائے نی (۴۳)
اے میرے محبوب لب اتے تیڈے نال دی تسبیح تے میری اکھ تیرے خواب ویکھدی
اے۔ تینوں ویکھنا ثواب داکم اے۔ تیری یاد دا تیر جگر رے آر پار ہوندا ہے، تینوں بھل جاواں من
نہیں من دا۔

لب تے تیڈے نال دی تسبیح اکھ وچ خواب ہے تیڈا
ڈیکھن تیڈا عین عبادت پیار ثواب ہے تیڈا
من بھانویں نہ من ارشاد جگر چریندی ہے تیڈی یاد (۴۴)

تیڈی یاد نے مکلی بنا چھڈیا اے۔ ہجر دا پندھ کوں مکا نواں۔ اے سچ اے کہ تیرے عشق نے
 حالوں بے حال کر دتا اے۔ لوکائی کولوں میں اپنے من دی ظاہری حالت کوں لکانواں۔
 دل دے تخت ہزارے دیوچ رُل گئے رانجھے کوں گولاں ودی
 چارے پاسے جنگل یادیں جنگلیں روح کوں رولاں ودی
 پندھ روح دے مکا نواں کیوں سارے سچ میں لکانواں کیوں (۴۵)

حوالہ جات

- (۱) رسالہ اوج، گورنمنٹ کالج شاہدرہ لاہور: نعت نمبر، ص 152
- (۲) ریت سفر، ارشاد ڈیروی، ڈیرہ غازی خان، حماد پرنٹنگ پریس بلاک 46، 1989، ص 10
- (۳) پنجابی کلاسیکی شاعری دا صنف ویروا، قادری عاصمہ ڈاکٹر، لاہور: کلیہ علوم مشرقیہ جامعہ پنجاب، 2014، ص 28
- (۴) خواب، ارشاد ڈیروی، ڈیرہ غازی خان: حماد پرنٹنگ ایجنسی، بلاک نمبر 46، دو جی وار، 2018، ص 13
- (۵) وڈی پنجابی لغت، اقبال صلاح الدین، لاہور: عزیز پبلشرز، 2002، ص 2596
- (۶) پنجابی ادب دی کہانی، عبدالغفور قریشی، لاہور: عزیز بک ڈپو، 1972، ص ۱۷
- (۷) روگ، ارشاد ڈیروی، ڈیرہ غازی خان، حماد پرنٹنگ ایجنسی، بلاک نمبر 46، 1994، ص 19
- (۸) نور اللغات، نور الحسن میر مولوی، لاہور: مقبول اکیڈمی، 1972، جلد 5، ص 512
- (۹) پنجابی لغت، ارشاد احمد پنجابی، پنجابی ادبی لہر بلال گنج لاہور، 1976، ص 561
- (۱۰) خواب، ارشاد ڈیروی، ڈیری غازی خان، حماد پرنٹنگ ایجنسی بلاک 46 دو جی وار، 2018، ص 27
- (۱۱) پنجابی ادبی صنفاں، اختر جعفری سید ڈاکٹر، پبلشرز الہمپو ریم اردو بازار لاہور۔ 2003، ص 223
- (۱۲) خواب، ارشاد ڈیروی ڈیرہ غازی خان، حماد پرنٹنگ ایجنسی، بلاک، 46، دو جی وار، 2018، ص 61
- (۱۳) نین سوالی، ارشاد ڈیروی ملتان: ایف رمضان پوسٹر، 1985، ص 24
- (۱۴) اوہو، ص 13
- (۱۵) روگ، ارشاد ڈیروی، ڈیرہ غازی خان، حماد پرنٹنگ ایجنسی، بلاک 46، 1994، ص 70
- (۱۶) نین سوالی، ارشاد ڈیروی، ص 18
- (۱۷) اوہو، ص 20
- (۱۸) خواب، ارشاد ڈیروی، ص 43
- (۱۹) نین سوالی، ارشاد ڈیروی، ص 12
- (۲۰) پنجابی شاعری دا تذکرہ، مولابخش کشتہ، لاہور: عزیز پبلشرز، 1988، ص 19
- (۲۱) پنجابی ادب دی مختصر تاریخ، حمید اللہ شاہ ہاشمی، لاہور، تاج بک ڈپو، 1992، ص 588
- (۲۲) پنجابی ادب دی کہانی، عبدالغفور قریشی، لاہور: عزیز بک ڈپو، 1972، ص 78

- (۲۳) اوہو، ص 60
- (۲۴) ارشاد ڈیروی دے دوہڑے، ڈیرہ غازی خان: آغا پبلشرز بلاک 10، دو جی وار، 1996 ص 10
- (۲۵) ریت سفر، ارشاد ڈیروی، ڈیرہ غازی خان، جوئیہ پریس، 1989، ص 60
- (۲۶) ریت سفر، ارشاد ڈیروی، ص 55 (۲۷) اوہو، ص 55
- (۲۸) ارشاد ڈیروی دے دوہڑے، ارشاد ڈیروی، ص 12
- (۲۹) نین سوالی، ارشاد ڈیروی، ملتان، ایف رمضان پوسٹر، 1985، ص 6
- (۳۰) ارشاد ڈیروی دے دوہڑے، ارشاد ڈیروی، ص 14
- (۳۱) اوہو، ص ۹ (۳۲) نین سوالی، ارشاد ڈیروی، ص ۱۱
- (۳۳) اوہو، ص 8 (۳۴) اوہو، ص 8
- (۳۵) پنجابی ادبی صنفاں، جمعہ غفری اختر سید، ڈاکٹر، پبلشرز الپو ریم، لاہور، 2003، ص 317
- (۳۶) نین سوالی، ارشاد ڈیروی، ملتان، ایف رمضان پوسٹر، 1985، ص 15
- (۳۷) ریت سفر، ارشاد ڈیروی، ڈیرہ غازی خان، جوئیہ پریس، 1989، ص 42
- (۳۸) اوہو، ص 43 (۳۹) اوہو، ص 50
- (۴۰) نین سوالی، ارشاد ڈیروی، ص 19 (۴۱) اوہو، ص 21
- (۴۲) اوہو، ص 21 (۴۳) اوہو، ص 20
- (۴۴) اوہو، ص 22 (۴۵) اوہو، ص 18

ارشاد ڈیروی دی شاعری دے سرنا نویں

ارشاد ڈیروی قادر الکلام شاعر اے۔ اوس دے کلام دیاں کئی پرتاں ہن۔ قاری جدوں اوس دے شعر پڑھنے شروع کردا اے تاں معنیاں سے اتھاہ سمندر وچ ڈب جاندا اے۔ ایس لئی کہ اوس دا مشاہدہ بہوں تیز ہے۔ ایہوں کارن ہے کہ اوس نے حیاتی نال تعلق رکھن والے ہر پکھ بارے لکھیا اے، رومانوی پکھ ہووے یاں سیاسی، سماجی پکھ ہووے یاں مذہبی، لوکائی دے و طیرے دی گل ہووے یاں تاریخ نویسی دی، سماج سدھار دی گل ہووے یاں سماجی برائیاں اتے طنز دی، ارشاد ڈیروی دا قلم ہر موضوع اتے روانی نال چل دا اے تے بہوں خوب لکھدا اے۔ اوس دی شاعری وچوں کجھ موضوعات دا ویروا کیتا جاندا اے۔

ارشاد ڈیروی ماہر نفسیات وی اے۔ انساناں دے آپسی رویے تے سوچ نوں چنگی طرح جاندا اے۔ اوہ لوکائی دے عام سلوک دی بہوں سوہنے ڈھنگ وچ ترجمانی کردا اے آکھدے نیں کہ مینوں اپنے رقیب تے کوئی گلہ اے نہ زمانے اتے۔ بس میرے یاراں مینوں لٹیا اے۔

رقیبیں تو گلہ کائینی نہ ہے شکوہ زمانے توں

ساڈے یاریں دے ہتھوں بس ساڈا گھر پیا لٹیندا ہے (۱)

ایہناں متراں نیں ہر جا اُتے دھوکہ دتا ہے۔ ہن حالت ایہہ ہو گئی اے کہ چاروں پاسے دھوکہ نظر آندا اے۔

ہر منزل تے دوکھا ملیے سچ نہیں ملیا کہیں جاہ

چاروں پاسوں دوکھا کھا کے آ گئے ہیں اہ پڑتے (۲)

رب نے انسان کوں رزق دکھو دکھو ڈھنگ راہیں عطا کیتا اے۔ کتے فقیری دی صورت وچ تے کتے فاکہ کشی توں بعد۔

فقر وی فاقہ وی ہے ہستی دی مستی جھول وچ

رزق دی صورت دیوچ کیا کیا ملیا انسان کوں (۳)

ایسے لئی اوہ انسان نوں آکھدے نیں کہ اپنی حیاتی نوں سوکھا بناون لئی کسے اتے تنقید توں پہلاں اپنے گریبان اندر جھاتی ضرور مار۔

میں صرف آکھساں اے جتلا ایندے ذہن دیوچ مغروری ہے
 تنقید کرن توں پہلے سئیں کجھ سوچن عین ضروری اے (۴)
 ایہہ انسان اپنے مونہوں انج دے شبد نہ بولوں جس نال تینوں لوکاں سامنے شرمندگی چکنی
 پوے۔

یا اپنے ہتھ کوں طاقت ڈیو کہیں گروان پکڑن دی
 یا اتجھے لفظ نہ بولو جو سر عریاں تھیندا پئے (۵)
 اے انسان اوپرے سہارے دا کوئی اعتبار نہیں۔ ایس لئی آپس وچ پیار محبت نال پیار محبت
 نال رہنا چاہی دا اے۔

کیا اعتبار ہے اویری دھپ دا
 سا بنجھا درخت رہاؤں سانول (۶)
 ہمیشہ کوڑی محفل نہیں سجری۔ ایس لئی ہمیشہ سچ دی محفل دا بندوبست کر۔
 کوڑ دی سچھ ارشاد نہیں سجری
 سچ دی ستھر وچھاؤں سانول (۷)
 جدوں رب ناراض ہو جاندا اے تے زمین اتے زلزلہ آندا اے تے آسمان لال ہو جاندا
 اے۔

کہندیاں آہیں پناہیں بن گیاں خالق کوں آئی جنبش
 زمین تے زلزلہ آگئے تے سرخ اسمان تھیندا پئے (۸)
 مت دیندے ہوئے لوکائی نوں آکھدے نیں کہ جیویں کھڑے پانی وچ وٹا ماریئے تے
 چھٹاں کپڑیاں اتے پیندیاں نیں انج ای بھیرے بندے نوں بلی بناؤ گے تاں سو بھانہیں ملن لگی۔

کیوں کھڑے پانی دیوچ پتھر مریدی سانولا
 متاں گئی چھینڈا تیڈی دستار تے آون لگے (۹)
 ارشاد ڈیروی ہوراں بت ساریاں حقیقتاں نوں وی شعر راہیں بیان کیتا اے۔ آکھدے
 نیں کہ موت برحق اے تاں انسان نوں اپنی طبعی موت مارنا چاہی دا اے پراج انسان دا وطیرہ انج ہو
 گیا اے کہ انسان دے ہتھوں انسان مر رہیا اے۔

موت تاں برحق ہے تاں جو موت اپنی مرونجوں
 موت کیوں انسان کوں انسان ڈیون لگ پیا (۱۰)
 آکھدے نیں کہ ایہہ غربت پاروں ہوندا اے۔ ایس طرح دیاں خبراں روزاخباراں وچ
 پڑھن نوں ملدیاں نیں۔

اے غربت دا نتیجہ ہے جو اج انسان دے ہتھوں
 پڑھو اخبار دیاں سرخیاں قتل انسان تھیندا پئے (۱۱)
 زندگی دے ساہواں دا کوئی اعتبار نہیں۔ کوئی انسان موت توں بچ جاوے تے تیرے نال
 وصل دونویں کسے معجزے توں گھٹ نہیں۔

زندگی دا کیا بھروسا ساہ اتے اعتبار نہیں
 موت ہے نکھڑن تیڈا تے مل وچن ہے معجزہ (۱۲)
 اک دوجے دا احساس ہی اصل انسانیت ہے۔ جس انسان کول احساس کرن والے متر
 ہون اوں نوں دھن دی کمی ہون دیاں وی کسے شے دی تھوڑ دا احساس نہیں ہوندا۔ ایس لئی کہ دھن
 آون جاون والی شے ہے۔ پردوجیاں دا احساس کرنا تے دکھ سکھ وچ شریک ہونا ای اصل دولت
 اے۔

اساڈی جیب وچ احساس دے سکے تاں ہوندا اے پئے
 اساں دولت کوں کیا کرنے ہیکوں ارشاد دھن سمجھوں (۱۳)
 ارشاد ڈیروی دی شاعری وچ رومانوی رنگ وی اگھڑواں ملدا اے۔ جو ایس دے دل وچ
 جمالیاتی قدراں داں دا پرتیک اے۔ آکھدے نیں کہ سوہنے لوک ہس کے اعتبار بناوندے ہن تے
 پچھوں لٹ لیندے ہن۔ پہلے پہلے روح دے رشتے کوں رلیندے ہن پچھوں حالت ایہہ ہو
 جاندی ہئی کہ گھر بار ختم تھئی ویندا۔

اے شوہ ہے حسینیں دا جو ڈے اعتبار لٹ گھندن
 ایویں کھل ہس کریندے ہو میں تے کر تکرار لٹ گھندن
 پہلے پہلے محبت وچ رلیندن روح دے رشتیں کوں
 رکن رشتے رہائش جے پچھیں گھر بار لٹ گھندن (۱۴)

رومانوی رنگ وچ جتھے محبوب دی تعریف تے اوس نال محبت دا اظہار کیتا جاندا اے او تھے
وچھوڑے دی حالت دا بیان وی ہوندا اے۔ جدائی دی آگ وچ سڑ رہے عاشق دے جذبات دا
کھل کے اظہار ہوندا اے۔ ہجر وچ عاشق دے جسمانی تے نفسیاتی حالت وی متاثر ہوندا اے۔
آکھ دے نیں جدوں ماہی دی یاد آندی اے اوہدوں اکھیں وچوں ہنجو آپ مہارے ڈگدے نیں۔

یاد آئی تیڈی جڈاں بے ساختہ
ٹر پیا ہنجوں دا لشکر چاندنی (۱۵)

اے میرے محبوب تیرے وعدے جھوٹے، تیرے فراق وچ میرا انگ انگ چور چور، جس
دن دا توں چھوڑ گئیوں اکھیں کوں کوئی شے چنگی نہ لگی۔

ساڈے وعدے پتھر وانگوں
تیڈے وعدے کچ کرور
جین ڈینہہ دا توں چھوڑ کے ٹر گئیں
اکھ نہیں پاتا خاص سرور (۱۶)

ارشاد ڈیروی سچے دیس بھگت نیں۔ ایس دا ثبوت اوہ شعر نیں جو آپ دیاں وکھو وکھ کتاباں
وچ ملدے ہن۔ اک مثال دیندا ہاں جیس وچ آکھ دے نیں کہ پاکستان سدا جیوے ایہہ دیس
ساڈی جند تے جان اے۔ ایہدے جھنڈے اتے چند تے تارا بنیا ہویا اے۔

جیوے جیوے پاکستان اساڈا جیوے پاکستان
اساں ایندے اے ہے ساڈا ساڈی جند تے جان
پاکستان دا مطلب کیا ہے ہر کوئی آہدے لا الہ ہے
ایندا پرچم چندر ستار ایندی اچی شان (۱۷)

آپ نوں اتہاس بارے پوری جانکاری اے۔ کیوں جے آپ نے پنجاب وچ ہویاں لوک
پریت کتھاواں نوں اپنے شعراں وچ موتیاں وانگ پرویا اے۔ سسی پنوں دی پریم کہنانی دا ذکر انج
کردے نیں۔

عزرائیل کوں آ لکھے سسی جند میں ڈیساں پچھیں
بک واری چا دور کنوں لچپال دیدار کراوے

ادھی رات کوں لٹ پٹ گئے ہن کچ شہر دے لوکی
سک دی سسی تڑپھے آکھے کوئی تاں سرتے آوے (۱۸)
تصوف شاعری دا اک اجیہا سرنانواں ہے جس اتے ساڈے صوفی شاعراں بہوں کجھ لکھیا
ے تے اس سرنانویں اتے ہن وی صوفیانہ وچار رکھن والے شاعر لکھ رہے نیں۔ آکدے نیں کہ جے
کر میرے کولوں کوئی میرا دھرم پچھے تاں میں آکھاں گا کہ میں دین ایمان میرا ڈھول اے۔

جے پچھدے وے مذہب میڈا میں ارشاد ڈسینداں
میڈا دین ایمان ہے سارا ڈھول کتباں عشق دیاں (۱۹)
ارشاد ڈیروی ہوراں دا کلام ان گنت فنی خوبیاں نال مالامال اے۔ کجھ دا ذکر کیتا جاندا اے۔
آپ دے کلام وچ انتاں دی روانی پائی جاندی اے۔ ایس روانی نے کلام وچ سنگیت نوں
جنم دتا اے۔ وسیع ذخیرہ الفاظ ہوون دے باوجود آپ سوکھے شبدیاں دا ورتار کر کے اپنے پڑھن
والیاں دی تعداد وچ بہوں وادھا کیتا اے۔ کلام پڑھدے ہوئے کتے وی مشکل شبدیاں نال واہ
نہیں پیندا۔ ایہہ مثال حاضر خدمت اے۔

کیا	عتبار	ہے	اوپری	ڈھپ	دا
سانجھا	درخت		رہاؤں	سانول	
ریشم	ریشم	روح	دے	رشتے	
آپ	کوں	آپ	ہنڈاؤں	سانول	(۲۰)

اک ہور مثال انج اے:

دل	آہدے	جو	پیار	کرتیجے
بہہ	اوندا	دیدار	کرتیجے	
غم	دی	دولت	اکھٹی	کر کے
روون	نال	وچار	کرتیجے	
کوئی	آسمان	توں	تارے	ترٹن
تیڈا	ہار	سنگھار	کرتیجے	(۲۱)

خوبصورت تشبیہاں نال کلام نوں شنگاریا اے۔ ایہہ مثال پڑھو۔

ساڈے وعدے پتھر وانگوں
 ساڈے وعدے کچ کرور (۲۲)

آپ کول وسیع الفاظ دا ذخیرہ ہے۔ موقع دی مناسبت نال اوس نوں ورتن دافن خوبصورت
 جاندے ہن۔ اکولفظ ”شام“ نوں اکوشعروچ کنے سوہنے طریقے نال استعمال کیتا اے۔

شام تھئی تاں شام کول وی وائن کرنے پئے گئے
 شاید اینکوں یاد ہے بے پرد لشکر شام دا (۲۳)

ایس مضمون نوں آپ ولوں لکھی دعائے ختم کردا ہاں جس وچ آپ لکھدے نیں کہ میں حق
 دی گل کردا ہاں، میرے نال وڈی بے انصافی ہوئی اے۔ میں اپنا معاملہ رب دے سپرد کردتا ہے۔
 کیوں جے اوہ انصاف کرن والا ہے۔

میں حق دی گل کریندا پیاں میڈا مالک میکوں معاف کریں
 تیڈی دھرتی میڈا پیار کھیسے توں عادل ہئیں انصاف کریں (۲۴)

حوالہ جات

- (۱) خواب، ارشاد ڈیروی، ڈیرہ غازی خان، حماد پرنٹنگ ایجنسی، دوجی وار، 1992ء، ص 39
 (۲) اوہو، ص 49 (۳) اوہو، ص 50 (۴) اوہو، ص 54 (۵) اوہو، ص 53
 (۶) اوہو، ص 44 (۷) اوہو، ص 44 (۸) اوہو، ص 53
 (۹) روگ، ارشاد ڈیروی، حماد پرنٹنگ ایجنسی بلاک 46، 1994ء، ص ۹
 (۱۰) ریت سفر، ارشاد ڈیروی، ڈیرہ غازی خان، جوئیہ پریس، 1889ء، ص 18
 (۱۱) خواب، ارشاد ڈیروی، ص 52 (۱۲) اوہو، ص 36 (۱۳) اوہو، ص 25
 (۱۴) روگ، ارشاد ڈیروی، ص 62 (۱۵) خواب، ارشاد ڈیروی، ص 15
 (۱۶) روگ، ارشاد ڈیروی، ص 27 (۱۷) ریت سفر، ارشاد ڈیروی، ص 21 (۱۸) اوہو، ص 17
 (۱۹) روگ، ارشاد ڈیروی، ص 20 (۲۰) خواب، ارشاد ڈیروی، ص 44
 (۲۱) ریت سفر، ارشاد ڈیروی، ص 20 (۲۲) روگ، ارشاد ڈیروی، ص 77
 (۲۳) اوہو، ص 27 (۲۴) اوہو، ص 38

ارشاد ڈیروی دی نظم گوئی

نظم توں مراد شعراں دا اوہ مجموعہ اے جیہدے وچ کوئی اک مرکزی خیال ہوندا اے۔ بہت سارے شعر ہوون دی صورت وچ خیال دی درجہ بہ درجہ بڑھوتری طاہر کرن خاطر شعراں نوں دکھو وکھیاں وچ ونڈ لیا جاندا اے۔ تاں جے نظم دے معنی تے مفہوم واضح ہو سکے۔ نظم وچ اک خیال یا تصور نوں موضوع بنایا جاندا اے تے نظم وچ شعراں دی کوئی گنتی کوئی حد مقرر نہیں ہوندی۔ صرف خیال دے تسلسل نوں مکھ رکھیا جاندا اے۔

خیال وانگوں نظم لئی سرنا نویں دی وی کوئی قید نہیں۔ ایہدے وچ کسے وی موضوع اتے خیالاں دا اظہار کتا جاسکدا اے۔ بھانویں اور سرنا نواں تاریخی ہووے یاں جغرافیائی، دینی ہووے یاں دنیاوی، تہذیبی ہووے یاں ثقافتی، معاشی ہووے یاں معاشرتی، سیاسی ہووے یاں مذہبی، قومی ہووے یاں انقلابی، نواں ہووے یاں پرانا، علمی ہووے یاں ادبی ہر سرنا نویں تے دنیا دے ہر معاملے زندگی دے ہر مسئلے تے کائنات دے ہر کچھ بارے نظم لکھی جاسکدی اے۔

سرنا نویں وانگوں ایس لئی کسے خاص ہیئت دی وی پابندی ضروری نہیں۔ جیویں نظم لئی کسے وی موضوع نوں چنیا جاسکدا اے ایسے طرح ایہدے واسطے کوئی ہیئت اختیار کیتی جاسکدی اے۔ اے بھانویں روایتی طور تے نظم دیاں کچھ خاص خاص قسماں واسطے کچھ خاص ہیئتاں مخصوص نیں۔ عام طور تے نظم واسطے کوئی خاص ہیئت مقرر نہیں کیتی گئی۔

ارشاد ڈیروی ہوراں دا شمار اچی پدھر دے نظم لکھن والے شاعراں وچ ہوندا اے۔ بھانویں کہ آپ دا نظماں دا کوئی مجموعہ شائع نہیں ہو یا پرہن تائیں آپ چھین والیاں ساریاں کتاباں وچ نظماں موجود نیں۔ خیال پکھوں آپ دیاں نظماں دا تعلق حیاتی تے سماج دے دکھ وکھ پکھاں نال اے۔ کچھ دا ذکر کیتا جاندا اے۔

انسانی زندگی وچ رومان دی اپنی اک تھاں ہوندی اے۔ لوک آکھدے نیں کی ایس پاروں جتھے انسانی زندگی وچ رنگارنگی آندی اے او تھے انسانی مزاج پختہ ہوندا اے ارشاد ڈیروی

ہوری آکھدے نیں کہ اے میرے محبوب تیرا پیار میری زندگی اے۔ میرے من اندر کدے ایہہ گل نہیں آئی کہ تینوں بھل جاواں۔ جتھے توں پیر رکھیں میں او تھے سجدے کرساں۔

تیڈا پیار جانی میڈی زندگی ہے
میں تیکوں بھلاناواں میڈا ہاں نہیں تھیندا
تیڈے ہر قدم تے ہوون میڈے سجدے
میں سجدے چکناواں میڈا ہاں نہیں تھیندا (۱)

اے میرے محبوب میرا بدن نازک ہے۔ ایس نوں سوچ دے پتھر مار کے برباد نہ کر۔

میرے نیڑے رہ۔

شیشے وانگوں جسم اساڈا
سوچ کے پتھر مار وے سانول
رہے پو توں اُروار وے سانول
چھوڑ کے نہ ونج پار وے سانول (۲)

شالا تیری معصوم زندگی اتے کوئی حرف نہ آوے اسان اداسی وچ زندگی گزار لوواں گے۔

تیڈی معصوم زندگی تے شالا کوئی حرف نہ آوے

اساکوں مونجھ ہوندى ہے تاں سوہناں یار ہووے پئی (۳)

اے محبوب توں ان گنت صفتاں دامالک ایں۔ میرے کول شبد نہیں جو تیری تعریف کر

سکاں۔ توں آپ ای دس تیری تعریف کیویں کراں۔

جے بت سمجھا تاں کافر ہاں تھیواں مشرک جانِ خدا آکھاں

تیڈی شان دے قابل صفتاں نہیں توں آپ ڈسا تیکوں کیا آکھاں (۴)

میں تیرے بغیر کلی نہیں رہ سکدی، میری گل دا اعتبار کر تیرے باجھ میرا کوئی غم خوار نہیں۔

نہ ونج توں یار وے سانول میں کلہی رہ نہیں سگدی
 کر گھن اعتبار وے سانول میں کلہی رہ نہیں سگدی
 ایں وصل دی وسدی دھرتی تے تیں باجھ اتھاں میں کوجھی دا
 نہیں کوئی غم خوار وے سانول میں کلہی رہ نہیں سگدی (۵)
 میں بس اوس ویلے بے بس ہو جاندی آل جدوں تیری یاد مینوں اپنے کلاوے وچ لیندی
 اے۔ میں تیرے کول مرہم لون آندی ہاں۔

ایں ہنج دا مرہم گولن تیں تھی ویندے درد سوا آکھاں (۶)
 میرا محبوب بہوں سوہنا اے۔ میں اپنے محبوب دا چہرا حیرا سود سمجھ کے چمد ہاں۔

حجر اسود سمجھ کے چمد ہاں
 اے تیڈے رخسار وے سانول (۷)
 سچ دارتہ بلند تھیندا ہے۔ میرا محبوب وی بہوں سچا ہے۔

سچ سوچیں دا اچا شملہ
 سچی سچ سرکار وے سانول (۸)
 میرے محبوب دا حسن بہوں قاتل اے۔ ایس دے ابرو کمان تے اکھیں تلوار وانگ نیں۔
 اوہ شان و شوکت والا ہے۔ میں اوس دے قدمیں کون خاک شفا آہدا ہاں۔

تیڈا حسن سراپا قاتل ہے تیڈے نیناں دی جنگ وکھری
 تیڈے ابرو تیر کمان مثل تلوار دے وانگ ادا آکھاں
 توں مع شان شرافت دا توں بھیم بھرم کل عالم دا
 تیڈے نقش قدم دی مٹی کون ارشاد میں شفا آکھاں (۹)
 موجودہ زمانے دے حالات اتے وی آپ دی گہری نظر ہے۔ آکھدے نیں کہ دھن دی

کانی ونڈ پاروں نوں پڑھی ڈگریاں لے کے وی بے روزگار وکھالی دیندے نیں اے تے لوکائی دا جیون ڈاڈھا اوکھاتھی گیا ہے۔ حالت ایٹھوں تائیں اڑ گئی اے کہ عید جو خوشیاں والا ڈیہار ہوندا ہے اوں ڈینہہ وی غریبیں دے بال بکھیں راہندے ہن۔

نویں نسلیں دے چہرے تے ڈہندی غم دے غازے توں
ایم اے کر کے ہیلپر ہیں جو ساڈے کر اندازے توں
اپنی ہک کرسی دی خاطر پھندی کل دروازے توں
ساڈے سئیں فٹ پاتھ ڈیکھیں رُلد روز جنازے توں
رب دا ناں ہئی دولت وند آ ہاں نہ ڈال غریبیں دے
عید دے ڈینہہ وی بکھے راہندن اکثر ہال غریبیں دے (۱۰)

سیاسی صورت دا تجزیہ کردے ہوئے آکھدے نیں کہ لیڈراں نوں قوم دی حالت سدھارن دا کوئی خیال نہیں۔ اوہ دیس نال غداری کر کے پیسہ کمار ہے نیں۔ اوہ ووٹاں لین ویلے غریب لوکاں دے دکھاں نوں مکاون دالعرہ لاندے ہن پر بعد وچوں اوہناں دا حال نہیں کچھدے۔

میرے ہتھ تے رنگ مہندی دا قاتل کون سنجائے اہ
حسن کون چھوڑ کے نہ حق تھی گیوں کیا تھئے اللہ جائے اہ
اندھی نگری گونگے حاکم ملاں تھئے ہن کانے اہ
جیہڑھے کل ہن نعرہ لیندے ہئیں بھئیوال غریبیں دے
عید دے ڈینہہ وی بکھے راہندن اکثر ہال غریبیں دے (۱۱)

ارشاد ڈیروی ہوراں دا وسیب دا نقشہ کچھن دا اپنا نوبیکلا ڈھنگ ہے۔ پنجابن ٹیار دا نقشہ کچھدے ہوئے آکھدے نیں کہ شرم و حیا دی چادر سراتے لیندی اے جس پاروں اوس نوں نظر نہیں لگدی۔

شرم و حیا دی چادر سر تے ٹھہا کے رکھدیں
 بکل ولا کے رکھدیں چہرہ لکا کے رکھدیں
 سکھ دی سبب لہا کے دھنولا چوا کے رکھدیں
 لکن نہ غیر نظراں دیداں چکا کے رکھدیں
 ٹنگریں تے ٹنگ کھڑیندی مٹی مدھانی جٹی
 سوہناں وسیب تیڈا سگھڑ سیانی جٹی (۱۲)
 اک ہورتھاں جٹی دی مورت کشی انج کردے نیں۔

تارے فلک دی زینت تاریں دی ذات توں ہیں
 عیدیں دا چندر توں ہیں شب برات توں ہیں
 نیناں دی پیاس کیتے آب حیات توں ہیں
 کربل جیکر اساں ہیں نہر فرات توں ہیں
 وعدے وفا دی ریت انج ہیں بہوں پرانی جٹی
 سوہناں وسیب تیڈا سگھڑ سیانی جٹی (۱۳)
 عربی زبان دے لفظاں کوں اشعار وچ انج استعمال کریندے ہن کہ کسے قسم دی مشکل نہیں
 تھیندی۔ مثال ملاحظہ ہووے:

تیڈا وعدہ ہے **لا تقنی طو** کیتے قول نبھاسگدیں
 توں بے شک سپر طاقت ہیں ہر کہیں دے پاندر سگدیں
 جے چاہویں تاں اک جھمکن وچ میکوں نکھڑیا یار ملا سگدیں
 جیویں پہلے وسدا پیا ہامی اوں کر آباد ولا سگدیں
 کل عید ہے تیڈی دھرتی تے میڈے گھر ویران دوڈیکھیں چا

- (۱۴) میڈے عیبیں دو نہ دید کریں توں اپنی شان دو ڈیکھیں چا
 آپ دی لکھی خوبصورت دعائے ایس مضمون دا ختام کردا ہاں۔
 ہئی واسطہ اوندی عظمت دا جیدی شان دی قسماں چیندا ہئیں
 جیدے پاک حسنین تے غازی جھنیں نگران دیاں قسماں چیندا ہئیں
 جیندے ورتے جھاڑو ڈینڈے ہوئے دربان دیاں قسماں چیندا ہئیں
 جیندے بوڈر، قنبر، میٹم تے سلمان دیاں قسماں چیندا ہئیں
 ہوں پاک حبیب دے صدقے وچ ارشاد دی جھوک آباد چا کر
 (۱۵) کر صاف خطائیں عاصی دیاں میکوں دردیں توں آزاد چا کر

حوالہ جات

- (۱) ریت سفر، ارشاد ڈیروی، ڈایریہ غازی خان، جوسیہ پریس، 1989 ص 37
 (۲) روگ، ارشاد ڈیروی، ڈایریہ غازی خان۔ ہماڈ پرنٹنگ اینڈ پبلسٹی بلاک 46، 1994، ص 50
 (۳) اوہو، ص 51
 (۴) اوہو، ص 52
 (۵) اوہو، ص 54
 (۶) اوہو، ص 52
 (۷) اوہو، ص 50
 (۸) اوہو، ص 50
 (۹) اوہو، ص 53
 (۱۰) اوہو، ص 55
 (۱۱) اوہو، ص 56
 (۱۲) اوہو، ص 65
 (۱۳) اوہو، ص 66
 (۱۴) اوہو، ص 34
 (۱۵) اوہو، ص 45

عقیدت و محبت دی شاعری

(رت، ریت تے ردا)

جگت دے رچے ساہت اُتے جھات پاپے تاں اک حیرانی والا پکھ سامنے آؤندا اے کہ ہر ساہت دامدھلا ساہت تے وڈا بھنڈا اردھرمی رنگن وچ رنگیا ملدا اے، ایس دا مکھ کارن کہ منکھی حیاتی دا کوئی پکھ وی دھرم دی وگن توں باہر نہیں اے۔ دھرم جمن توں مرن تائیں ساہنوں ہر پکھ بارے کجھ نہ کجھ سکھاؤندا رہندا اے۔ دھرمی آگو جو پرچارک کم کردے نیں، منکھ اوہناں وی حیاتی تے کم توں متاثر وی ہوندا اے تے پریرینا وی لیندا اے۔ جے کراوہناں دھرمی ہستیاں نے کوئی وڈا کم کیتا ہووے، جو اتہاس وچ آج تئیں زندہ ہووے تاں ہر کوی تے لکھاری اوس نال اپنی عقیدت و محبت دا اظہار کرن لئی اوہناں دی شان وچ کجھ نہ کجھ لکھدا رہندا اے۔ واقعہ کر بلا اسلامی اتہاس دی اجیہی گھٹنا ہے، جس پوری منکھتا دی سوچ نوں متاثر کیتا۔ ایس واقعہ توں بعد اسلام دھرم وچ کئی تحریکاں چلیاں تے کئی نوں خیالاں دا جنم ہو یا، ایہناں خیالاں نوں ظاہر کرن لئی کئی نویاں اصناف سخن دی سامنے آئیاں، ہر نوں لکھاری تے کوی نے اپنے اپنے انداز وچ واقعہ کر بلا دے شہیداں نوں بھرواں خراج عقیدت پیش کیتا۔ اجیہا کم کرن والیاں وچوں اک ناں ارشاد ڈیروی ہوراں داوی اے، اوہناں اپنی عقیدت نوں بہت ای سوہنے ڈھنگ وچ سوہنے سرنا نوں ”رت، ریت ردا“ پٹھ پڑھن والے دے سامنے رکھیا لکھت دے سرنا نوں وچ اک ادبی چاشنی موجودا اے، جو پڑھن والے دی پوری توجہ اپنے ول کھچ دی اے۔ کر بلا دی تتی ریت اتے ڈلھن والے پوتر خون دی کہانی اکھاں سامنے آجاندی اے۔ ردا اسلامی رہتل دا اک شعاع جس دی راکھی ہر سہے کیتے گئی تے کیتی جاندی رہے گی۔ ایس گھٹنا توں بعد کر بلا میدان اندر ایس دی راکھی کرن والیاں دا کردار پوری طرح کھل کے سامنے آندا ہے، جس پاروں پڑھن والے دی ایہناں پوتر ہستیاں نال محبت پیدا ہوندی اے، ارشاد ہوراں دی پوری لکھت انھاں ہستیاں نال عقیدت و محبت دا اظہار اے، ایہناں وچوں کجھ دا ذکر کیتا جاندا اے، ارشاد ہوراں شاعری دی ریت نوں مکھ رکھدے ہو یاں لکھت دے مڈھ وچ حمد باری تعالیٰ لکھی اے، آکھدے نیں کہ رب نے کن فیکون آکھ کے اپنی عبادت لئی انسان

توں دکھ کئی ہو ر مخلوقات نوں وی پیدا کیتا:

لکھ حمد کروں اول خالق دے جھیں آدم ذات کوں خلق کیتے
کن فیکون دے لہجے وچ چا گل کائنات کوں خلق کیتے
او قل هو اللہ آکھ کرائیں بس اپنی بندگی دی خاطر
نہیں صرف انسان کوں خلق کیتا بہوں مخلوقات کوں خلق کیتے (ص ۳۷)
حضور پاک ﷺ نال محبت دا اظہار کرن لئی آکھدے نیں کہ آپ ﷺ کل عالمین لئی رحمتاں
دا تاج پہن کے آئے:

کل ہو عالمین دے کیتے
رحمتیں دا تاج آ گیا (ص ۴۱)
آکھدے نیں رب دے محبوب ﷺ دی شان قرآن بیان کریندا ہئی۔ آپ ﷺ توحید
دے پرچم کوں اچا کیتا ہے

محبوب ﷺ تیڈا چہرہ ذیشان تیڈیاں اکھیں
تفسیر تیڈا لہجہ قرآن تیڈیاں اکھیں
توحید دے پرچم کوں تیں آن بلند کیتے
اسلام دی عظمت دیا نگران تیڈیاں اکھیں (ص ۴۷)
ارشاد ہوراں دی شاعری دی وڈی خوبی ایہہ ہے کہ اوہناں نے شاعری وچ اسلامی تاریخ
تے اسلامی تاریخی واقعات نوں وڈے سوہنے ڈھنگ وچ بیان کیتا اے، واقعہ معراج دا ذکر انج
کروے نیں:

رات معراج دی اللہ اللہ
عرش تے تھئے دیدار دے چرچے
خود جبرائیل براق بنیا ہے
سدرہ تینیں راہوار دے چرچے (ص ۴۵)
حضرت ابراہیمؑ اُتے جدوں اگ گلزار بن گئی، ایس واقعہ نوں انج بیان کردے نیں!
ابراہیمؑ دی محنت ڈیکھو بھاوچ ہن گلزار دے چرچے (ص ۴۶)

تبلیغ دے پہلے پرچے وچ معصوم ایوبؑ نبیؑ روپے (ص ۹۹)
 حضرت یعقوبؑ نے جدوں اپنے پتر دا چولا تکیا تاں اکھاں وچ ہنجو آ گئے!
 ڈٹھا پتر دا چولا خون دیوچ حضرت یعقوبؑ نبیؑ روپے
 توئے سدھ ہئی یوسفؑ زندہ ہے تھئی دید غروب نبیؑ روپے (ص ۹۹)
 ایس توں بعد ارشاد ہوراں وڈی عقیدت نال واقعہ کربلا وچ حصہ لین والیاں ہستیاں دا ذکر
 کیتا اے، آپنے آغا حضرت فاطمہ الزہراءؑ دی شان بیان کرن توں کیتا اے!

جناب جبریلؑ گھن کے آندے
 رسولؐ دے گھر سلام زہراؑ
 نبیؑ دا ارشاد پڑھ کے ڈیکھو
 نبیؑ دی حجت تمام زہراؑ (ص ۵۲)
 حضرت علیؑ دی شان بیان کردے ہوئے آکھدے نیں، کہ علیؑ نبیؑ دے نال اے!
 جتھاں خدا ہے اُتھاں نبیؑ ہے
 جتھاں نبیؑ ہے اُتھاں علیؑ ہے (ص ۵۵)
 نبی ﷺ نے ساہنوں دین سکھایا تے علیؑ ایس دارا کھا ہے!

نبی ﷺ دا کردار دین بن دے
 تے دین دا پاسباں علیؑ ہے (ص ۵۶)
 آپ ﷺ دی شان اک حدیث توں انج واضح ہوندی اے!
 ہتھ پکڑ کے صاف ڈکھیندا پئے میڈا ویر علیؑ ذیشان ہووے
 ڈو چیزاں چھوڑ کے ویندا پیاں ہک آل تے پیا قرآن ہووے (ص ۷۰)
 حضرت حسنؑ دی سراپا نگاری دا ایہہ نمونہ ویکھو!

ولی	ولایت	دی	شان	وانگوں
جبین	گل		ایمان	وانگوں
اکھیں	مکمل		قرآن	وانگوں
نفس	پلکاں	اذان		وانگوں (ص ۸۱)

حضرت امام حسینؑ دی دُنیا اُتے تشریف آوری دا ذکر کرانج کر دے نیں!
 اِح ابراہیم خلیلؑ دے گھروت ہک خلیلؑ دی آمد ہے
 ایں کیوں نہ آکھاں یثرب وچ فخر اسمعیلؑ دی آمد ہے (ص ۹۴)
 آپ نے دین توں جان قربان کر کے دین نوں بچایا!

جیندا خود قرآن طواف کرے او ہستی صرف حسینؑ دے
 جتھ ہن تفسیراں ہل مینا او تختی صرف حسینؑ اے
 جئیں لڑھدا دین بچایا ہے، او کشتی صرف حسینؑ اے
 ارشاد جتھاں رب وسدا ہے، او ہستی صرف حسینؑ اے (ص ۸۷)

جدوں جناب اکبر علیہ السلام پیدا ہوئے تاں جگ دے سارے موسم خوب صورت ہو گئے!
 نزول اکبرؑ تھئے جہاں تے حسینؑ موسم چودھار بن گئے (ص ۱۲۰)
 آپؑ یزیدی لشکر سامنے دیوار بن کے کھلو گئے!

یزیدی لشکر دے سامنے اے
 حسینیت دی دیوار بن گئے (ص ۱۲۱)

غازی عباسؑ دے ناں دے دیوے بالن دا آکھدے نیں کیوں جے ایہناں دی لو توں
 منافق سڑدے ہن تے آپؑ دے علم دی چھاں وچوں حیاتی دے مسلیاں داخل لبھدا اے!

غازیؑ دے دشمن جالی رکھ
 عباسؑ دے ڈیوے پالی رکھ
 جتھ سسین دے ڈیوے ہلدے ہن
 اتھ روز منافق جلدے ہن
 ایندے علم دی چھاں تے ڈیکھ گھنو
 پئے دُکھ دنیاں دے ٹلدے ہن (ص ۱۳۵)

حضرت قاسمؑ نوں انج یاد کر دے نیں!

شبیرؑ بھرا دے اچڑے کوں لختے دا کھوٹ بنیندا پئے
 جیویں حسنؑ دی خاص وصیت ہئی انویں قاسمؑ کوں پریندا پئے

کوئی وجہ سما ہے شادی دا جیڑھا کھوٹ کوں ڈہدے روپوندے
وہ قسمت فروا دے چن دی پرینج کے موت دو ویندا پئے (ص ۱۴۳)
امام مہدی دے آمد دے منتظر نیں:

اندھاری دُنیا تیں نور تھیوے
تے ہر دے دل کوں سرور تھیوے
خدا پُجاوے اساڈے من دی
امام مہدی ظہور تھیوے (ص ۱۴۹)

لال شہباز قلندر دی مدح وچوں ایہہ ونکی پیش خدمت اے:

سیون شہر دی شان ودھا کے
تن تے سرخ لباس سجا کے
حق سچ دی پچھان کرا کے
گھر گھر علم عباس دا لا کے
نعرہ لاؤ لچپال قلندر
آکھو جھولے لعل قلندر (ص ۱۵۷)

بھانویں کہ ارشاد ہوراں دی ساری شاعری واقعہ کربلا دے پچھو کڑ وچ ہے، پر اپنے اک
وڈے فنکار وانگوں ص: ۹۹ توں، ص ۱۰۳ تیں حضرت یعقوب تے حضرت یوسف دے وچھوڑے
دامواز نہ کربلا دے میدان اندر شہید ہوون والے شہیداں نال کیتا اے۔ تے ایہناں دی شہادت
نوں حضرت یوسف دے وچھوڑے توں اُچا تے اعلیٰ دسیا اے، ایہہ پڑھ کے ساہنوں دونواں
واقعات دی تفصیل داوی پتہ لگدا اے، بھانویں ساری شاعری وچ محبت و عقیدت دا کچھ اگھڑواں
اے پر شاعر نے حالات حاضرہ نوں اکھوں اوپے ہلے نہیں کیتا آکھدے نیں کہ مومن پورہ لاہور وچ
بیگناہ لوکاں دا خون ساڈے سیاسی لیڈراں دی غلط پالیسیاں پاروں ہو یا!

ٹیڈی سازش نال امریکہ انج مہمان لاہور پیا تھیندا ہے
ہر غیرت وندوی غیرت دا نقصان لاہور پیا تھیندا ہے (ص ۱۵۹)

ارشاد ہوراں سارے ملکی مسائل تے خراب حالات دا ذمہ دار امریکہ نوں قرار دیندے ہن!

جئیں ڈینہہ دا تیڈے گھر دیوچ
 امریکہ آن مہمان تھئے اے
 میگوں قسم ہے میڈے مالک دی
 میڈی قوم دا بہوں نقصان تھئے اے (ص ۱۶۴)
 لیکھ دا انت ارشاد ہوراں دی ایس دُعا تے جوہر سچے مسلمان تے پاکستانی دی دُعا ہے!
 باظاہر اپنیں اکھیں ڈیکھو ہا تہاڈی شاہی
 چوپھیر ایں جہان تے حق دا نظام ہووے
 ارشاد دی دُعا کوں زیارت دا شرف بخشو
 عیسیٰ سمیت سیں دا کعبے قیام ہووے (ص ۱۵۱)

حوالہ جات

حوالیاں لئی اصل متن ارشاد ڈیروی دی لکھت، ”رت، ریت تے ردا“ وچوں لیا گیا اے۔
 ایس لکھت نوں ناصر پبلی کیشنز ڈیرہ غازی خاں نے ۲۰۱۹ء وچ چھاپیا۔

ارشاد ڈیروی دی منقبت نگاری

شاعری وچ حمد، نعت، منقبت تے مدح تعریف وتوصیف لئی ورتے جاندے نیں تے لغوی اعبار نال ہم معنی نیں، پراصلحی معنی وکھو وکھ نیں تے ایہناں دی ورتوں ممدوح دے اعتبار پاروں ہوندی اے، جو یں جے ممدوح ربی ذات ہووے تاں حمد اے، جے رسول اللہ ﷺ دی ذات ہووے تے نعت، جے کرسحابا کرامؓ، اہل بیعت تے بزرگان دین نیں تے ایہناں لئی منقبت دا شبد ورتیا جاوے گا، تے جے کرسہور کوئی مشہور شخصیت ہووے تے اوس لئی مدح شبد دی ورتوں کیتی جاوے گی، ڈاکٹر رفیع الدین اشفاق لکھدے نیں!

”اصطلاح میں اگر آنحضرت ﷺ کے سوا کسی دوسرے بزرگ یا

صحابی یا امام کی تعریف کی جائے تو اسے منقبت کہیں گئے۔“

اعجاز اللغات جدید، دے ص ۶۸۵ اُتے لکھیا اے!

”مناقب (م، ن، ق، ب) مذکر، منقبت کی جمع اہل بیعت یا صحابہ کی

مدح، تعریف خوانی، منقبت، تعریف وتوصیف، صفت وثناء،

اصلاح میں وہ تعریف جو اہل بیعت یا صحابہ کی شان میں ہو،

وارث سرہندی اپنی لغت اندر لکھدے نیں!

”منقبت: (۱) کوئی چیز جس پر انسان فخر کرے یا جو اسے ممتاز

بنائے۔“

(۲) تعریف، توصیف، ثناء خصوصاً اہل بیعت اور صحابہ کی۔

منقبت، صفت، تعریف نظم و نثر۔

وکھو کھ زباناں وچ منقبت، لئی ایہہ شبد ورتے جاندے نیں!

”پشتو، پنجابی تے کشمیری وچ ”صفت“، ”سندھی“ ”منقبت“، بلوچی

وچ ”سپت“۔

منقبت داسرنا نواں صرف اوہ وڈیاں دینی ہستیاں ای بن سکدیاں نیں، جہناں وچ ایہہ دو خوبیاں موجود ہوں!

۱۔ اوہ قوم دی پیشوائی دافرض ادا کر سکدے ہوں

۲۔ اوہناں وچ سچے تے سچے ہوں دے گن ہوں۔

وڈی دھرمی ہستی اوہ اے جو گل بات نال دھرم تے روحانیت نال اپنی سانجھ وکھاوے سگوں اوہناں دی کہنی تے کرنی پوری دھرم موجب ہووے، ایہناں گناں نوں مکھ رکھدے ہو یاں ڈاکٹر فرمان فتح پوری تے ڈاکٹر ابوالفتح محمود صغیر الدین نے صحابہ کرام اہل بیعت اطہار تے بزرگان دین نوں منقبت داسرنا نواں قرار دتا اے، کیوں جے ایہناں وچوں ہر بندہ اعلیٰ شخصیت داما لک تے اخلاقِ جمیلہ نال بھر پور اے تے قوم دی آگوائی دے قابل اے، دھرم اوہناں دے سریر وچ روح دا درجہ رکھدا اے تے دھرمی اصولاں اُتے چلنا، پرچار کرنا تے ایہناں نال اپنی سانجھ وکھانا ایہناں دے گن نیں، منقبت دے لکھاریاں نے وکھو وکھ اصناف سخن راہیں اپنی عقیدت دا اظہار کیتا اے کسے نے ایس نوں قصیدے دارنگ دتا تے کسے نے رباعی راہیں اپنے دل دی وارتا نوں بیان کیتا، کسے غزل ورگی صنف داسہارا لیا تے کسے نوں مثنوی دا بُتر ڈھنگ چنگا لگاتے کسے نے مخمس تے مسدس داسہارا لے کے اپنے خیالات دا اظہار کیتا، بھانویں کہ ایہہ روپ وکھو وکھ نیں پر ایہناں اندروی اپنا نکھار تے خوب صورتی موجود اے، ایہناں راہیں کو یاں نے اُچ کوئی فن پاریاں دی رچنا کیتی، منقبت نگاری نے اپنے ممدوح دے وصفوں دا ذکر ایس ڈھنگ وچ کیتا اے کہ اک تے اوہناں دی عظمت اجاگر ہوئی اے، قاری اوہناں دی شخصیت توں متاثر ہو یا اے تے اوہدے من اندر مذہب نال دلچسپی ودھی اے، اوہدے خیالات پاک ہوئے تے اوہ سدھی راہ تے چلن جوگا ہو گیا اے، انج ایس ویکھدے آں منقبت دے وکھو وکھ روپاں نے دھرم پسا داکم وی کیتا اے، دھرمی قدراں نوں اجاگر کیتا تے کئی کو یاں ایہناں توں پروپیگنڈہ داکم وی لیا اے، ساہنوں ہر روپ وچ کوی دا خلوص، گہری عقیدت، سچی تڑپ، اخلاقی قدراں دا پرچار مذہبی قدراں دا بیان تے ازلی سچائیاں بیان ہو یاں ملدیاں نیں، سب توں وڈی گل ایہہ وے کہ ساہنوں ہر روپ وچ کوی پرچارک داروہ دھاردا نیں، سگوں اوہ اخلاقی تے مذہبی قدراں دی دس پاندا دکھالی ویندا اے، اوہ ایہناں دے حق وچ تقریریں کر داسگوں سوچ نوں تیز کرداتے نصیحت کردا اے، سارے مواد

نوں مکھر کھیے تاں اک گل نتر کے سامنے آندے اے کہ اوہ اشاریاں راہیں دھرم پساردا کم ضرور کردا اے تے ایہہ کوئی اچرج گل نہیں، انج دھرم دے نال نال ادب اُساری دا کم وی ہوندا اے، اجیہے کویاں وچ اک ناں ارشاد ڈیروی داوی اے، ارشاد ڈیروی منقبت دا شاعر اے، اوس دیاں مرثیہ، منقبت، دوہڑے، سلام تے شاعری دیاں وکھو وکھ صنفیاں وچ شاعری دیاں کئی کتاباں چھپ کے سامنے آچکیاں نیں، آپ دیاں تن کتاباں (پیام قلندر، چودھار کر بلا ہے، ڈاج لٹی ہوئی شام) نون مکھر رکھ کے منقبت نگاری ول جھات پائی جاندی اے۔

حضرت علی علیہ السلام:

آخری خلیفہ راشد حضرت علی المرتضیٰؓ داناں علی بن ابی طالب، کنیت ابو الحسن، ابو تراب تے لقب اسد اللہ، حیدر تے المرتضیٰؓ اے، (۷) آپؓ دے والد داناں عبدمناف تے کجھ لوکاں نے عمران وی لکھیا اے، پر آپؓ اپنی کنیت ابو طالب توں مشہور ہوئے، (۸) ماں داناں فاطمہ بنت اسد بن ہاشم اے، نبی پاک ﷺ دے والد حضرت عبداللہؓ تے آپؓ دے والد عبدالمناف دونویں بھراسی، ماں تے پیولوں آپؓ ہاشمی سن، آپؓ دی ولادت مکہ مکرمہ وچ عام الفیل واقعہ دے ست سال پچھوں ہوئی، (۱۱) بعض سیرت نگاراں لکھیا کہ آپؓ دی ولادت حضور پاک ﷺ دی پیدائش توں ۳۰ ورھے بعد ہوئی، کجھ لوک ایہہ وی لکھدے نیں، کہ آپؓ دا جنم بعثت نبوی ﷺ دے دس ورھے پچھوں ہو یا، (۱۲) اک لکھت وچ آپؓ دی پیدائش ۱۳ رجب بعثت نبوی ﷺ توں دو ورھے پہلاں لکھی گئی اے تے ہجرت نبوی ﷺ ویلے آپؓ ۲۳ ورھیاں دے سن، (۱۳) شان صحابہؓ وچ آپؓ دی ولادت ۳۰ ہجری بروز جمعۃ المبارک لکھی ہوئی ہے۔ (۱۴) بالاں وچوں سب توں پہلاں آپؓ نے اسلام قبول کیتا۔ (۱۵) ۲ ہجری نوں آپؓ دا نکاح حضور پاک ﷺ نے اپنی سب توں چھوٹی دھی سیدہ فاطمہ الزہرہؓ نال کیتا۔ (۱۶) آپؓ نے کئی ویاہ کیتے، پہلا ویاہ سیدہ فاطمہ الزہرہؓ نال ہو یا پر اوہناں دی حیاتی وچ کوئی دو جا ویاہ نہیں کیتا۔ حضرت فاطمہ الزہرہؓ دی لکھ توں حضرت امام حسنؓ، حضرت امام حسینؓ، بی بی زینبؓ تے بی بی کلثومؓ پیدا ہوئے، حضرت فاطمہ الزہرہؓ توں وکھ دو جیاں گھر والیاں توں وی اولاد ہوئی پر جو عزت و احترام اولاد فاطمہؓ توں حاصل اے اوہ دوسری اولاد نہیں مل سکیا، (۱۷) آپؓ نوں ۱۶ رمضان ۴۰ ہجری نوں ابنِ مکتوم نے فجر

دی نماز ویلے وار کے کے زخمی کر دتا، اوس روز آپؐ زندہ رہے تے ۷ رمضان المبارک ۴۰ ہجری نوں شہید ہوئے، (۱۹) جد کہ اک ہور لکھاری نے آپؐ دے زخمی ہوون دی تاریخ ۱۸ رمضان المبارک تے شہادت ۲۱ رمضان المبارک ۴۰ ہجری لکھی اے، (۲۰) ایہو تاریخ سفینہ الاولیاء تے حضرت علیؑ وچ لکھی ہوئی اے، (۲۱) تقویٰ پرہیزگاری علم و معرفت وچ یکتا، علم و فضل دے آفتاب، بہادری تے جوان مردی وی اپنی مثال آپ نوں ارشاد ڈیروی دے خراج عقیدت دیاں کجھ ونگیاں حاضرین، آپؐ ساری مخلوق وچوں عظیم مرتبے اُتے فائز ہن، آپؐ اپنے کریم نین کہ حیاتی وچ کسے نوں بددعا نہیں دتی!

خدا دی ساری خلق وچ علیؑ ایڈا عظیم ہے
 نہیں کیں کوں بددعا ڈتی علیؑ کیڈا کریم ہے
 آپؐ ہدایت دارون چراغ تے نبی پاک ﷺ دی خصوصی دُعا ہے، ایس کارن آپؐ دی
 شان و شوکت سب توں وکھری اے!

علیؑ تاں ہدایت دا روشن چراغ اے
 علیؑ تاں نبیؐ دی خصوصی دُعا ہے
 پیمبریں نبیین و لیں توں ہٹ کے
 ایندی شان شوکت تے رُتبہ جدا ہے
 آپؐ داناں سُن کے وڈے وڈے ڈر جان دے ہن، جدوں آپؐ دشمن اتے وار کر دے ہن
 تاں اوہناں نوں زمین اُتے سٹ ویندے ہن!

علیؑ دے ناں دا سُن کرائیں وڈے وڈے لرز ویندن
 علیؑ دے وار ڈیکھ او بھوئیں تیں تھی درز ویندن
 آپؐ داناں سُن کے مرحب تھر تھر کنب دا ہے، آپؐ دی بہادری دی گواہی اج وی خیبر دا
 قلعہ بھر دا اے، ایس لئی توں وی نعرہ حیدر بلند کر!

کتھاں مرحب تھتھر دا ہے
 ڈو ٹکڑے تھی کے مردا ہے
 گواہ ہے دَر او خیبر دا
 توں نعرہ مار حیدر دا

حضرت فاطمہ سلام اللہ علیہا

رسول پاک ﷺ دی لاڈلی دھی، حضرت علیؑ دے گھر والی تے جنت دے سرداراں حسنؑ تے حسینؑ دی ماں دا شمار داتی خوبیاں، پاکیزہ سیرت تقویٰ تے طہارت پاروں صفحہ اول دیاں صحابیات وچ ہوندا اے، اوہناں جو یں جانفشانی تے محنت نال آپ ﷺ دی خدمت کیتی تے ویاہ توں بعد جس اخلاص تے وفاداری نال اپنے گھر والے تے گھرداری کیتی اوس دی مثال ایس دھرتی اُتے ملنی اوکھی اے، آپؑ اک فرمانبردار دھی، صابر و شاکر گھر والی، چنگی ماں تے اُچے درجے دی پرہیزگار خاتون سن، آپؑ دی زندگی دا کوئی پہلو وی مسلماناں دی نظراں توں اوہلے نہیں سگوں ہر پہلو وچ ساڈے لئی کوئی نہ کوئی نصیحت تے سدھے رستے تے چلن دی پیرنا موجود ہوندا اے، ولادت فاطمہؑ کدوں ہوئی اتہاس کاراں وچکار ایس تے اختلاف پایا جاندا اے، ”شہزادی کونین“ وچ ولادت نبوت دے ۴۱ ویں سال (۲۶)، ”بہار انوار“ اندر آپؑ دی ولادت بعثت نبوی دے پنج سال تے معراج دے واقعہ دے تن سال بعد جمادی الاخر لکھی اے، (۲۷) جدکہ ”فاطمہ الزہرہؑ اسلام کی مثالی خاتون“ (۲۸) اور چودہ ستارے (۲۹) دے لکھاری ۲۰ جمادی الثانی آپؑ دی ولادت دی تاریخ لکھدے نیں، آپؑ نال نبی پاک ﷺ بہت زیادہ پیار کر دے سن۔ ایس دا اظہار آپ ﷺ دے ایہناں ارشادات توں ہوندا اے!

۱۔ اے فاطمہؑ جس شخص نال توں ناراض ہوئی رب اوس تے نااض ہو گیا، تے جس شخص توں راضی ہو گئیں رب وی اوس توں راضی ہو گیا۔

۲۔ فاطمہؑ میرے وچوں اے، جو بندہ ایس نوں تکلیف دیوے گا اوہ مینوں تکلیف دیوے گا، تے جیڑھا بندہ اوس نوں راحت دیوے گا، اوہ مینوں راحت دیوے گا۔ (۳۰)

اٹھاراں ورھیاں دی عمر وچ آپؑ دا نکاح حضرت علیؑ نال ہو یا تے رب نے آپؑ نوں دو پتر امام حسنؑ تے امام حسینؑ تے دودھیاں بی بی زینبؑ تے بی بی ام کلثومؑ عطا کیتیاں، رسول اللہ ﷺ دی وفات توں بعد آپؑ بوہت زیادہ افسردہ ہو گیاں، تاریخ اندر درج اے، کہ آپ ﷺ دی وفات توں بعد حضرت فاطمہؑ دے مکھڑے تے کدے وی ہاسا نہیں آیا، آپؑ دی وفات ”الزہرہ“ (۳۱) تے ”شہزادی کونین“ (۳۲) مطابق ۳ رمضان ۲۱ ہجری منگل والے دن ہوئی، جدکہ، ”بہار انوار“

(۳۳) دالکھاری آپؑ دی وفات ۳ جمادی الثانی لکھدا اے، فاطمہ الزہرہؑ اسلام کی مثالی خاتون (۳۴) تے چودہ ستارے (۳۵) دے لکھاری ۲۰ جمادی الثانی لکھدے نیں۔

آپؑ دی زندگی بہت سادہ سی، ارشاد ڈیروی دے خراج عقیدت نوں پڑھدیاں ہویاں پتہ لگدا اے، کہ اوہناں نوں آپؑ نال اتھاہ محبت اے تے اوہناں دی ایسے محبت وچ ڈب کے آپؑ دیاں صفتاں ایہناں شعراں وچ بیان کیتیاں نیں، آکھدے نیں کہ جے کسے نے توحید تے دین دا معیار دیکھنا ہووے تاں حضرت فاطمہؑ نوں دیکھ لوے جو ربی نور دا چولا پا کے آپؑ صلی اللہ علیہ وسلم دے گھر تشریف لیاں نیں۔

توحید دی بقا دا کل معیار فاطمہؑ
خدا دے سارے دین دا حصار فاطمہؑ
او کبریا دا نورگن کے آئی بشر دے روپ وچ
آ مصطفیٰ ؑ دے گھر لتھی ہے باوقار فاطمہؑ

آپؑ صلی اللہ علیہ وسلم دی وفات توں بعد جدوں کدے حضرت علیؑ تے اوکھا ویلا آیاتاں آپؑ سمے اگے کندھ بن کے کھلو گئے!

جڈاں نبی صلی اللہ علیہ وسلم دے بعد کئی علیؑ تے اوکھا وقت آئے
اوں وقت دے اگو بنی دیوار فاطمہؑ

حضرت امام حسن علیہ السلام

حضرت امام حسنؑ، حضرت علیؑ تے حضرت فاطمہؑ دے وڈے پتر، رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم تے حضرت خدیجہ الکبریٰؑ دے دوہترے سن، آپؑ دی پیدائش ۱۵ رمضان ۲ ہجری نوں مدینہ منورہ وچ ہوئی، ایہہ تاریخ ”اہل بیعت، حضرت حسنؑ اور حسینؑ کے سوقے شان حسنؑ و حسینؑ، بارہ امام، الحسنؑ و الحسینؑ، چودہ ستارے، سیدنا حسنؑ ابن علیؑ مولائے حسنؑ“ وچ درج اے، آپؑ دی ولادت رسول کریم صلی اللہ علیہ وسلم دے خاندان وچ پتر دی پہلی خوشی سی، (۳۸) ”چودہ ستارے“ دالکھاری لکھدا اے، کہ پیدائش دے فوراً بعد حضرت جبرائیلؑ آپؑ صلی اللہ علیہ وسلم دی خدمت وچ اک چٹاریشی رومال لے کے حاضر ہوئے جس اُتے حسنؑ لکھیا ہو یا سی، سو آپؑ صلی اللہ علیہ وسلم نے ایہوناں آپؑ دا تجویز کیتا، (۳۹) آپؑ انتہائی

صلح پسند سن، آپؐ مسلماناں توں آپس وچ لڑوانا نہیں سن چاہندے، ایس لئی امیر معاویہ نال ۴۱ ہجری وچ صلح دامعاہدہ کرن توں بعد اپنے بھرا امام حسینؑ تے عبداللہ ابن جعفرؑ تے ہور پر یوار نال مدینے ول کوچ کر گئے، آپؐ نے کئی ویاہ کیتے تے رب نے آپؐ نوں اٹھ پتر تے ست دھیاں عطا کیتیاں، آکھیا جاندا اے، کہ آپؐ دے تن پتر عبداللہؑ، قاسم، تے عمر کربلا وچ شہید ہوئے، بھانویں کہ صلح توں بعد آپؐ مدینہ گوشہ نشین ہو گئے سن، پر امیر معاویہ کسے نہ کسے بہانے آپؐ نوں تنگ کردارہیا، یزید دی خلافت داراہ پدھرا کرن لئی آپؐ نوں پنج وار زہر دتا گیا، آپؐ دی وفات ۵۰ ہجری وچ ہوئی، ایہو ’تاریخ اہل بیعت، حضرت حسنؑ اور حسینؑ کے سواقصے، شان حسنؑ و حسینؑ، بارہ امام الحسنؑ و الحسینؑ، چودہ ستارے، سیدنا حسنؑ ابن علیؑ، مولائے حسن، وچ درج اے، (۴۰) ارشاد ڈیروی نے اپنیاں لکھتاں وچ راج کے آپؐ دی دنیا تے آمد اظہار اناج کر رہے نیں!

سوہنی رت ہے ماہِ رمضان
 بھوئیں تے لہہ پئے چندر اسمانی
 بشری روپ اناج روح یزدانی
 ڈیکھو ڈیکھو جسم نورانی
 سین بتول دے دل دا جانی
 آکھیا ہے محبوب صلی اللہ علیہ وسلم سبحانی
 کئی نہیں ایندا جگ تے ثانی
 خوش ہن اناج آیات قرانی

آپؐ نوں قدرت دا شہکار نبی صلی اللہ علیہ وسلم دا پیار تے حیدر دا دلدار قرار دیندے نیں!

قدرت دا شہکار حسنؑ ہے
 خالق دا اعتبار حسنؑ ہے
 پاک نبی صلی اللہ علیہ وسلم دا پیار حسنؑ ہے
 حیدر دا دلدار حسنؑ ہے
 مشرق و مغرب ابھے لمیں
 اناج تاں بس چودھار حسنؑ ہے

آپؑ دی صلح پسندی والی عادت پاروں ارشاد ڈیروی دے نیڑے آپؑ دی شان بلندی ہوئی!

آقا میڈا امن پسند ہے
تہوں تاں سسین دا شان بلند ہے

حضرت امام حسین علیہ السلام

حضرت امام حسینؑ تیسرے امام نیں، آپؑ دی کنیت ابو عبد اللہ لقب شہید تے سید اے، آپؑ دی ولادت ۲ شعبان ۳ ہجری نوں مدینہ منورہ وچ ہوئی، (۴۴) نبی پاک ﷺ نے آپؑ داناں حسینؑ رکھیا، آپؑ دے متھے توں اوہ نورانی لاٹاں نکلدیاں سن جس نال چار چوہیرہ چانن بھریا ہو جاندا سی، آپؑ ﷺ نے حضرت امام حسینؑ بارے فرمایا! ”حسینؑ میرے وچوں اے تے میں حسینؑ وچوں“
فیر فرمایا، جو حسینؑ نوں دوست رکھدا اے، اے رب توں وی اوس نوں دوست رکھ، اک ہور جگہ فرمایا، حسینؑ میرے پتراں وچوں اک پتر اے“ (۴۵)

آپؑ دے چھ پتر تے تن دھیاں سن بی بی ام لیلیٰ وچوں سب توں وڈے پتر علی اکبرؑ نے میدان کربلا وچ آپؑ دے سامنے شہادت پائی، آپؑ دے سب توں نکلے پتر علی اصغرؑ دی وی میدان کربلا اندر شہادت ہوئی، آپؑ دیاں دھیاں دے ناں زینبؑ، سکینہؑ، تے فاطمہؑ سن، (۴۶) یزید نے اپنے باپ دے مرن توں بعد راج گدی سنبھالی تے پہلا کم آپؑ کولوں اپنی بیعت دی منگ کیتی، آپؑ نے انکار کیتا، ایسے دوران کوفہ توں کئی خط آپؑ نوں ملے جس وچ آپؑ نوں کوفہ آون دی دعوت دتی گئی سی، تے نال ای آپؑ دی بیعت کر کے خلیفہ من دا وعدہ کیتا گیا سی، باوجود دو جے صحابہ کرامؑ دے روکن تے آپؑ اپنے پر یوار نال کوفہ ول روانہ ہو گئے، ابن زیاد دے حکم تے اک جنگل وچ آپؑ نوں روکیتا گیا، جدوں لوکاں کولوں ایس تھاں بارے پچھیا کہ ایہہ تھاں کیہڑی اے؟ لوکاں دسیا کہ کربلا، آپؑ نے اپنے ساتھیاں نوں اتھے ای خمیے لاون دا حکم دتا تے آکھیا کہ قضائے الہی اتھے ای ساڈے گلے ملے گی، ۲ محرم توں ۷ محرم تائیں آپؑ دریائے فرات دے کنڈے خیمہ زن رہے، ستویں محرم نوں آپؑ تے آپؑ دے پر یوار تے پانی بند کردتا گیا، دسویں محرم نوں یزیدی فوجاں دے نال باقاعدہ جنگ شروع ہوئی، آپؑ دے پتر، بھانجے، بھینجے تے دو جے ساتھی وارواری آپؑ دی ذات اتے قربان ہوندے

رہے، ایس توں بعد آپؐ نے ڈٹ کے یزیدی فوج دا مقابلہ کیتا، ظہر دی نماز پڑھی تے فیر عصر تائیں دشمن دی فوج دا مقابلہ کردے ہوئے شہید ہو گئے۔ (۴۷)

آپؐ میانہ قد دے سن، نہ بوہتے لمے تے نہ چھوٹے، متھا چوڑا، داڑھی گھنی، سینہ، چوڑا موہڈے وڈے ہڈیاں موٹیاں، پروڈے والی والاں والے انتہائی تندرست وتوانا تے رنگ چٹا جس وچ تھوڑی جیہی لالی وی سی بلند آواز تے بارعب، جدوں کسے نال گل بات کرے تے آواز مترنم ہوند جاتی سی، اکثر روزہ رکھدے، ۲۵ پیدل حج کیتے تے ایہہ سارے حج عراق جان توں پہلاں کیتے، (۴۸) اجیہاں صفتاں والی پوتر ہستی دی ارشاد ڈیروی رج کے صفت بیان کردے نیں، نبی پاک ﷺ نوں آپؐ نال کناں پیاری، اوس دی اک مثال انج اے، کہ اک دن آپؐ نماز پڑھ رہے سن کہ حضرت حسینؑ آپؐ دی کند مبارک اُتے بہہ گئے، آپؐ نے سجدہ طویل کردتا!

آڈیکھ جو مسجد نبوی ﷺ وچ سر سجدے پاک رسولو دا ہے
تہوں سجدہ ڈھیر طویل تھئے اُتے پٹھا پتر بتول دا ہے
جے کرکس انسان دے بلھاں اُتے وردے حسینؑ رہوے تاں اوس دا ضمیر مطمئن تے
ذہن سکون وچ ہراہندے ہن، کائنات اندر جتھے وی کوئی ذی روح راہندے ہن رب اوہناں نوں
حسینؑ دا صدقہ رزق دیندا ہئی!

لب	تے	نام	حسینؑ	جو	آئندے
ذہن	ضمیر	سکون	اچ	راہندے	
جتھاں	جیڑھا	ذی	روح	ودے	
رزق	حسینؑ	دے	صدقے	کھاندے	

حسینؑ اصولاں داناں اے، جس دے نانا رسول پاک ﷺ تے ماں بتول ہن تے اوہناں نے خنجر تلے رب نوں یاد کیتا!

ایندا	بابا	عین	اصول	ہوسی
اتے	نانا	پاک	رسول ﷺ	ہوسی
جئیں	خنجر	تلے	الحمد	پڑھیے
ایندی	ما	دا	نام	بتولؑ

ساہنوں ظالم دے سامنے سر اُچا کر کے حق دی گل کرنی حسینؑ نے سیکھائی!
 ہک ہنج ہی حجت تمام کیتی تھی گئے مصروف عبادت وچ
 ہے حمد دی تسبیح ہونٹیں تے سر جدے وچ مشغول اے
 ظالم دے سامنے بولن دا ارشاد حسینؑ توں درس ملے
 سر ڈیونا پووے ڈے ڈیوونیں کرنی بیعت قبول اے

حضرت عباس بن علی رضی اللہ تعالیٰ عنہ

آپؑ دانان عباسؑ، کنیت ابو الفضل، ابولقاسم، لقب سقائے افضل الشہداء اے، آپؑ ۶ شعبان ۲۶
 نوں مدینہ منورہ وچ پیدا ہوئے، (۵۳) گیاراں ورھیاں دے سن جدوں آپؑ دے والد دا انتقال ہو گیا،
 آپؑ دی والدہ فاطمہ کلابیہ جہناں دی کنیت ام البنین سی حضرت امام حسینؑ نال صلاح مگروں عبید اللہ ابن
 عباس بن عبدالمطلب کولوں اوہناں دی دھی لبابہ دارشہ منگیا، اوہناں ولوں ہاں کرن تے آپؑ دا نکاح لبابہ
 نال کر دتا گیا، جدوں کہ اک دو جی لکھت اندر آپؑ دے گھر والی دانان زکیہ لکھیا اے، پر کھونج کالیس نال اتفاق
 نہیں کر دے (۵۴) ایسے طرح آپؑ دی اولاد بارے وی اختلاف پایا جاندا اے، علامہ ابن قتیبہ دسدے نیں
 کہ آپؑ دا کوپتر اے جس دانان عبید اللہ اے (۵۵) جدوں کہ مولوی سید اولاد حیدر نے اپنی لکھت اندر اک
 دھی تے دو پتراں دی دس پائی اے، (۵۶) تے ایہو گل بشیر احمد وکیل نے نوگانوواں ضلع مراد آباد توں نکلن
 والے رسالے وچ لکھی اے، (۵۷) عام طور تے آپؑ دے پتراں دے نال فضل، قاسم تے عبید اللہ دے
 جان دے نیں، (۵۸) کربلا دی گھٹنا واپرن سے آپؑ حسینی لشکر دے نال سن، آپؑ نے یزیدی فوج دا ڈٹ کے
 مقابلہ کیتا، دشمنان نال لڑ دے ہوئے آپؑ دے پوتر سریرا تے اپنے زخم آئے کہ حضرت امام حسینؑ اوں نوں
 خمیاں تیں چاہندے ہوئے وی نہ لیا سکے، ۱۰ محرم ۶۱ ہجری نماز ظہر توں بعد آپؑ دا وصال ہو یا۔

امام حسینؑ اُتے اپنی جان تے دونویں ہتھ قربان کرن والے حضرت عباسؑ بن علیؑ دی شان ارشاد
 ڈیروی بیان کر دے ہوئے آکھدے نیں کہ آپؑ بہت حسینؑ و جمیل سن، بہت باوقار سن آپؑ دا چہرہ مبارک
 سورج وانگ چمکدا سی۔

ہے رخ اینویں جیویں کوئی چمکدا آفتاب ہے
 نصیب ہے حسینؑ دا حسنؑ دا انتخاب ہے

علیؑ دے گھر دی ہر خوشی بتولؑ دا اے خواب ہے
 صدف دی سوچ سلک تیں اے لمس بو تراب ہے
 حسین ہے مجیل ہے حُسن دا شہکار ہے
 عباسؑ باوقار ہے عباسؑ با وقار ہے
 آپؑ بہت بہادر سن، جدوں جوش وچ آندے تاں انج جا پیدا اجیویں حضرت علیؑ دا جوش
 آپؑ وچ آگیا ہووے، جلال وچ آئے آپؑ منافقاں نوں قتل کر دے سن، آپؑ بارعب شخصیت دے
 مالک سن جہناں دی پیشانی توں نور جھلکد اسی!

ایندی مہک محسوس کر خدا دے وسدے دین وچ
 ہے رعب اوندے نور دا جو نور ہے جبین وچ
 ایندا جلال ڈیکھنے تاں ڈیکھ اِح صفین وچ
 وڈیں وڈیں منافقیں کوں دب ڈتس زمین وچ
 نظر دے اینویں جوش وچ علیؑ دی ذوالفقار ہے
 عباسؑ با وقار ہے ، عباسؑ با وقار ہے

امام محمد باقر علیہ السلام

پنجویں امام داناں محمد بن علی بن حسینؑ اے، آپؑ دی کنیت ابو جعفر تے لقب باقرؑ اے، کیویں
 جے آپؑ نوں دکھو دکھ علماں تے بوہت زیادہ عبور حاصل سی تے بہت فصاحت تے بلاغت نال
 واعظ فرماندے سن، ایس لئی آپؑ نوں باقرؑ دلقب دتا گیا، آپؑ دی ولادت ۳ صفر بروز جمعہ المبارک
 ۵۷ ہجری نوں مدینہ منورہ وچ ہوئی، یعنی آپؑ شہادت حسینؑ توں ۴ سال پلوں جے، آپؑ دی والدہ
 داناں فاطمہ سی، جو حضرت حسنؑ بن علیؑ دی دھی سن، (۶۲) نبی پاک ﷺ نے آپؑ دے متعلق
 حضرت جابرؓ نوں ایہہ فرمایا کہ میری اولاد وچوں اک منڈا ہووے گا، اوس داناں محمد بن علی بن حسینؑ
 بن علیؑ ہووے گا، اوس نوں میرا سلام آکھنا، (۶۳) آپؑ نے ۵۷ ورھیاں دی عمر وچ وفات پائی
 تے جنت البقیع اندر آپؑ دے والد دے نیڑے دفن کیتا گیا، (۶۴) آپؑ نے چار شادیاں
 کیتیاں، اُم فروہ، اُم حکیم، لیلیٰ تے اُم فروہ بنت قاسم بنت محمد بن ابوبکر آپؑ دیاں بیویاں دے ناں

سن (۶۵) ارشاد ڈیروی آپؐ دی تعریف بیان کردے ہوئے آکھدے نیں، کہ آپؐ نے دین نوں سلامتی دا پیغام دتا، رب نے آپؐ نوں جنناں علم عطا کیتا آپؐ نے اوہ لوکاں اندر تقسیم کیتا، ایہہ آپؐ دا کرم ہے، کہ ارشاد آپؐ دی صفت لکھدا اے!

ایں دین اے حقا کوں ڈے گیا ہے سلامتی دا پیام باقرؑ
 ہے دور اپنے دا ہک محمدؐ دا خدا دا سارا نظام باقرؑ
 خدا نے جتنا علوم **بہید** جن ایں اپنی رعیت کوں دان کیتن
 خدا خدا ہے نبیؐ نبیؐ ہے سُخاں ڈے گئے امام باقرؑ
 ہے پاک سیداں دی مہربانی وگر نہ میڈی اوکات کیا ہے
 عطا ہے ارشاد پنچتن دی لکھیندا پیاں ہاں کلام باقرؑ

حضرت علی اکبر رضی اللہ تعالیٰ عنہ

آپؐ دی وجہ تسمیہ ایہہ ہے کہ حضرت امام حسینؑ نوں اپنے والد بزرگوار نال بہت محبت سی، ایس لئی اوہناں اپنے بکے پیراں دے ناں اپنے والد دے نال رکھے سن، (۲۷) آپؐ دی ولادت ۱۱ شعبان ۳۳ ہجری حضرت عثمانؓ دے راج وچ ہوئی، آپؐ دی کنیت ابوالحسن تے مان دا ناں لیلیٰ بنت اومرہ بن عروہ بن مسعود ثقفی سی، (۲۸) اک ہور لکھت اندر ناں علی لقب اکبر تے کنیت ابوالحسن لکھیا ہو یا اے، (۲۹) حضرت علی اکبرؑ نے میدان کربلا وچ یزیدی فوج دا مقابلہ بہوں جواں مردی نال کیتا، بہت سارے نامی گرامی کافراں نوں جہنم واصل کیتا، فیر چاروں پاسیوں آپؐ اُتے حملہ کیتا گیا، آپؐ دے جسم اطہر اُتے کئی زخم تلواراں تے نیزے پاروں لگے۔ آپؐ نے میدان کربلا اندر شہادت ہائی، شہادت ویلے آپؐ دی عمر مبارک بارے اختلاف پایا جاندا اے، کجھ لوک آکھدے نیں کہ آپؐ دی عمر مبارک ۲۸ ورھے سی دوجی روایت موجب کیوں جے آپؐ دی ولادت عہد عثمانی وچ ہوئی سی ایس لحاظ نال آپؐ دی عمر ۲۵ سال بندی اے، (۷۰) جد کہ دوجی لکھت اندر شہادت ویلے آپؐ دی عمر ۱۸ ورھے لکھی ہوئی اے، (۷۱) ارشاد ڈیروی ہوراں بہت محبت نال آپؐ دی صفت بیان کیتی اے، آپؐ نوں نانا جان دی خاص نشانی قرار دیندے نیں، حضرت بی بی صغریٰؑ نال چلن دا آکھدی اے!

کئی نہیں میڈا جگ تے ثانی
 توں نانے ﷺ دی خاصی نشانی
 جتھاں ویندا پیس توں ویران
 اتھاں وسدن ظلم دے بانی
 ساری خبر ہے اللعمر کوں
 نال گھدے جُل میں ان پھر کوں

اک ہو رکھت اندر شاعر آپؐ دی خوب صورتی دی تعریف کردے ہوئے لکھدا اے، کہ
 قرآن دسد اے کہ خوب صورتی وچ حضرت یوسف علیہ السلام اپنی مثال آپ سن، پر آپؐ اوہناں
 نالوں بہتے سوہنے سن!

بے مثل ہا یوسفؑ حُسن دیوچ قرآن ڈسائے اے کوڑ وی نہیں
 یوسفؑ دا حُسن سمیٹو چا اکبرؑ جسم دی دھوڑ وی نہیں

حضرت فضہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ

آپؐ دا اصل ناں میمونہ سی، رسول کریم ﷺ نے آپؐ داناں فضہ رکھیا فضہ دے معنی چاندی
 دے نیں، رسول اکرم ﷺ نے آپؐ نوں کالا ہوندے ہویاں وی چاندی بنا دیتا تے آپؐ دا ضمیر
 روشن کردتا، آپؐ حبشہ دے رہن والے سن تے اوتھوں دے راجیاں وچوں اک راجے دی نیک دھی
 سن، (۷۴) علامہ رجب علی برسی نے اپنی لکھت اندر آپؐ نوں کسے ہندوستانی راجے دی دھی لکھیا
 اے، (۷۵) جدوں آپؐ حضرت فاطمہؑ دی سیوہ نوں اپنا مکھ کارج بنا لیا، بہت نیک خاتون سن تے
 ایس پاک گھرانے دی سیوہ نوں دینا تے آخرت وچ عزت سمجھدے سن، جدوں تیں حضرت فاطمہؑ
 زندہ رہے، آپؐ نے ویاہ نہیں کیتا، اوہناں دے وصال پچھوں حضرت علیؑ دی خدمت گزاری کرن
 لگ پئے، حضرت علیؑ نے آپؐ دا نکاح پہلے ابو ثعلبہ حبشی نال کیتا تے اوہناں دی ووفات مگروں
 ابوسلیک غطفانی نال کیتا، ایسے لکھت وچ لکھیا اے کہ حضرت فاطمہؑ دی ووفات مگروں آپؐ حضرت
 زینبؑ دی کنیزی وچ آئے کدے کدے حضرت امام حسنؑ تے حضرت امام حسینؑ دے گھر وچ کم
 کرن لئی جاندے سن، جدوں حضرت زینبؑ حضرت امام حسینؑ دے نال کر بلا گئے تاں جناب فضہؑ

حضرت زینبؓ دے نال سن، آپؓ دے جمن، وفات مدفن داکوئی پتہ نہیں لگدا۔
 آکھیا جاندا اے کہ حضرت زینبؓ دی وفات توں کجھ عرصہ بعد آپؓ دا انتقال ہویا تے آپؓ
 نوں حضرت زینبؓ دے کول شام وچ دفن کیتا گیا، (۷۶) ارشاد ڈیروی ہوراں جناب فضہؓ دی
 شان بیان کردے ہوئے اپنے شعراں داسرنا نواں ”وقت دی مریم“ رکھیا اے، آکھدے نیں کہ
 آپؓ بہت پردہ دار سن، آپؓ نے حسنینؓ نوں گودی کھیڈایا تے کربل توں شام تک جناب زینبؓ دا
 ساتھ دتا!

جئیں	توں	رخ	جبرئیل	لگدے
انجھی	پردہ	دار	ہے	فضہؓ
جھولی	وچ	حسینؓ	جو	کھیڈن
تھوں	تاں	خوشبو	دار	ہے
اپنے	دور	دے	وقت	دی
غیرت	دی	دیوار	ہے	فضہؓ
خُلد	برین	دی	وسدی	رت
جنت	دی	مہکار	ہے	فضہؓ
کربل	توں	گھن	شام	دے
زینبؓ	دا	کردار	ہے	فضہؓ (۷۷)

جناب سکینہ بنت حسین علیہ السلام

آپؓ دا نام آمنہ سی، ایک ہو رقول موجب آپؓ داناں امینہ تے اُمیمہ ہے، سکینہ آپؓ دلقب
 اے، جو آپؓ دی والدہ ماجدہ حضرت رباب بنت امرؤ القیس کلبی نے رکھیا سی، آپؓ دی تاریخ
 ولادت بارے اتہاس کجھ نہیں دسدا، کجھ کھوج کاراں موجب آپؓ ۴۷ ہجری نوں پیدا ہوئے، اک
 ہو روایت مطابق آپؓ دی ولادت داسال ۵۱ ہجری اے، (۷۸) حضرت سکینہؓ میدان کربلا وچ
 موجود سن، قید ہو کے کوفہ و شام آئے، آپؓ ہر ویلے ربی یاد وچ رُجھے رہے، اک سال تک آپؓ
 دمشق دی اک قید خانے وچ اپنے اہل و عیال نال قید رہے، تے آپؓ دا اتجھے ای انتقال ہویا، ارشاد

ڈیروی ہوراں جناب سیکنہؑ نوں بہت خوب صورت انداز وچ خراج عقیدت پیش کیتا اے
، آکھدے نیں کہ آپؑ حق دی تلوار تے اپنی والدہ تے والد دا پیار ہن، اپنے والد وانگ آپؑ نے
بزیدی بیعت دا انکار کیتا!

حق دی ہے تلوار سیکنہؑ
وقت دی رفتار سیکنہؑ
چین ربابؑ دی اُجڑی چپ دا
پاک حصینؑ دا پیار سیکنہؑ
پیو دے وانگوں کر چھوڑیا ہے
بیعت توں انکار سیکنہ (۷۹)

ہر ظلم دے مقابلے وچ آپؑ نے صبر دا مظاہرہ کیتا!

ظالم ظلم دی حد کر چھوڑی
صبر کیتے ہر وار سیکنہؑ (ص ۸۰)

کر بلا اندر پانی نہ ملن تے نکے بالاں دی کیہ حالت ہوئی؟ تے جناب سیکنہؑ دی بے بسی ایس

دوہڑے توں ظاہر ہوندی اے!

ساہ وکھے ہن میڈے ویرن دے ودی آکھے سین سیکنہؑ
ہن چہر زرد پیاس کنوں اتے سرتے ہاڑ مہینہ
تیڈی بھین دی ہوں مجبوری ہے عصمت دا پاک نگینہ
تیڈے کیتے پانی مُل گھندی جے ہوندا وطن مدینہ (۸۱)

حوالہ جات

- ۱۔ رفیع الدین اشفاق، ڈاکٹر، اردو کی نعتیہ شاعری، اردو اکیڈمی، کراچی: ۱۹۷۶ء، ص: ۲
- ۲۔ اعجاز اللغات جدید، سنگ میل پبلی کیشنز، لاہور: ۱۹۹۸ء، ص: ۶۸۵
- ۳۔ نور الحسن نیر، مولوی، نور اللغات، مقبول اکیڈمی، لاہور: ۱۹۸۸ء، ص: ۶۵۳
- ۴۔ وارث سرہندی، علمی اردو لغت، علمی کتب خانہ اردو بازار، لاہور: ۱۹۷۲ء، ص: ۱۴۳۴
- ۵۔ پنجابی کلاسیکی لغت، پنجابی سائنس بورڈ، لاہور: ۱۹۹۳ء، ص: ۴۹۰
- ۶۔ اشفاق ودیگر، مرتبہ ہفت زبان لغت، مرکزی اردو بورڈ، لاہور: ص: ۶۹۵
- ۷۔ الف) محمد نافع، مولانا، سیرت سیدنا علی المرتضیٰؑ، تخلیقات، علی پلازہ مزنگ، لاہور: ۱۹۹۶ء، ص: ۲۰
ب) عبدالشکور فاروقی، مولانا، سیرت خلفائے راشدینؓ، مجلس نشریات اسلام، ناظم آباد، کراچی: ۱۸، جمادی الاول ۱۴۰۲ھ، ص: ۱۹۴
- ج) شمس بریلوی، مترجم، تاریخ الخلفاء، مدینہ پبلشنگ کمپنی، ایم اے جناح روڈ، کراچی: اپریل، ۱۹۷۶ء، ص: ۲۵۳
- ۸۔ محمد نافع، مولانا، سیرت سیدنا علی المرتضیٰؑ، ص: ۲۱
- ۹۔ اوہو، ص: ۲۴۔ ۱۰۔ اوہو، ص: ۲۵
- ۱۱۔ محمود احمد ظفر، حکیم، خلفائے راشدینؓ، تخلیقات، علی پلازہ، مزنگ روڈ، لاہور، ۱۹۹۸ء، ص: ۳۳۳
- ۱۲۔ محمد نافع، مولانا، سیرت سیدنا علی المرتضیٰؑ، ص: ۳۴
- ۱۳۔ محمود احمد رضوی، سید، علامہ، شان صحابہؓ، دارالعلوم حزب الاحناف، لاہور: ۱۹۹۵ء، ص: ۱۱۷
- ۱۴۔ علی اصغر چودھری، خاندان نبوت کے شہدائے کرام، سنگ میل پبلی کیشنز، لاہور: ۲۰۰۱ء، ص: ۱۷۷
- ۱۵۔ اوہو، ص: ۱۷۷۔ ۱۶۔ اوہو، ص: ۱۱۲
- ۱۷۔ اوہو، ص: ۱۶۳۔ ۱۸۔ اوہو، ص: ۱۶۳
- ۱۹۔ غلام مصطفیٰ اشرف، حافظ، صحابہ کرامؓ اللہ کے راستے پر، اشرف پرنٹ لائن پبلشرز، لیک روڈ پرانی انارکلی، لاہور: ۱۹۹۸ء، ص: ۶۳

- محمود احمد رضوی، سید، علامہ، شان صحابہ، ص: ۱۲۱
- الف) شہزادہ داراسکوه قادری، سفینہ الاولیاء، نفیس اکیڈمی اسٹریٹجک روڈ، کراچی: ۱۹۷۵ء، ص: ۳۵
- ب) محمد علی چراغ، حضرت علیؑ، نذیر پبلشرز، ۲۰- اے اردو بازار، لاہور: ۱۹۹۴ء، ص: ۲۳۱
- ۲۲- ارشاد ڈیروی، ڈاج لٹی ہوئی شام، ناصر پبلی کیشنز، ڈیرہ غازی خان: ۲۰۲۰ء، ص: ۴۹
- ۲۳- اوہو، ص: ۵۴ ۲۴- اوہو، ص: ۴۹
- ۲۵- ارشاد ڈیروی، چودھار کر بلا ہے، میراج پرنٹنگ پریس، لاہور: ۲۰۱۸ء، ص:
- ۲۶- محمد مقصود مدنی، شہزادی کونین چشتی کتب خانہ جھنگ بازار، فیصل آباد: ۲۰۰۶ء، ص: ۹۸-
- ۲۷- محمد باقر مجلسی علامہ، ترجمہ، حسن امداد سید مولانا، بہار انوار، سندھ آفسٹ پریس، کراچی: ص: ۱۶
- ۲۸- ابراہیم آمینی آیت اللہ، ترجمہ، نجفی اختر عباس، علامہ، فاطمہ الزہراء اسلام کی مثالی خاتون، ادارہ نشر معارف اسلامی، لاہور: ص: ۳۳
- ۲۹- نجم الحسن قراری، سید مولانا چودہ ستارے، ادارہ نشر معارف اسلامی، لاہور: ۱۹۷۳ء، ص: ۹۱
- ۳۰- عمر ابونصر، ترجمہ، محمد احمد پانی پتی، شیخ الزہراء، مکتبہ میری لائبریری، لاہور: ستویں وار ۱۹۷۳ء، ص: ۴۳
- ۳۱- اوہو، ص: ۹۳ ۲۳- محمد مقصود مدنی، شہزادی کونین، ص: ۹۸
- ۳۳- محمد باقر مجلسی علامہ، ترجمہ، حسن امداد سید مولانا، بہار انوار، ص: ۱۶
- ۳۴- ابراہیم آمینی آیت اللہ، ترجمہ، نجفی اختر عباس، علامہ، فاطمہ الزہراء اسلام کی مثالی خاتون، ص: ۱۹۷
- ۳۵- نجم الحسن قراری، سید، مولانا چودہ ستارے، ص: ۱۰۳
- ۳۶- ارشاد ڈیروی، چودھار کر بلا ہے، ص: ۸۱ ۳۷- اوہو، ص: ۸۲
- ۳۸- الف) محمد شفا نجفی، ترجمہ، اہل بیعت، ابلاغ المبین، پی او بکس نمبر ۲۸۹، اسلام آباد: ص: ۱۱۲
- ب) سردار محمد اولیس، حضرت حسن و حسینؑ کے سو قصبے، بیعت العلوم ۲۰ نا بھار روڈ انارکلی، لاہور: ۲۰۰۵ء، ص: ۲۳
- ج) عبدالمنان راسخ، شان حسن و حسینؑ، دار الخلد، جامعہ سلفیہ فیصل آباد: ص: ۲۱
- د) عبدالرحمن جامی، مولانا بارہ امام شبیر برادر زاردو بازار، لاہور: ص: ۶۰
- س) محمد رضا معری، ترجمہ، محمد وجیہ السماء عرفانی، الحسن و الحسینؑ، ص: ۲۵
- ش) نجم الحسن قراری، چودہ ستارے، ص: ۱۷۸

- ص) فیض عالم صدیقی راجودی حکیم سیدنا حسن ابن علیؑ، قاضی عبدالقدیر خاموش، سیدنا حسنؑ ابن علیؑ قاضی عبدالقدیر خاموش، جامع مسجد اہل حدیث محلہ مستریاں، جہلم: ۱۹۸۹ء ص: ۳۰
- ض) رضی جعفر نقوی، سید، علامہ مولائے حسنؑ، عصمہ پبلی کیشنز، کراچی: ۲۰۰۲ء، ص: ۱۸
- ۳۹۔ نجم الحسن کراروی، چودہ ستارے، ص: ۱۷۸
- ۴۰۔ الف) محمد شفا نجفی، ترجمہ، اہل بیعت، ص: ۱۱۳
- ب) سردار محمد اولیس، حضرت حسنؑ و حسینؑ کے سوتھے، صل: ۵۳
- ج) عبدالمنان راسخ، شان حسنؑ و حسینؑ، ص: ۴۷
- د) عبدالرحمن جامی، مولانا، بارہ امام، ص: ۶۵
- س) محمد رضا مصری، ترجمہ، محمد وجیہ السماء عرفانی، الحسنؑ و الحسینؑ، ص: ۱۱۷
- ش) نجم الحسن کراروی، چودہ ستارے، ص: ۱۸۰
- ص) عبدالمنان راسخ، شان حسنؑ و حسینؑ، ص: ۵۰
- ل) نجم الحسن کراروی، چودہ ستارے، ص: ۲۱۲
- ۴۵۔ عبدالرحمن جامی، مولانا، بارہ امام، ص: ۶۸
- ۴۶۔ محمد رضا مصری، ترجمہ، محمد وجیہ السماء عرفانی، الحسنؑ و الحسینؑ، ص: ۱۳۰، ۱۳۱
- ۴۷۔ الف) عبدالرحمن جامی، مولانا، بارہ امام، ص: ۷۳
- ب) محمد رضا مصری، ترجمہ، محمد وجیہ السماء عرفانی، الحسنؑ و الحسینؑ، ص: ۱۹۲
- ج) انتظام اللہ شہابی، مفتی، فاطمہ کالال، ص: ۸۵
- د) انجم وزیر آبادی، تاریخ سر حسین علیہ السلام، ص: ۵۴
- س) محمد شفا نجفی، ترجمہ، اہل بیعت، ص: ۱۱۲
- ش) سردار محمد اولیس، حضرت حسنؑ اور حسینؑ کے سوتھے، ص: ۷۵
- ص) عبدالمنان راسخ، شان حسنؑ و حسینؑ، ص: ۷۷
- ل) نجم الحسن کراروی، چودہ ستارے، ص: ۲۵۸
- ۴۸۔ محمد رضا مصری، ترجمہ، محمد وجیہ السماء عرفانی، الحسنؑ و الحسینؑ، ص: ۱۲۰، ۱۲۱
- ۴۹۔ ارشاد ڈیروی، پیام قلندر، العباس پرنٹرز ڈیرہ غازی خان، ۲۰۱۷ء، ص: ۷۱

- ۵۰۔ اوہو، ص: ۷۲۔ ارشاد ڈیروی، اج لٹھی ہوئی شام، ص: ۱۳۶۔
- ۵۲۔ ارشاد ڈیروی، پیام قلندر، ص: ۷۶۔
- ۵۳۔ نجم الحسن کراروی، سید مولانا ذکرا العباس علیہ السلام، اعجاز پہلی کیشنز، ۲۷۴، گلش راوی، لاہور: ۲۰۰۷ء، ص: ۵۔
- ۵۴۔ اوہو، ص: ۴۹۔
- ۵۵۔ ابن قتیبہ عامر، تاریخ التواتر، نول کشور پریس، کانپور: جلد ۲، ص: ۲۸۹۔
- ۵۶۔ اولاد حسین، سید مولوی ذبح عظیم، افریشیا پرنٹنگ پریس، ناظم آباد کراچی: ۱۳۷۷ھ، ص: ۳۱۰۔
- ۵۷۔ بشیر احمد وکیل، ادارہ علمی کالج نوگانوواں ضلع مراد آباد، بھارت: ص: ۸۔
- ۵۸۔ نجم الحسن کراروی، سید مولانا ذکرا العباس علیہ السلام، ص: ۵۔
- ۵۹۔ اوہو، ص: ۳۱۵۔ ۶۰۔ ارشاد ڈیروی، ڈاج لٹھی ہوئی شام، ص: ۷۷۔
- ۶۱۔ اوہو، ص: ۷۹۔
- ۶۲۔ الف) عبدالعزیز مولانا سفینہ العارفین، مکتبہ اسحاقیہ چونامارکیٹ، کراچی: ۱۹۸۳ء، ص: ۱۴۹۔
 ب) عبدالرحمن جامی، مولانا بارہ امام، ص: ۹۸۔
 ج) محمد شفا نجفی، ترجمہ، اہل بیعت، ص: ۱۱۳۔
 د) نجم الحسن کراروی، چودہ ستارے، ص: ۳۱۲۔
- ر) محمد رفیق حسین شاہ، سید مرتبہ: امام محمد باقر علیہ السلام اور مذاہب عجم تعریف پرنٹرز، لاہور: ۲۰۰۱ء، ص: ۱۱۔
- ۶۳۔ الف) عبدالعزیز مولانا سفینہ العارفین، ص: ۱۴۹۔
 ب) عبدالرحمن جامی، مولانا بارہ امام، ص: ۹۹۔
- ۶۴۔ الف) عبدالعزیز مولانا سفینہ العارفین، ص: ۱۴۹۔
 ب) عبدالرحمن جامی، مولانا بارہ امام، ص: ۹۹۔
 ج) محمد شفا نجفی، ترجمہ، اہل بیعت، ص: ۱۱۳۔
 د) نجم الحسن کراروی، چودہ ستارے، ص: ۳۶۳۔
- ر) محمد رفیق حسین شاہ، سید مرتبہ: امام محمد باقر علیہ السلام اور مذاہب عجم، ص: ۱۴۱۔

- ز) داراشکوہ، سفینہ الاولیاء ص: ۴۱
- ۶۵۔ نجم الحسن کراروی، چودہ ستارے، ص: ۳۲۳ ۶۶۔ ارشاد ڈیروی، پیام قلندر، ص: ۹۶
- ۶۷۔ موسوعہ امام حسینؑ، ص: ۲۳۲ ۶۸۔ مقتل الحسین المکرم، ص: ۶۵۵
- ۶۹۔ نور العین، ترجمہ، البصائر العین، ص: ۳۴، علامہ سماوی
- ۷۰۔ انسائیکلو پیڈیا امام حسینؑ، جلد اول، ص: ۲۶۵
- ۷۱۔ علامہ سماوی، نور العین، ترجمہ البصائر العین، ص: ۳۴
- ۷۲۔ ارشاد ڈیروی، چودہ ستارے، ص: ۱۱۳
- ۷۳۔ ارشاد ڈیروی، پیام قلندر، ص: ۹۴
- ۷۴۔ نجم الحسن کراروی، سید، مولانا، چودہ ستارے، بمع اضافہ، ادارہ، نشر معارف اسلامی لاہور، ص: ۱۰۷
- ۷۵۔ برسی رجب علی علامہ، مشارق الانوار
- ۷۶۔ نجم الحسن کراروی، سید، مولانا، چودہ ستارے، بمع اضافہ، ص: ۱۱۵
- ۷۷۔ ارشاد ڈیروی، ڈاج، لٹی ہوئی شام، ص: ۸۵
- ۷۸۔ انسائیکلو پیڈیا امام حسینؑ، جلد اول، ص: ۲۸۳، ۲۸۴
- ۷۹۔ ارشاد ڈیروی، چودہ ستارے، ص: ۱۰۵
- ۸۰۔ اوہو، ص: ۱۰۶ ۸۱۔ اوہو، ص: ۱۳۳

ارشاد ڈیروی دی منقبت نگاری دیاں فکری و فنی خوبیاں

شاعری اک اجہی ربی نعمت تے صلاحیت ہے، جو رب حساس تے چونویں بندیاں نوں ہی عطا کردا اے، ایس لئی کہ ایہہ بندے عام لوکائی توں اپنیاں ایہناں خوبیاں پاروں سماج اندر اپنی وکھری پچھان تے مقام رکھدے ہن، اکثر ویکھن وچ آیا ہے، کہ جدوں کوئی بندہ شاعری شروع کردا اے، تاں اپنے آپ نوں کسے خاص صنف سخن نال جوڑ کے باقی دیاں اصناف سخن نالوں ناطہ توڑ لیندا اے، پر ارشاد ڈیروی وانگ بہت گھٹ شاعر ہن جو اوکھیلے کامیابی نال ہر صنف سخن وچ نہ صرف طبع آزمائی کردے نیں سگوں ہر صنف سخن وچ ہر قسم دے موضوعات نوں بیان کرن دی صلاحیت وی رکھدے نیں، عام قاری دے لئی ارشاد ڈیروی اک مرثیہ گو شاعر ہون گے پر اوہناں لوکاں آپ دی شاعری نوں کدے گوہ نال پڑھن دی کھیل ای نہیں کیتی، اوہناں اپنی شاعری وچ حیاتی نال تعلق رکھن والے ہر موضوع نوں بیان کیتا اے، کجھ داویرا کیتا جاندا اے۔

حمد

حمد عربی زبان دا لفظ اے جس نے معنی تعریف کرنا، شکر کرنا اے، (۱) حمد دا مطلب اے الحمد للہ کہنا، حمد (ع، امث) خدا کی تعریف (افعال، کرنا، ہونا)، (۲) الحمد لہ، یعنی الحمد للہ، سب تعریف اللہ کے لیے ہے، کیوں جے ساریاں صفتاں دا منبع تے مرجع او سے دی ذات اے، قرآن پاک وچ ”لہ الحمد“ دے الفاظ (۲۴ وار) استعمال ہوئے نیں، (۳) ایسے لئی مسلمان ”الحمد للہ“ دے الفاظ کثرت نال ورت دے نیں، جس توں مراد اللہ تعالیٰ دی تعریف تے شکر لیندے نیں، کیوں جے اوہناں دا عقیدہ اے، پئی خوشیاں تے غم، دکھ تے مصیبتاں، آرام تے سکون خوش حالی تے رزق، زندگی تے موت سبھے کجھ اللہ ولوں آؤندا اے، ایس لئی جدوں مسلمان کوئی وی کم شروع کرن توں پہلاں اوس نوں یاد کردے نیں، انج ای ہر شاعر اپنی ہر لکھت دے آغاز وچ رب دیاں صفتاں ضرور بیان کردا اے، جدوں ارشاد ڈیروی دی شاعری اتے جہات پائیے تاں روایت دی پالنا اوہ کردے دکھالی دیندے نیں، آکھدے نیں کہ اوہ ذات احدا اے، ازل توں ہے، تے ابد تاں

قائم و دائم رہے گی۔

نہ سوچ خالق دی انتہا کون
 او قل هو اللہ اتے احد ہے
 نہ اوندی کوئی اولاد سمجھو
 نہ او کہیں دی وی کوئی جد ہے
 ہے آپ اول تے آپ آخر
 او خود ازل ہے تے خود ابد ہے (۴)

کائنات دا ذرہ ذرہ او ہدے علم و سچ ہے تے او ہر جاندار نوں اوس دی رہن والی تھاں اُتے

رزق پچھیندے ہن!

اوں کم یزل دا قرب ہے احسان ہے کریم دا
 جہاں دے ذرے ذرے تے دھیان ہے کریم دا
 پتھر دے و سچ وی رزق پیا خدا پچھیندے ڈیکھ گھن
 ساہ دار بھانویں جتھ وی ہے مہمان ہے کریم دا (۵)
 او کلیم اے، عظیم و فیم اے، علم علیم، کریم، رحیم تے جلال اے!

کلام کوہ طور ہے ، اے طور دا کلیم ہے
 عظمتاں جھکن جتاں اے ، اے جیڈا عظیم ہے
 فہیم ہے ، علیم ہے ، کریم ہے، رحیم ہے
 خدائے ذوالجلا دے جلال دی اے جیم اے (۶)

نعت

نعت عربی زبان دا لفظ اے، ایس دے لغوی معنی تعریف یاں وصف بیاں کرن دے نہیں،
 عربی و سچ ایس مقصد لئی مدح دا لفظ ورتیا جاندا اے، پر ادبی اصطلاح و سچ لفظ نعت رسول اکرم ﷺ
 دی مدح تے تعریف واسطے ورتیا جاندا اے، (۷) فارسی ادب و سچ نعت توں مراد نبی پاک ﷺ
 دے اوصاف بیان کرنا تے اردو زبان دی نور اللغات و سچ درج اے پئی، بہ لفظ معنی مطلق وصف

ہے۔ (۸) ایس دا استعمال نبی پاک ﷺ دی تعریف واسطے ہوندا اے، ایہ وجہ اے، پئی ایہہ لفظ رسول کریم ﷺ دی تعریف لئی مخصوص ہو چکیا اے، ایس پاروں نعت دالفظ عربی، فارسی، اردو، سرائیکی، پنجابی تے ہور زبانوں وچ ایسے معنیاں وچ ورتیا جاندا اے، تے اوہ سارے شعر تے نظماں نعت دے گھیرے وچ آجاندیاں نیں، جہناں وچ آپ سے محاسن بیان کیتے گئے ہوں ایس طراں نعت دی و لگن وسیع توں وسیع تر ہو جاندی اے۔ ارشاد ڈیروی سچے عاشق رسول ﷺ نیں۔ نبی پاک نال محبت تے عقیدت دا اظہار آپ دی ہر لکھت اندر خوب صورت انداز وچ موجود اے، ارشاد ہوراں دی نعت دی وڈی خوبی ایہہ اے، کہ اُ نے صرف نبی پاک ﷺ دی تعریف اج نہیں کیتی سگوں پہلاں اوہ حالات بیان کیتے نیں، جہناں دے پاروں عرب سماج نوں اک مسیحا دی لوڑ سی!

مدت کنوں بیمار ہا اے دین ابراہیمی حضور
ہُن مسیحا آگئے اسلام دے جذبات لکھ
عریاں کریندے ہن ودے انسان کعبے دا طواف
سرکار توں پہلے جو ہن مکے دے کل حالات لکھ (۹)

رب نے حضرت یوسف علیہ السلام نوں بہت خوب صورتی عطا کیتی اے، پر ارشاد ہوراں دے نیڑے ایہ نبی پاک ﷺ دا صدقہ اے، رب نے سارا قرآن آپ ﷺ دی شان وچ نازل کیتا اے!

بے شک رحیم رب نے یوسف کوں حسن بخشے
یوسف دا حسن جگ تے خیرات ہے نبی دی
میں وی سڑینداں پیاں خود آپ پڑھ کے ڈیکھو
رب دا قرآن سارا ہک نعت ہے نبی دا (۱۰)

ارشاد ہوراں خوب صورت لفظاں وچ آپ ﷺ دیاں سریرک خوبیاں بیان کیتیاں نیں تے دسیا اے کہ رب نے گناہ گاراں نوں بخشن دا اختیار آپ ﷺ توں دتا اے!

مستک تیڈی ہے انما اکھیں تیڈیاں بیسین ہن
والیل دیں زلفیں والا عاشق تیڈا یزدان تھئے

خود خدا آکھیا ہے جیکوں توں میڈا مختیار ہئیں
 گنہگاراں دے کیتے بخشش دا او سامان تھئے (۱۱)
 آپ ﷺ دا اسوہ دنیا بھر دے انساناں لئی نمونہ بن گیا!
 ہر انسان دے کیتے بن گئی
 درس حیات رسول اللہ ﷺ دی (۱۲)
 رب نے آپ ﷺ توں عرشاں اتے بلایا، ایہہ خوش نصیبی کسے ہو رہی دے حصے وچ نہیں آئی!
 عرش علیٰ تے رب کوں تھئی ہے
 وکھری جہات رسول اللہ ﷺ دی (۱۳)
 آکھدے نیں جتھے آپ ﷺ دا ذکر مبارک ہووے اوہ ویرانے وی خوب صورت وی
 جاندے نیں!

میلادِ مصطفیٰؐ تھیوے تاں تھیندن رحمتاں نازل
 جتھاں ذکر نبی ﷺ تھیوے ویرانہ وی سہنا نہ ہے (۱۴)
 جدوں آپ ﷺ دا ذکر مبارک کیتا جاندا اے تاں دل خوش ہو جاندا اے!
 دل ارشادِ معطر تھیوے
 کر کوئی بات رسول اللہ ﷺ دی (۱۵)
 اپنے آپ نوں ایس پکھوں خوش قسمت جاندے نیں کہ رسول خدا ﷺ دی تعریف کرن دا
 موقع ملیا اے!

جیندے پسانویں ساکوں خالق معاف کرنے
 او ذکر ہے نبی ﷺ دا او ذات ہے نبی ﷺ دی
 ارشاد میں جہاں تے شاعر سڈیندا پیاں ہاں
 لکھدا درود پڑھ کے اے ڈات ہے نبی ﷺ دی (۱۶)
 دیردار در تر لاناں پاندے نیں!

ارشاد کوں وی سڈ کرائیں ہن اذن ڈیو دیدار دا
 فلحال میڈی نعت لکھ اے خواب وچ فرمان تھئے (۱۷)

نصیحت نگاری

ارشاد ہوراں دی شاعری دی اک خوبی ایہ وی ہے، کہ آپ نے شاعری توں لوکائی دے اخلاق سدھاردا کم وی لیا ہے، اوہناں دا مقصد ایہی سی کہ لوکائی دا جیون سوکھالا ہووے، آکھدے نیں کہ انسان نوں اپنی حیاتی وچ عاجزی اختیار کرنا چاہی دی اے، کیوں جے عاجزی اختیار کرن والا ہمیشہ کامیاب رہندا اے، لوک اوس دی عزت کردے نیں، آکھدے نیں، کہ میں حیدر دا اک غلام ہاں!

نہ ممبر ہاں نہ ناظم ہاں
پر ادب دے کیتے لازم ہاں
ارشاد ایہ ہے پھوت میکیوں
حیدر دا خاص ملازم ہاں (۱۸)

بہت وڈے شاعر ہو کے انتہادی عاجزی اختیار کرن پاروں لوک آپ نوں ارشاد شاہ سد دے ہن!

قلندر پاک دے در دا میں ادنی جھیاں گدا گر ہاں
مگر دھرتی دے لوکیں کوں میں شاہ ارشاد ڈسدا ہاں (۱۹)

تاریخ نگاری

تاریخی واقعات خاص کر اسلامی تاریخی واقعات دا بیان شعراں راہیں بیان کرنا اک اوکھی گل وی اے تے پرانی ریت وی، اوہو شاعر ایہہ واقعات نگھر ڈھنگ وچ بیان کر سکدا اے جس دا تاریخ دا مطالعہ بہت وسیع ہووے تے اوہ واقعات نوں اوہناں دے پس منظر وچ بیان کرن دی صلاحیت وی رکھدا ہووے جدوں ارشاد ہوراں دی شاعری اتے جہات پائیے تاں وکھالی ویندا اے کہ ایہہ خونی وافر مقدار وچ آپ دی شاعری اندر موجود اے، بہت سارے تاریخی واقعات نوں اک تھاں بیان کرن دی ایہہ مثال حاضر اے!

آدم دی التجا کوں مولا چا بھاگ لایا
نوح دا سفینہ ڈیکھوں گرداب توں بچایا
موسیٰ کوں طور تے ہے جلوہ علی ڈکھایا
مچھلی دے پیٹ اندر یونس کوں ان جگایا

بھا کون خلیں کیے گلزار ہے بنایا

زح دی ریت کولو اسماعیل کون ہٹایا (۲۰)

ایسے طرح ارشاد ہوراں انبیاء علیہ السلام دے تاریخی واقعات دا کر بلا اندر رونما ہون والے واقعات نال تقابل پیش کیتا اے، ایہہ انداز سماکالی شاعراں وچ اوہناں نوں اک نویکلی تھال عطا کردا اے، کیوں جے ایس توں پہلاں اجیہی شاعری بہت گھٹ پڑھن نوں ملدی اے، ایس لئی کہ بہت گھٹ شاعر ہن جو ایہناں واقعات دا بھرواں علم رکھدے ہن!

میں ابراہیم ہاں کر بل دا اکبر اسماعیل ہے مقتل دا

ایندی امڑی خیمیاں وچ بہہ کے بن حاجرہ صبر ڈکھاوے

فخر مریم سڈ واوے

ہے مقتل عین گواہ میڈی میں صبر ڈکھانے یعقوب وانگوں

مس لاہندے میڈے یوسف دی کئی تحت الحق ولاوے

ایندے ہتھتے پیر بناوے (۲۱)

عصری شعور

شاعر کسے وی قوم دا احساس ترین شخص ہوندا اے، سماج اندر رونما ہون والے واقعات، سماجی اچھائیاں تے برائیاں دا اوس اُتے دو جے لوکاں نالوں ودھ اثر ہوندا اے، اوہ ایس واقعات اُتے گوہ کردا، اے اوس دے چنگے یاں ماڑے سٹیاں نوں اپنی قوم دے سامنے ایس لئی رکھدا اے کہ قوم دی اخلاقی تربیت کیتی جاوے، سماج نوں برائیاں توں پاک کیتا جاوے ارشاد ہوراں دا وی سماجی تبدیلیاں اُتے گہری نظر اے، اوہ ایہناں دے اثرات توں وی جانو نہیں تے ایہناں نوں شاعری راہیں بیان کرن دا حوصلہ وی رکھدے نہیں، ایسے لئی آکھدے نہیں کہ میری قوم دا دشت گردی نے بہت نقصان کیتا اے!

ارشاد ایس داشت گردی وچ ہر بندا تھی غلطان گئے

میکوں قسم ہے میڈے مالک دی میڈی قوم دا ہوں نقصان تھئے (۲۲)

آکھدے نہیں ساری قوم وچوں جیا ختم تھی گئی ہے، امام حسینؑ نے کر بلا اندر ساہنوں

شہادت دے نال جیادا درس وی ڈتا ہے!

بے حیا اُمت کوں اے حیا دا درس ڈے گیا
ایں کربلا دی ریت تے امام یا حسینؑ (۲۳)

فنی خوبیاں

ارشاد ڈیروی ہوراں داسارا کلام فنی خوبیاں نال بھریا ہو یا اے، جہناں وچوں کجھ دا ذکر کیتا
جاندا اے۔

تشبیہ

سارے شاعر اپنی شاعری نوں شنگارن لئی تشبیہ دی ورتوں کردے ہن، ارشاد ہوراں اپنی شاعری
وچ اوہ تشبیہاں استعمال کیتیاں ہن، جہناں دے معنے عام قاری جاندا ہے، مثال حاضر خدمت اے!

بن آب دے مچھلی تڑپدی ہے اے جے مشہور جہاں تے
احساس رباب دی غربت دا مقوم حسینؑ دے ہاں تے (۲۴)

ارشاد ہوراں کول لفظاں دا اک وڈا بھنڈار ہے، اوہ اپنی مرضی نال لفظاں نوں استعمال
کردے ہن، انج جا پدا ہے، کہ لفظ اوہناں دے سامنے ہتھ بندھ کے کھڑے ہن تے ورتوں دی
اڈیک وچ ہن، ہم آواز لفظاں دی ورتوں نال کیوں سنگیت پیدا کردے ہن!

تلی تے تل چوا کے تلیں دی دھار ڈیکھیں (۲۵)

ایہو ای نہیں اوہناں بڑی روانی نال انگریزی لفظ وی شاعری وچ ورتے نیں، ایہناں دی
ورتوں اپنی زبردست ہے، کہ پڑھدے ہوئے مشکل داسا منائیں کرنا پیندا تے قاری ایہناں
لفظاں دے معنے وی جاندا ہے!

حیاتِ بدگی دی لسٹ گھن کے
فرشتے فارم فلپ کر لیں (۲۶)

ایس مضمون نوں آپ دی ایس دُعا تے ختم کردا ہاں ایہہ دُعا ہر سچے مسلمان دی ہونی چاہی دی اے!

توں جیندے شہر دیاں قسماں اجاں توڑیں ودا چنیدیں
میڈے لیکھ انج میڈا مولا اوہ و سوہناں نگر لکھ ڈے
میڈے دل دی اے حسرت ہے، او نوری شہر ڈیکھاں ہا

محمد پاک ﷺ دے صدقہ محمدی ﷺ دا شہر لکھ ڈے
 خدائے لم یزل میڈی ایہ خواہش تاں پوری کر
 کراں میں زندگی اپنی مدینے وچ بسر لکھ ڈے (۲۷)

حوالہ جات

- ۱۔ محمد رفیع، مولوی، مجمع اللغات فارسی، الہ آباد بھارت: ۱۹۵۷ء، ص: ۳۷۶
- ۲۔ وارث سرہندی، علمی اردو لغت، علمی کتب خانہ اردو بازار، لاہور: ۱۹۶۰ء، ص: ۶۵۶
- ۳۔ اختر جعفری، سید، ڈاکٹر، پنجابی ادبی صنفاں، پبلشرز ایمو ریم اردو بازار، لاہور: ۲۰۰۳ء، ص: ۱
- ۴۔ ارشاد ڈیروی، ڈاج لٹی ہوئی شام، ناصر پبلی کیشنز، ڈیرہ غازی خان، ۲۰۲۰ء، ص: ۳۶
- ۵۔ اوہو، ص: ۴۴ - ۶۔ اوہو، ص: ۷۸
- ۷۔ اختر جعفری، سید، ڈاکٹر، پنجابی ادبی صنفاں، ص: ۱۵
- ۸۔ نور الحسن نیر، مولوی، نور اللغات جلد پہلی، لکھنؤ بھارت: ۱۹۲۹ء
- ۹۔ ارشاد ڈیروی، ڈاج لٹی ہوئی شام، ص: ۴۱
- ۱۰۔ ارشاد ڈیروی، پیام قلندر، العباس پرنٹرز، ڈیرہ غازی خان: ۲۰۱۷ء، ص: ۴۱
- ۱۱۔ ارشاد ڈیروی، چودھار کر بلا ہے، میراج پرنٹنگ پریس، لاہور: ۲۰۱۸ء، ص: ۳۸
- ۱۲۔ اوہو، ص: ۳۸ - ۱۳۔ اوہو، ص: ۳۸
- ۱۴۔ ارشاد ڈیروی، پیام قلندر، ص: ۳۹
- ۱۵۔ ارشاد ڈیروی، ڈاج لٹی ہوئی شام، ص: ۳۹
- ۱۶۔ ارشاد ڈیروی، پیام قلندر، ص: ۴۲
- ۱۷۔ ارشاد ڈیروی، چودھار کر بلا ہے، ص: ۳۸
- ۱۸۔ اوہو، ص: ۵۱ - ۱۹۔ اوہو، ص: ۹۰ - ۲۰۔ اوہو، ص: ۷۰
- ۲۱۔ ارشاد ڈیروی، ڈاج لٹی ہوئی شام، ص: ۹۵
- ۲۲۔ ارشاد ڈیروی، پیام قلندر، ص: ۱۰۸
- ۲۳۔ ارشاد ڈیروی، چودھار کر بلا ہے، ص: ۹۲
- ۲۴۔ اوہو، ص: ۱۳۴ - ۲۵۔ اوہو، ص: ۷۲
- ۲۶۔ ارشاد ڈیروی، چودھار کر بلا ہے، ص: ۲۴ - ۲۷۔ اوہو، ص: ۴۳

”مقصود کر بلا ہے“ دی شاعری

دُنیا وچ بہت گھٹ لوک اتجھے نہیں جو دھرم دے رنگاں وچ انج رنگے ہوئے نیں کہ اوہناں دی حیاتی دے ہر کار و بیہار و چوں دھرم دے وکھو وکھ رنگ سامنے آندے نیں۔ اوہناں دی سوچ، گل بات، لکن دھنگ غرض حیاتی دا کوئی وی کھیترا جیہا نہیں جو دھرم دی وگن چوں باہر ہووے۔ ایہوکان اے کہ اتجھے لوکاں دی سماج وچ اُچی تھاں ہوون دے نال نال بے کراوہ ادب دا شوق وی رکھدے ہوون تاں ادب نال پیار کرن والے وی اوہناں نوں سرمتھے اُتے رکھدے نیں۔ سرمتھے اتے بٹھاون والے لوکاں وچ اک وڈاناں مہان شاعر ارشاد ڈیروی اے۔ اپنی دھن وچ مست واقعہ کر بلا دے پچھو کڑ وچ شاعری کرن والے ارشاد ڈیروی مرثیہ تے سوز و سلام شاعری دا اک جیہاد بستان اے، جس توں نویں لکھن والے پریرنا تے آگوائی لیندے نیں۔ واقعہ کر بلا دے پچھو کڑ وچ دبستان ارشاد ڈیروی دے ہاں ملدا اے۔ آپ دیاں بہت ساریں کتاباں وچ ساہنوں حمد و نعت، مرثیہ و سلام، منقبت و سوز بھری شاعری پڑھن نوں ملدی اے۔ آپ دے وچاراں دا سچرا پر اگا ”مقصود کر بلا ہے“ اے۔ جس نوں تن حصیاں وچ ونڈیا جاسکدا اے۔ پہلے حصے وچ آپ دے لکھے مضموناں دی تعداد 14 اے۔ ایہہ مضمون آپ نے دو بے لوکاں دیاں کتاباں اتے لکھے ہن۔ جدوں کہ دو بے حصے دے مضموناں دی تعداد تن اے۔ ایہ مضمون دو بے لکھاریاں نے آپ بارے لکھے نیں۔ جد کہ تیجے حصے وچ سوز نال بھری شاعری موجود اے آپ نے اپنی شاعری وچ جو کجھ لکھیا اے، اوس داسرنا نویاں پکھوں ویروانج اے:

بھانویں کہ آپ نے شاعری ریت نوں چھڈ شاعری لکھی اے پر کئی تھانواں اتے آپ دا عشق رسول ﷺ ظاہر ہو یا اے۔ آکھدے نیں کہ میں مدینے دی قسم چاکے اپنے نبی ﷺ صفت کریندا ہاں۔ میں اوہ مٹی چم ساں جتھے میڈے سوہنے نبی ﷺ دے نعلین مبارک لگے ہوون۔

مدینے دی قسم چاکے کروں صفتاں مدینے دیاں

محمد ﷺ دا خدا ہووے تے میں ہونواں

ہوا دے نال رل کے میں چُماں نعلین دی مٹی
 سین صلی اللہ علیہ وسلم دا نقش پا ہووے تے میں ہونواں
 آپ دی شاعری دا وڈا گن ایہہ ہے، کہ آپ پڑھن والیاں کوں سوچ و چاروی دعوت
 دیندے ہن ایہہ صرف ارشاد ہوراں جیہا حساس دل تے مثبت سوچ رکھن والا انسان ای کر سکا
 اے۔ آکھدے نیں کہ اے انسان جدوں لگ بھگ سوا لکھ اصحاب کرام نے رسول اللہ تے ایمان
 لیانداتاں تیری سوچ ایہناں توں وکھ کیوں اے:

آپ دی شاعری دا وڈا گن ایہہ ہے کہ آپ پڑھن والیاں کوں سوچ و چاروی دعوت
 دیندے ہن۔ ایہہ صرف ارشاد ہوراں جیہا حساس دل تے مثبت سوچ رکھن والا انسان ای
 کر سکا اے۔ آکھدے نیں کہ اے انسان جدوں لگ بھگ سوا لکھ اصحاب کرام نے رسول اللہ
 تے ایمان لیانداتاں تیری سوچ ایہناں توں وکھ کیوں اے:

سوا لکھ اصحاب رسول صلی اللہ علیہ وسلم تے ایمان رکھیندیں پر تیڈا
 مقدا ابو ذر قنبر تے سلمان توں سوچ الگ کیوں ہے
 رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم نے فرمایا کہ میرے بعد قرآن تے میری آل کولوں تسی حیاتی دے کسے وی
 معاملے وچ راہنمائی لینی ایں تاں اے انسان توں ایس گل اُتے غور و فکر کیوں نہیں کردا۔
 پیغمبر آخری بلھے تیں فرمیںدے رہے ڈو چیزیں دا
 ہک آل تے یا قرآن ہووے، فرمان توں سوچ الگ کیوں اے
 اک ہورا ہم معاملے اتے انسان نوں غور و فکر دی دعوت دیندے ہن، کہ جدوں حالات
 انسان لئی سازگار نہ ہوں تاں چپ اختیار کر لینی چاہیدی اے۔

حالات بدلن رت وانگوں بے موسمی موت مکیندی ہے
 ارشاد جڈاں رت بدل ونجے چپ کر کے وقت نبھانویں
 کر بلا ویلے حکمراناں تے دین دے دشمنان دی سوچ تے اج دے ویریاں دا موازنہ بہوں
 سوہنے ڈھنگ نال نظم ”جنگ ختم نہیں تھی“ وچ کیتا اے۔ آکھدے نیں کہ بھانویں لکھ بمب
 دھماکے ہوون ماتم حسینؑ رک سکا۔ اوس ویلے دشمنان کول خنجر سن تے اج کلاشن ہے۔ پر جذبہ
 پہلے والا انج ای قائم اے۔ لوگ ایس خوف دی حالت وچ وی نماز پڑھدے ہن۔

ٹیڈیوں داشت گرد پلوڑیں تو نہیں ماتم داریاں رک سکدیاں
 توں بے شک لکھ بارود پھٹا ساڈے کولو خاک شفا ہے پئی
 ہے فرق ایہو کل خنجر ہا اج شمر دے کول کلاشن ہے
 پنج وقت نماز اجاں توڑیں ساڈی صبر دے نال ادا ہے پئی
 آپ دی شاعری وچ حسینیت اک سوچ وانگ ابھردی ہے۔ جو پڑھن والیاں نوں غور و فکر
 تے عمل دی دعوت دیندی ہے۔ رواں لفظاں وچ پرتا شیر شاعری سوز نال بھری ہوئی اے۔ انج جا پدا
 اے کہ ارشاد ڈیروی کر بل دے حالات و واقعات اپنی اکھیں دیکھ رہے نیں۔ آپ دیاں سوچاں دا
 مرکز امام حسینؑ دی ذات مبارک اے تے آپؑ دا ذکر ارشاد ہوراں دا وظیفہ ہے۔ اجیہی سعادت
 بہوں گھٹ لوکاں نوں نصیب ہوندی ہے۔ سوز دیاں کجھ مثالیں انج نیں۔

اُٹھی امڑی میکوں گل لا کے بابے دا پُرسہ ڈے میکوں
 ٹیڈے قدم مبارک چم چم کے تیکوں حسن دا پُرسی ڈینداں
 میں امڑی وطن چھڑیندا پیاں

ٹیڈی لاش کوں میڈا چن اصغر ودے نیزیاں نال گولیندے ہن
 کوئی خنجر دے نال گولیندا ہے، کہیں دے ہتھ دے وچ تلوا اے
 بھاو پڑھ گھدا چوہارے

ارشاد ہوراں شاعری وچ نویں تجربے وی کیتے ہن۔ صفحہ نمبر 200، 208، 210 تے
 214 تے درج شاعری نوں پڑھ کے احساس ہوندا اے کہ اجیہا ڈھنگ ایس توں پہلاں کسے نے
 نہیں اپنایا۔ ایس وچ ردیف قافیہ دی پابندی نہیں کیتی گئی۔ کئی واری احساس ہوندا کہ آزادیاں
 نشری نظم پڑھ رہے آں۔ ایہناں فن پاراں نوں نظم ایہناں اتے لکھے سرنا نویاں پاروں آکھیا جا رہیا
 اے۔ دو مثالیں انج نیں:

بے کس مظلوم مسافر کوں جڈاں شامیاں آن مکان ڈتی
 پرسہ گھندی ہوئیں تھی گیا ہے سر زخمی عو دی ماں دا
 رب خیر کرے پردیسیاں دی

تھی زخمی پیو دے ہتھاں تے جڈاں ساہ اصغر دے ترٹن لگے
 لا خون اصغر دا چہرے تے شبیر ودے کرلانا
 رب خیر کرے علی اصغر دی

ایس مضمون نوں بہوں سوہنی دعا تے ختم کریندا ہاں:
 معطر کر طبیعت کوں تیں اج ارشاد کرنی ہے
 ولادت پاک مولا دی رقم آہستہ آہستہ
 کرونا دی وبا کولوں ساکوں محفوظ رب رکھے
 موالیں تے اول کرنا ہے کرم آہستہ آہستہ

☆☆☆☆☆☆☆☆

ارشاد ڈیروی اہل علم دی نظر وچ

کسے لکھاری یاں شاعر دی مقبولیت دا اندازہ اوس دی شخصیت یاں لکھتاں بارے لکھیاں
تحریراں توں لایا جاسکدا ہے کیوں جے ہر اہل قلم لکھاری یاں شاعر نال اپنے ذاتی تعلقات تے
ادبی سانجھ پاروں اپنے وچاراں دا اظہار کردا اے۔ بھانویں کہ ساڈے یاں ایہہ رواج پے گیا
اے کہ لکھاری یاں شاعر دی حوصلہ افزائی کارن اوہدیاں لکھتاں بارے لکھیاں تحریراں اتے پیندی
اے تاں وکھائی دیندا اے کہ ایہہ شخص بطور انسان تے شاعر بہوں خوش قسمتی داما لک اے جو ہر بندہ
ایہدے نال پیار کردا اے تے ایہدے سانگا جوڑن چاہندا اے ڈاکٹر سید مشتاق مہدی آپ کا
تعارف آپ کا تعارف کرواتے ہیں:

”السلام علیکم کہہ کر اس نے ہاتھ بڑھایا، کشادہ پیشانی، روشن
آنکھیں، چوڑا سینہ۔ کٹھا ہوا بدن اور جفاکش کھر درے ہاتھ،
ہاتھوں کی صلابت سے اندازہ ہوا کہ تیشا زن فرہاد کے قبیلے کا فرد
ہے جو حالات کے بھاری پتھر توڑ کر جوئے شیر لایا ہے، یہ تعارف
ہوا، بعد ازاں یہ معلوم ہوا کہ پیشے کے اعتبار سے مزدور اور ذوق
کے حوالے سے شاعر ہیں جو قلم کے ذریعے کج کلاہوں سے نبرد
آزمارتے ہیں۔“ (۱)

ناصر جواد، ارشاد ڈیروی پاروں انج لکھدے نیں!

”آج دے جیرھے وی لکھاری ہن او مرثیے دی ہیت کوں پورا
نہیں کریندے، چار پنچ مسدس یا بند لکھی کے اونکوں مرثیے داناں
ڈیندن چا، کر بلائی ادب وچ اونو حہ تاں تھی سگدے پراو مرثیہ نہیں
تھی سگدا، مرثیے کوں پورے عزائم نال لکھناں پوندے، اگر
مرثیے دے اٹھا جز اوچوں ہک جزا گھٹ ہے، تاں اونکوں مرثیہ نہ
آکھسوں۔ اے سہرا سنیں ارشاد ڈیروی دے گل وچ ہے، جو
انہیں مرثیہ کوں پورے عزائم تے فنی اعتبار نال لکھن دا پورا حق ادا

کہتے، میڈا قیاس ہے، جو ایں پرفتن دوران قلم دا جہاد لڑدا، ودے۔
 ارشاد ڈیروی لفظ مرثیہ کوں کجھ ایں سمجھدے، جو مرثیہ دی
 ”میم“ آل محمد علیہ السلام دی مظلومیت دا پتہ ڈیندی ہے، لفظ مرثیہ
 دی ”ر“ کربلا دی تتی ریت کوں نشا بر کریندی ہے، لفظ مرثیہ وی
 ”ث“ شہدائے کربلا دی ”ثقاہت“ (روشن، منور، چمکیلا،
 شوخ، سرخ) کوں ثابت کریندی ہے، لفظ مرثیہ دی ”ی“ کوں
 یزیدی یزیدیت، تے اوندے چیلیں دا ظلم واضح تھیندے، لفظ
 مرثیہ دی ”ہ“ شہیدان کربلا دے ہدام (بہادری، جری، دلیری)
 کوں ظاہر کریندے۔ (۲)

ہاشم شیرخان آپ دا تعارف انج کرواندے نیں۔

”ارشاد ڈیروی اوقات بسری میں مزدور صنف، مزاج میں منکسرانہ
 الفت، اظہار میں کربلائی، عفت اور دل میں محبت اہل بیت رکھتا
 ہے جو سرائیکی زبان میں مٹھاس، من موہنی دیہی مٹی کی تاثیر اور
 علاقائی تہذیب و اقدار کے رچاؤ کی نسبت ان کی شاعری مجنون
 مرکب ہے۔“ (۳)

ش م سرگانی اوہناں بارے لکھدے نیں:

”ارشاد ڈیروی کا تعلق سورۃ فی القربی والے قلم قبیلے سے ہے۔ آپ
 کی عقیدت ثناء اہلبیت میں قوس قزاق کی طرح رنگ بکھیرتی ہے
 ۔ ارشاد کی خوشیاں مدحت علیؑ سے وابستہ ہیں۔ ان کا غم غم حسینؑ
 سے منسلک ہے، عدل و انصاف کی تمنا، ظہور امام زمن مجدد میں پوری
 ہوتی نظر آتی ہیں، تقدس طہارت کی علامت جناب سیدہ زہراؑ کی
 پاک ردا ہے، آنسوؤں کے لیے جناب علی اصغرؑ، سیدہ سکینہؑ اور
 جناب مسلمؑ کی جوڑی کے المناک مصائب ہیں،“ (۴)

دلبر حسین مولائی نے آپ دی شاعری کوں جذبے جگیندی شاعری آکھیا اے
 ”ارشاد ڈیروی روایت تے کا سیدکل انداز اپنائے، پابند شاعری دا

پابند ریپے، سادہ تے پر مغز انداز نال عقائد دی وکالت کیتی ہے
، مشاعرے دی داد پالیسی دی چس وی چاتی ہے، منفرد شعرو
لکھین، تھولا پڑھیا ہویا ہے وت وی انگریزی قافیے لکھ کنیں اپنے
سامعین کنیں وڈی داد گھدی بیس۔ ارشاد زندہ باد، تیڈی شاعری
زندہ باد۔“ (۵)

صدر شعبہ سرائیکی گورنمنٹ کالج ڈیرہ غازی خان پروفیسر عمران میر آپ دی شاعری بارے لکھدے نیں:
”ارشاد ڈیروی ڈیرہ غازی خان نال تعلق رکھن والا اتنجاں شاعر
ہے، جیندی ذوقی تے فکری اچائی، اوندے شعری لکھتاں راہیں
نشا برہن، کیس وی شاعر کیتے اے گالھ بنیادی اہمیت دی حامل
ہوندی اے جو اوں کیڑھے موضوعات ترک کیتن، کیڑھے
موضوعات تے قلم چاتی اے تے کیڑھے موضوعات کوں شعوری
سو جھلے نال شعراں وچ ورتے، ارشاد ڈیروی اپنی شاعری کوں
تریخی تے تہذیبی مطالعہ پاروں معتبر کیتے۔“ (۶)

پروفیسر صاحب ہک ہور تھاہرے لکھدے ہین:

”ارشاد ڈیروی دبستان ڈیرہ غازی خان دے اتنچھے لکھت کارہن
جنہاں دا وسیب شعور تے شعری قرینہ انہاں کو صاحب طرز تخلیق کار
بنا ڈیندے انہاں دی شعری تے ثقافتی جمالیات، نال ہم آہنگ
ہوون پاروں نکور لکھت کاراں کیتے ہک نشا بر سنگ میل دی حیثیت
رکھیندی ہے، کربلائی ادب اُتے ارشاد ڈیروی ہک ڈوجھے کیتے لازم
ولزوم تھی چکن۔ ارشاد ڈیروی رثائی ادب اُتے کربلائی ادب کیتے خود
کوں وقف کیتا ہوئے، انہاں دی فقیرانہ طبیعت، آلوسیہ زمانہ توں
پاک اے، ارشاد ڈیروی دا ذوقی تے وجدانی پندھ فلسفہ حسینیت دی
غمیق عظمتاں پاروں بلندی اتے اچائی تے نظر آندے، یزیدیت
دارد انہاں فکری و فنی دالصب العین اتے افکار معصومین دافروغ انہاں
دا مقصد حیات ہے، ایہوسرمدی مقصد انہاں کوں فنی نجابت اتے

فکری صلابت نال ہم آہنگ کر ڈیندے۔“ (۷)

”فقیر منٹش شاعر“ دے سرنا نویں بیٹھا امجد بلوچ آپ دے لکھن ڈھنگ بارے لکھیندے ہن۔

”سئیں ارشاد وی جڈاں وی کوئی چیز لکھدے تاں وجدانی کیفیت

وچ لکھدے اے نوجوان غم حسینؑ وچ اتارنجور تھی کے لکھدے جو

بے دنیا دے سارے غم بھل ویندے نال غم حسینؑ وچ رات ڈینہ

روندا رہے ویندے۔ اے نوجوان تاریخ دا وی خاصہ مطالعہ

رکھدے۔“ (۸)

جسارت خیالی آپ دی شاعری بارے لکھندے ہن:

”ارشاد ڈیروی اُن سرائیکی شعرا میں شامل ہیں، جو محمد و آل محمد ﷺ کے سچے پیرو ہن کریر دور میں یزیدی قوتوں کے خلاف بغاوت علم بلند کرتے رہے ہیں۔ ارشاد ڈیروی کا تاریخی شعور صداقت فکر کا غماز ہی نہیں۔ بلکہ مشاہدہ عمیق ہے۔ کیونکہ وہ حق کو جزو ایمان سمجھ کر باطل سے انحراف کرتے ہیں۔“ (۹)

فضل عباس ظفر دے وچار

”ارشاد ڈیروی اک پکا شاعر تیں سچا محبت ہے، جیندی گواہی

اوندیاں عقیدتی تیں ایلیائی کتابیاں پیاں ڈیندن، کئی کوڑیل شخص

بغض توں شوخ تھی کے ارشاد ڈیروی کوں شاعر یا نہ منے ارشاد

ڈیروی شاعر ہا، شاعر ہے، شاعر اسی، جے تک زمانے تیں اے

گال رہسی ارشاد ڈیروی وی اینیں کتابیں نال نشا برہسی۔“ (۱۰)

سرائیکی شاعری نوں نویاں صنفاں دیوں دے حوالے نال ڈاکٹر حمید الفت ملغانی

آکھدے نیں:

”نویں نظم دے حوالے نال ڈٹھا ونجے تاں آزاد نظم تے معرا نظم

وچ لکھیا گیا مرثیہ وی ارشاد ڈیروی دی کتاب موجود ہن۔ اے

تیں جو جاپان توں آئی ہوئی مختصر شعری صنف ہائیکو دے مقابلے

وچ سرائیکی وچ لکھی و نجن والی صنف سرائیکو کوں وی ڈاج لٹی

ہوئی شام، دا حصہ بنایا ہے۔“ (۱۱)

پروفیسر مرید عارف ایس بارے لکھنیدے نیں:

”طویل نظماں دے نال نال انہاں مختصر نظماں تے آزاد نظماں وی رثائی ادب وچ لکھیاں ہن انہاں دی نظم ”سستہ سودا“ مختصر تے نویں ہیئت وچ لکھی ہوئی نظم ہے۔ آزاد نظم وچ ”تیڈی رضا“ خاصے دی نظم اے۔“ (۱۲)

جسارت خیالی آپ دی نوحہ گری دے بارے آکھدے نیں:

”ارشاد ڈیروی کی شاعری میں نوحہ گری بھی ہے اور روح کی تازگی کا ساماں بھی۔ عالم اسلام کوں یزیدی قوتوں کی دریوزہ گری کی بجائے سبط نبی کے سروری کردار کو اپنانے کا درس بھی ہے۔ جو تمام داخلی و خارجی مسائل کا حل ہے۔ اس کے اسلوب میں بے ساختگی ہی نہیں بلکہ جذبے میں حدت اور لہجے میں مزاحمتی رنگ بھی نمایاں ہے۔“ (۱۳)

مرثیے دے حوالے نال پروفیسر مرید عارف آکھدے نے:

”ارشاد ڈیروی سرانیکسی مرثیہ وچ اپنی نویکلی جاہ رکھیندے انہاں سرانیکسی مرثیہ تقریباً ہر صنف سخن وچ لکھے، اے فقیر منش انسان ہے مولادی مداح خوانی دا حق ادا کریندا اے۔ مشہوری دا بکھا نہیں بلکہ محمد وآل محمد ﷺ دی خوشنودی دا بکھا ہے۔“ (۱۴)

ارشاد ڈیروی دی مرثیہ نگاری دے حوالے نال ڈاکٹر حمید الفت ملغانی آکھدے نیں:

”مرثیہ کو صنف دی بجائے موضوع دے حوالے نال سنجاتا ویندے۔ ایہا وجہ کہ ایس موضوع کوں کئی اصناف وچ پیش کرن دی شعوری کوشش کیتی گئی ہے۔ کتھائیں ایکوں نظم دی ونکی مسدس وچ لکھے گئے تاں کتھائیں اے خمس دے رنگ وچ اے تیں جو فارسی وچوں آئی ہوئی شعری صنف مثنوی دا انداز وی ایس کلام وچ موجود ہے۔“ (۱۵)

ڈاکٹر حمید الفت صاحب آپ دے کلام دیاں فنی خوبیاں انج بیان کردے نیں:

”ارشاد ڈیروی دے کلام وچ ڈھیر سارے موقعیں تیں مختلف واقعات دی منظر کشی دے جذبے دا جواب نہیں۔ گویا کردار نگاری، واقعہ نگاری، منظر نگاری کوں خوب نبھایا گئے۔“ (۱۶)

دلبر حسین مولائی نے بہت سوہنے شبدیں وچ آپ دے کلام دیاں فنی خوبیاں بیان کیتیاں نیں:

”ارشاد حسین ڈیروی ہر نظم تے ہر شعر سوہنے تے من موہنے انداز نال لکھے بہوں ساریاں تلمیحاں، استعارے، تشبیہاں، تاریخ اسلام نال تعلق رکھیندے ہن، کتھائیں کتھائیں تا تصویراں چھک کھڑائیں نے۔“ (۱۷)

پروفیسر مرید عباس عارف آپ دی منظر نگاری بارے آکھدے نیں:

”منظر کشی دے اعلیٰ نمونے ملدے نے۔ انہاں دی منظر کشی بہوں دل چھکویں ہے او منظر کوں ایویں اگوں تے ٹریندن جو پڑھن والا محسوس کریندے جو او خود اکھیں نال منظر کوں ڈھدا پئے۔“ (۱۸)

سید فرحت عباس آپ دی کتاب بارے اپنی رائے دا اظہار راج کیتا اے:

”چودھار کر بلا ہے“ دے الا کوں جھن تے محسوس کرن دا ترلا کروں، جینویں ارشاد ڈیروی ہک نعت وچ آہدے، الہام دی صورت دے وچ ہک بیا قصیدہ دان تھئے۔ کر بلا اوند ا عنوان تے بشریت دی سچائی تے راحت اوند ا ارمان اے۔ ارشاد ڈیروی دی اے کتاب اللہ رسول ﷺ تے ایناں دے پیاریاں دی ثنا خوانی تے عقیدتاں توں بھری ہوئی ہے۔“ (۱۹)

”مقصود کر بلا ہے“ بارے پروفیسر عاصم بخاری اپنی رائے دا اظہار ایناں لفظاں وچ کیتا اے:

”درد کا بیان ہو کر بلا کا اور پھر بیان کرنے والا سر زمین ڈیرہ غازی خان سے ارشاد ہو مجھے بس اتنا کہنے دیجیے کہ ”مقصود کر بلا ہے“ ان کی شاعری زندگی کا حاصل ہے اس میں ان کا اظہار عقیدت بہت منظور و مقبول ہے، اور اپنے کمال پر ہے یہاں انہوں نے صرف امام مظلوم کی مظلومی ہی بیان نہیں کی، بلکہ ان کے مشن کی

عظمت اور ذکر امام حسینؑ کا مقام بھی بھرپور انداز میں غافل
زمانے کے سامنے پیش کیا ہے۔“ (۲۰)

”رت ریت ردا“ دے حوالے نال مرشد فرحت عباس دی ایہہ رائے پڑھو،
”سرائیکی زبان کوں تاں اگر عزاداری دی زبان آکھیا انجے تاں
شیت مبالغہ نہ ہوسی پراجاں وی کر بلا دا استغاثہ متقاضی ہے جو زندہ
دل تے باضمیر حریت دے علم بردار قلم کار زندہ تے تازہ نظمیں وچ
جناب ارشاد ڈیروی دے آہر کوں اگوتیں ودھا کے موہری تھیون
میں سمجھدا جو ”رت ریت ردا“ سرائیکی ادب وچ حسینیت دے
حوالے نال بہوں، ودھارا ہے“ (۲۱)

ایسی کتاب بارے فخر عباس فخر لکھدے نیں:

”رت ریت ردا“ انج احتجاج دا لہجہ وی نمایاں ہے، سیس ارشاد
ڈیروی صاحب دی نظم ”تیکوں خون حسینی پچڑاں نیں، احتجاجی لہجے
دی علامت ہے بہوں سوہنے انداز وچ انہاں باطل دے مکروہ
چہرے تیں طمانچہ رسید کیتے، اوراے نظم لاشعوری طور تے اینہ یقین
دا اظہار وی ہے جو صحبت خدا امام العصر دا ظہور تھیوے انبیاء دی
رت اور شہدائے کربلا دی رت اور مقتول عزاداریں دی رت دا
انتقام گھنئے۔“ (۲۲)

بشیر غم خوار ایس کتاب وچ اپنی رائے اظہار انج کیتا اے:

”ارشاد ڈیروی خالص خیال دا خوبصورت شاعر ہے۔ حسینیت
دے دوہائیں رخ فضائل و مصائب کوں ایں نوجوان نے وکھرا
انداز عطا کیتے۔ ویسے وی ”رت ریت ردا“ ایہی لفظ مکمل مصائب
ہن ایہوناں وی گھنچے تاں ذہن تیں کربلا دے نقشے نقش تھیوی
پئے ویندن۔ صدقہ ایں سچے سو جھلے دا سدا اتجھے سو جھلی لفظ
اینڈے نوک قلم تیں لہن پئے“ (۲۳)

پروفیسر عمران میر ہوراں ایس پراگے دی شاعری نوں عظیم رزمیاتی استعارا آکھیا اے،

آکھدے نیں،

”ارشاد ڈیروی دی شعری لکھت ”رت ریت ردا“ حسینیت دے باب وچ ودھاراوی ہے تے یزیدیت داردوی، ارشاد ڈیروی دی شعری لکھت ”رت ریت ردا“ دے پچھو کڑاچ معرکہ کربلا دی پوری ترخ لاٹھی اے، تلمیحاتی ناں، فلسفہ حسینؑ داسر کڈھواں استعارہ وی ہے تے یزیدی فکر اگوں ہک شاعر دی للکاروی“ (۲۴)

”ڈاج لٹی ہوئی شام“ ڈاکٹر سید مشتاق مہدی لکھدے نیں:

پاکیزہ نوک قلم سے نکلا ہوا ہر مصرعہ سورج کی کرن، صبا کی موج اور
شبِ بنم کے قطرے کی طرح حیات آفریں اور بے حجت آگئیں ہے۔
ارشاد کا شعری ذوق کسی نہیں بلکہ قدرتی اور وہی ہے۔“ (۲۵)

ہاشم شیر خان ایس لکھت کے بارے اپنے دچاراں دا اظہار رانج کردے نیں
”ان کی مذہبی شعری کتاب ”ڈاج لٹی ہوئی شام“ میں شامل بعض
اشعار اور مرثیے کے مطالعہ سے ہی ارباب نقد و نظر سوچ و فکر میں
غلطاں رہتے ہیں۔ باوجودیکہ اس صنف میں ان کا نام اور کلام
اجنبی حیثیت سے نہیں لیا جاتا۔ ان کے ذہنی کرب، کربلا میں
واقعاتی احتجاج اور درد و اثر کی کسک کو انکے مرثیوں میں انتہائی
سادگی اور عام فہم انداز نگارش میں آشکارا کیا جاسکتا ہے۔“ (۲۶)
سید طاہر شیرازی اس کتاب بارے رانج کہندے نیں!

”ارشاد ڈیروی ہوراں نے اپنی کتاب ”ڈاج لٹی ہوئی شام“
شہادت امام حسینؑ اتے کربلا دے حوالے نال سارے واقعات
کوں آپو آپ صنفوں راہیں بیان کیتے نیں۔ انہاں دی ایہہ کتاب
سرائیکی رثائی ادب وچ ہک نواں ودھارا اے،“ (۲۷)

پروفیسر عمران میردی ایس کتاب بارے رائے:

”ارشاد ڈیروی دی مذہبی تے روحانی بل خصوص سلام، قصائد تے
مرثیہ وچ انہاں دے کلام کوں کلاسیک دا درجہ حاصل تھی چکے۔ فکر و

فن دی بلندی، شعری محاسن دی یک جائی تے اپنی اندرونی احساس دی عمیق لطافت پاروں دا ”ڈاج ٹی ہوئی شام“ حمیت تے مذاحت دے نال نال عقیدت دا پنجھاں ساگر فیضان ہے۔
چندے نال ضمیر تے جمی دھوڑ صاف تھیندی ہے، تاں بندہ روحانی شکستی نال پیچ ویندے،“ (۲۸)

اس حصے نوں ڈاکٹر سید مشتاق مہدی تے ہاشم شیر خان اتے ختم کریندا ہاں۔
”یاک نوک قلم سے نکلا ہوا ہر مصرعہ سورج کی کرن، صبا کی موج اور شبانم کے قطرے کی طرح حیات آفریں بھجھت آگیں ہے۔
ارشاد کا شعری ذوق کسی نہیں بلکہ قدرتی اور روہی ہے۔“ (۲۹)
”ارشاد ڈیروی بھی اپنے قلم کی طرح اپنے برش کو بھی سنبھال اور تراش رکھا ہے، جس سے وہ اپنے قلم کمان سے ایسے لفظوں میں رنگ بھرنے کے فن سے خوب واقف ہیں۔“ (۳۰)

ارشاد ڈیروی نے بطور لکھاری سرائیکی وچ اک بلند مقام حاصل کیتا ہے۔ اوناں دے لکھے لیکھاں وچ اوناں دی اتہاس دے بھرویں مطالعہ دی دس پیندی پئے۔ نر پکھ تنقیدیشعور دا پتہ لگدا اے تے اجو کے سمے ساہت دی رچناتے اوہدے مطالعہ دی عادت دا پتہ لگدا اے، ایس کم پاروں اوہناں سرائیکی وچ نثری دی ٹورنوں تکھا کیتا تے نثری ریت نوں پکا بھی کیتا اے۔ دبستان ڈیرہ آپ دی شاعری دے نال نال نثری احسانات دی مقروض رہی،

جتنے تائیں آپ دی نثر دیاں دی خوبیاں دا تعلق ہے۔ ایس وچ سوکھے شبدان دی ورتوں پاروں سادگی تے روانی وکھائی دیندی اے۔ اس دے نال سنجیدہ و فکری بالغ نظری نے سما کی قلم کاراں نال رابطے دی دس وی ہندی اے۔ اوہناں ہر لکھت دا تجزیہ تھوڑے لفظاں وچ بڑے سوہنے ڈھنگ وچ کیتا اے زیر بحث سرنا لویں اتے ڈھکویں شبدان راہیں انج لکھیا کہ پڑھن والے دے علم وچ وادھے دے نال تویر وچ دلچسپی وی ودھے۔ وکھو وکھ مرتا تویاں اتے لکھے ہندراں مضمون کتاب ”مقصود کربلا ہے“ وچ شامل نہیں انہاں وچوں کجھ مضمون ادب پارے، کجھ دوستاں دیاں کتاباں اتے تے کجھ شخصیات بارے نیں۔

زہدا قبال بھیل ادبی قد کاٹھ دا یقین انج کر دے نیں:

”ان کی تخلیق کردہ کتابوں کا مطالعہ کرتے وقت قاری کے لیے یہ فیصلہ کرنا مشکل ہو جاتا ہے کہ اس کتاب کے مصنف کو کیا نام دیا جائے، کیونکہ ترجمہ کرتے وقت وہ شمس العلماء نظر آتے ہیں، اگر کہیں شعر لکھیں تو نفیس مزاج شاعر کے طور پر سامنے آتے ہیں کہیں مورخ یا کہیں مضمون نگار تو کہیں محقق وقت۔“ (۳۱)

مقبول ذکی مقبول دی کتاب ”سجدہ“ دے ویروے وچ اوہناں نوں ”ہک مکمل شاعر“ قرار دیندے ہوئے لکھدے نیں:

”مقبول ذکی مقبول ہک مکمل شاعر ہون دے نال نال بہوں وڈے انسان وی ہن، انہیں دے کلام وچ استادانہ تے ماہرانہ لفظیں دی جڑت پائی ویندی ہے، انہیں دی موجودہ کتاب ”سجدہ“ دے کلام وچ علامات، استعارات تے تشبیہات تے تلمیحات دا استعمال سرائیکی وسیب دے سچوک نال گنڈھیاں ہو یا گانڈھا ہے۔“ (۳۲)

ارشاد ڈیروی ہوراں نور وارث نوں انہاں دی لکھت پاروں لفظاں تے وفاواں دا، قرار دیتا ہے۔ اوہناں دیاں ادبی خدمات بارے لکھدے نیں:

”نور وارث ہی گال دا بہوں خیال رکھیندے اگر اینکوں کھائیں کئی مظلوم کہیں جابر حکمران دی قید وچ نظر آوے تاں ظالم دے ظلم کوں لکھیندانی بلکہ ایس رنگ نال گال کریندے۔“ (۳۳)

دلبر مولائی کوں انقلابی شاعر قرار ڈیندن تے انہاں دی ادبی صلاحیتاں توں خراج عقیدت پیش کرن لئی ایس گال کریندے۔

”دلبر مولائی ہک متحرک خیال دے قلم کار ہن، او ہمیشہ ادب سوچیندن، ادب لکھدن اتے ادب الیندن، سفر نامہ شاعری، سرائیکی ادب دا سرمایہ ہن، انہاں دیاں لکھتاں نویں نسل کیتے بہوں فائدہ مند ہن۔“ (۳۴)

زوار سلیم نصرت دی کتاب دا تجزیہ کردے ہوئے سرنا توں ”حی علی خیر العمل“ رکھیندن، انہاں کوں قاصد العلوم اُشاک اتے

عظیم شاعر قرار دیندن اولکھدن ”زوار سلیم نصرت سرائیکی زبان
دے شاعری نی بلکہ اردو کر بلائی ادب وچ وی اپنا سوہناتے ستھرا
مقام رکھدن۔“ (۳۵)

فضل عباس ظفر کون قادر الکلام شاعر اتے کنہ مشق نثر نگار
قرار دیندن اولکھدن کہ انہاں دی شاعری جدید رویاں دی غماز
اے تے انہاں دی شاعری دے موضوعات اپنی بھونیں وچوں
نچریے ہوئے ہن، اوہک مزاحمتی اتے انقلابی مزاج شخصیت شاعر
ہن۔“ (۳۶)

”مرثیے دامنڈھ“ مضمون ارشاد ڈیروی دی کھوج کاری کون ظاہر
کریندن، ایس مضمون وچ انہاں مرثیے دی ریت اتے روایات تے
روشنی پاتی ہے، مرثیے دے مفہوم، معانی پس منظر اتے تعریف کون وی
بیان کیتے اتے ریندے ارتقائی تاریخ وی قلم بند کیتی ہے۔“ (۳۷)

کل دی گل ایہ ہے کہ ارشاد ڈیروی سادی گل کرن داعادی ہے۔ انہاں کر بلائی ادب تون
وکھ حمد و نعت، قصیدہ، نوحہ، منقبت و رگیاں مذہبی صنفاں لکھیاں نیں۔ نظم و غزل، مسدس، قطعہ تے
ڈوہرے والیاں نویاں صنفاں تیں لکھیندن۔ ایس داوڈ اثبوت سرائیکور ایہ مذہبی شاعری ہے۔
سادے لفظیں کون ورت کے ڈاڈھی سوہنی گالھیں کریندن۔ انہاں دی لفظیں تے بڑی پکڑ
ہے۔ انھاں کون لفظ سوچیندن نہیں پوندے بلکہ رب انہاں کون بئے بنائے مصرع عطا کریندن۔
انھاں دی شاعری وسیب دی ترجمانی کریندی ہے جس اتے جناں فخر کروں گھٹ اے۔

حوالہ جات

- (۱) مقصود کر بلا ہے، ارشاد ڈیروی، ناصر پبلی کیشنز ڈیری غازی خان، ۲۰۲۱ء، ص ۹۷
- (۲) ڈاج لٹی ہوئی شام، ارشاد ڈیروی، ڈیریہ غازی خان، ناصر پبلی کیشنز، ۲۰۲۰ء، ص ۲۳
- (۳) چودھار کر بلا ہے، ارشاد ڈیروی، لاہور، میراج پرنٹنگ پریس، ۲۰۱۸ء، ص ۳۰
- (۴) پیام قلندر، ارشاد ڈیروی، ڈیریہ غازی خان، العباس پرنٹرز، ۲۰۱۷ء، ص ۱۱

- (۵) رت ریت ردا، ارشاد ڈیروی، ڈیرہ غازی خان، ناصر پبلی کیشنز، تریجھی وار، ۲۰۱۹ء، ص ۳۳
- (۶) مقصود کربلا ہے، ارشاد ڈیروی، ص ۱۰۲
- (۷) پیام قلندر، ارشاد ڈیروی، ص ۲۳
- (۸) چودھار کربلا ہے، ارشاد ڈیروی، ص ۱۳
- (۹) اوہو، ص ۱۶
- (۱۰) ڈاج لٹی ہوئی شام۔ ارشاد ڈیروی۔ ص ۱۴
- (۱۱) رت ریت ردا، ارشاد ڈیروی، ص ۱۹
- (۱۲) چودھار کربلا ہے، ارشاد ڈیروی، ص ۱۴
- (۱۳) رت ریت ردا، ارشاد ڈیروی، ص ۲۲
- (۱۴) ڈاج لٹی ہوئی شام، ارشاد ڈیروی، ص ۱۳
- (۱۵) اوہو، ص ۱۵
- (۱۶) پیام قلندر، ارشاد ڈیروی، ص ۱۲
- (۱۷) چودھار کربلا ہے، ارشاد ڈیروی، ص ۲۴
- (۱۸) اوہو، ص ۱۰
- (۱۹) مقصود کربلا ہے، ارشاد ڈیروی، ص ۱۰۰
- (۲۰) رت ریت ردا، ارشاد ڈیروی، ص ۱۱
- (۲۱) اوہو، ص ۲۵
- (۲۲) اوہو، ص ۳۱
- (۲۳) اوہو، ص ۳۳
- (۲۴) ڈاج لٹی ہوئی شام، ارشاد ڈیروی، ص ۲۲
- (۲۵) اوہو، ص ۲۴
- (۲۶) اوہو، ص ۱۳
- (۲۷) ڈاج لٹی ہوئی شام، ارشاد ڈیروی، ص ۳۴
- (۲۸) اوہو، ص ۲۲
- (۲۹) اوہو، ص ۲۴
- (۳۰) مقصود کربلا ہے، ارشاد ڈیروی، ص ۶۰
- (۳۱) اوہو، ص ۷۰
- (۳۲) اوہو، ص ۱۰۳
- (۳۳) اوہو، ص ۱۰۴
- (۳۴) اوہو، ص ۱۰۵
- (۳۵) اوہو، ص ۱۰۶
- (۳۶) اوہو، ص ۱۰۷

علم القلب

تمام تعریفیں اللہ ہی کے لیے جو تمام جہانوں کا رب ہے۔ ہر انسان میں تقریباً 10 کھرب سیل ہوتے ہیں، اور ہر ایک سیل کی مادی ضروریات بالواسطہ سورج پوری کر رہا ہے، اسی طرح روح، جو کہ انسانی وجود کے ہر سیل میں سرایت کی ہوتی ہے، اس کی ضروریات قلب اطہر آقا نامدار ﷺ (سراجاً منیراً) سے پوری ہو رہی ہے۔ اس کو برکات نبوت ﷺ علم فی القلب کہتے ہیں اور بالواسطہ آئمہ طاہرین صحابہ کرام رضوان اللہ جمیعین، تابعین سے تاج تابعین اور اولیاء کرام اس علم فی القلب سے ہی ہم تک پہنچی ہیں۔ جس طرح دماغ جو کہ علم علی الانسان کا مرکز ہے، ہر سیل نیوٹران کو ہر وقت بغیر کسی وقفے کے آکسیجن اور GLUCOSE چاہیے ہوتا ہے، ٹھیک اسی طرح علم القلب میں روح کی غذا کے لیے آقا نام دار پر درود و سلام بھیجنا اسی علم کی پہلی سیڑھی ہے، یہی آغاز ہے، یہی ابتداء ہے..... اور یہی انتہا ہے۔ جس سے روح کی نشوونما ہوتی ہے۔ دُنیا میں تمام علوم علم علی الانسان کے لیے ہے، ان علوم میں قاری، ٹیچرز، پروفیسرز، سائنس، یونیورسٹیز، کالجز وغیرہ، اسی طرح علم فی القلب کے لیے خانقاہی نظام، مرشد، شیخ کامل حامل برکات نبوت ﷺ کی ضرورت ہوتی ہے، جس سے سینہ قلوب، روح انسانی ”الافیئدہ“ فواد روشن ہو جاتا ہے، اور یہ علم حرص، ہوس، لالچ، حسد، بغض، تکبر سے انسان کو ماورا رکھتا ہے۔

پروفیسر ڈاکٹر محمد ایوب، جو انتہائی علمی ادبی شخصیت ہیں، جنہوں نے تقریباً 80 سے بھی زیادہ ایوارڈز حاصل کیے ہوئے ہیں، اُن کی ان گنت کتابیں، مجلے، رسائل، اخبارات، الیکٹرونک میڈیا میں انٹرویوز، تبصرہ نگاری کمال ہے، الحمد للہ مجھے اس بات کی خوشی ہے، ڈاکٹر محمد ایوب علم علی الانسان (دماغی علم) کے ساتھ ساتھ علم القلب (قلبی علم) یعنی روحانی اور نورانی علوم کے فن میں بھی یکتا ہیں، اُن کا قلبی فکر کمال ہے، جس انداز میں اُنہوں نے ارشاد ڈیروی کی فن کی بلندی بیان کی ہے، اس سے ڈاکٹر محمد ایوب کے اندر کا انسان باہر آ گیا ہے، اس بات کا کھرا ثبوت یہ ہے، کہاں ڈاکٹر محمد ایوب فیصل آباد سے اور کہاں ارشاد ڈیروی ڈیرہ غازی خان کے چھوٹے سے شہر میں سے، لیکن جس طرح جوہری اپنے فن کا مظاہرہ کرتے ہوئے گوہر کوڈھونڈ لیتا ہے، اسی طرح ڈاکٹر محمد ایوب کی قلم نے اپنی روحانی قوتوں کے بل پر ارشاد ڈیروی کو آخر کار ڈھونڈ ہی لیا ہے، ہم اہلیان ڈیرہ غازی خان ڈاکٹر محمد ایوب کو سلام پیش کرتے ہیں، ہمارے اس لعل کو آپ نے اس قابل سمجھتے ہوئے کمی محسوس کی، کہ ان کی فن و شخصیت پر لکھا جائے۔ اس کے ساتھ ہی اجازت، مجھے اور آپ کو میرا رب ہی کافی ہے۔۔۔ آمین۔

ناصر جواد

چیف ایڈیٹر سہ ماہی ”سرائیکی ادب“ ڈیرہ غازی خان